

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

A GYŐR-SOPRON MEGYEI LAPKIADÓ VÁLLALAT

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC,
FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KAROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN,
HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HILLER ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH
ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RADÓ
FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL,
VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZARAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Hárs József: A soproni idegenforgalom fejlődése 1945-től napjainkig

Hárs József: A soproni idegenforgalom fejlődése 1945-től napjainkig

1945 tavasza meghozta a lehetőséget annak, hogy országosan újrafogalmazzák az idegenforgalom céljait, és olyan szervezetet hozzanak létre, amely most már mindenki számára lehetővé teszi az olcsó utazást és üdülést. A felszabadulás nyújtotta *lehetőség* azonban nem volt egyenlő a *megvalósulással*. A kettő közti időbeli különbség az a történet, amelynek soproni vonatkozásairól szeretnénk képet adni a továbbiakban.

A hitelét veszített megyei és városi vezető réteg helyét azok a polgárok foglalták el, akik korábban anyagi vagy származásbeli okok miatt nem juthattak nagyobb hatalomhoz. Orvosok ültek a főnemesek elhagyott főispáni székeibe, fővárost alig látott falusi plébánosok, tanítók a képviselőház padsoraiba, fogalmazók, altisztek az igazgatás, rendészet fontosabb helyeire. Ezeknek célja szerencsés esetben sem igen lehetett más, mint *jobban* csinálni *ugyanazt*, amit elődeik csináltak. ⁽¹⁾

A munkásosztály, a proletárdiktatúra védelmében, bizalmatlanul nézte a polgárság mozgolódását, s részben központi intézkedésekkel, részben a mozgalmi fellegetvénnyel küldött megbízható elvtársak segítségével szállt szembe velük. Ezeknek az embereknek azonban meg kellett ismerkedniük a környezettel, sőt sok esetben még bele kellett tanulniuk a vezetésbe. Nem, vehettek észre minden, ma már elismert hasznos,

polgári gyökerű kezdeményezést vagy hagyományt.

Ilyen volt az idegenforgalom. Gyanús dolog, s az újjáépítés harcaiban nem is lehetett másként. Régi formáinak felélesztése úgy hatott, mintha a volt kizsákmányolókat, ellenforradalmárokat és imperialista ügynököket azért hívnák be itthonmaradt székértőlők, hogy a dolgozó nép kárára növelhessék nyereségüket. Nyilván volt is erre példa akkoriban.²⁽²⁾

Így került egymással ellentétbe – ezen a területen éppen úgy, mint más kérdésekben – a városok régi reflexek szerint működő önkormányzata és az állam, a proletárdiktatúra végrehajtó hatalma. Pedig a fasiszmus elnyomó évei után a 48-as szabadságharcra vagy a 18-as polgári forradalomra való hivatkozások nem nélkülözik a haladás elemeit a városok életében. A szavak mögött rejlő gondolkodás azonban a régi.

Sopron idegenforgalmának alapja 1945-ig a város hatalmas erdeje, fontos tényezői – kereskedelmén kívül – a tulajdonában lévő Lövér-szálló, az irányításával működő Soproni Idegenforgalmi Rt. és a polgárság különböző egyesületei (a Városszépítők, a Soproni Lovas Egylet stb.), melyek a város anyagi támogatását élvezték. A háborús események végeztek az egyesületekkel és vagyonukkal, a Lövér-szállót is több mint felerészben tönkretették. A városnak mint önkormányzatnak anyagi erőforrásai pedig jóformán semmivé váltak. Ehhez a veszteséglistához számították még azt is, hogy az erdők az állam tulajdonába kerültek. Az előbbiekből érthető, hogy ez az államosítás nem vehette figyelembe a soproni idegenforgalom sajátos szempontjait, amelyek megkövetelték, hogy a város és az erdőterület, a műemlékek és idegenforgalmi létesítmények egységes irányítás (vagy legalábbis egységes szempontú irányítás) alatt legyenek.

Ennek szószólói egyelőre kevés megértésre találtak. De azt nem lehet mondani, hogy semmire sem.

A Debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete alapján és a Függetlenségi Frontba tömörült pártok megegyezésével 1945. július 23-án újjáalakult törvényhatósági bizottság saját kebeléből a többi közt idegenforgalmi bizottságot is választott (egyesen folytatásaképp az 1926-ban alakultnak, melynek létszámát időről időre – még 1944-ben is – új tagokkal egészítették ki). Ez a kommunistákból is álló testület azonban inkább csak nevében létezett, hiszen nem volt mit irányítani.³⁽³⁾ Ez látható a Soproni Idegenforgalmi Rt. sorsából is.

A rt. első írásos életjelének dátuma 1945. június 24. A levélből kiderült, hogy a készpénzkészlet és az irattár legfontosabb okmányait sikerült a romok közül kibányászni, a Városszépítők irataival együtt. A bomba a pénztárt érte, ehhez még nem tudtak hozzáférni. Az írás egyébként beadvány a városhoz. Magasabb összegű segílyt vagy kölcsönt kérnek. Választ csak szeptember 20-án kapnak. (Sok minden történt addig a városházán.) Ebben közlik velük, hogy az iroda elhelyezése elháríthatatlan akadályokba ütközik, különben is – a tanács megítélése szerint – az iroda jelenleg közérdekű munkát kifejteni nem képes, s ezért felhívják a vállalat igazgatóságát, hogy alkalmazottainak haladéktalan elbocsátása iránt intézkedjék. Ezt részben meg is tették, így került már 1945. október 1-én Pötschacher Rudolf igazgató és Horváth Alajos hivatalsegéd a lakáshivatal állományába. A részvénytársaság felszámolása azonban nagy összegeket emésztene fel (a végkielégítések miatt), ezért az egyelőre várat magára.⁴

Még 1945. augusztus 14-én felveszik a kapcsolatot az IBUSZ központjával, s közlik velük, hogy az idegenforgalmi iroda helyisége elpusztult. Az IBUSZ illetékesei azt vélik kiolvasni a levélből, hogy a városi tanács az iroda további működése mellett foglalt állást. Ennek örülnek és szeretnének továbbra is együtt dolgozni Sopronnal. (Amire egyébként az 1944-ben kötött szerződés kötelezi is őket.) Hiába kérnek azonban megfelelő üzlethelyiséget a várostól, a levél irattárba kerül.⁵

Meghívó érkezik a városhoz az Országos Idegenforgalmi Napok-ra (1945. augusztus 18–19.). A Magyar Kereskedők Országos Központi Szövetségének rendezésében Budapesten tartott rendezvény előadói közt volt Mező Ferenc és Markos Béla is, Az ügyiraton a „sürgős” jelzés, mégis – az érdemi elintézés jele nélkül – irattárba kerül.⁶ Ezekből az adatokból kár lenne arra következtetnünk, hogy a város akkori vezetősége, Fábján Lajos polgármesterrel az élén, egyáltalán nem törődött az idegenforgalommal. De ami Debrecenben, sőt Budapesten akkor már régen elkezdődhetett: a hatalom megszervezése, az egyik utoljára felszabadult helységben nem haladhatott olyan gyorsan, hogy ezekben a mégis csak másodrendű kérdésekben is dönthessenek. 1946. június 5-én azonban már foglalkozik a közgyűlés a rt.-gal, s az igazgatóságba és felügyelőbizottságba új tagokat választ a társadalmi változásoknak megfelelően.⁷⁽⁴⁾

A társaság 1947. február 14-én tartott rendkívüli közgyűlésén határozza el felszámolását. A költségek fedezésére pedig felajánlja a városnak a Lövér-uszodát, amit az el is fogad. Hogy ne maradjon Sopron várható idegenforgalma irányítás nélkül, *városi idegenforgalmi irodát* állítanak fel. Az Ógabona tér 8. sz. városi bérház sarkán lévő elhagyott üzlethelyiséget jelölik ki erre a célra (itt a mai iroda főbejárata). A városi közgyűlés 1947. március 14-én felhatalmazza a polgármestert, hogy bízza meg szerződéses alapon Gereben Bélát, aki akkor az IBUSz-szal kapcsolatban lévő MATEOSz kirendeltség élén állt, az iroda vezetésével. A város adta – a helyiségen kívül – a fűtést, világítást, telefont és még havi 200 Ft-ot is, a menetjegyárúsítás jövedelmének fele pedig Gereben Bélát illette. Ennek fejében át kellett vennie a volt rt. tevékenységi körét. Az iroda 1947 tavaszán nyílt meg.⁸⁽⁵⁾

Az idegenforgalom szervezetének pillanatnyilag lehetséges formáját így sikerült megtalálni, de az egyik pillér: a *város* romokban, a másik: az *erdő* az államé. Úgy látszik, elég széles alapokon, harc indul az erdőért, végül is valamit ⁴visszakap belőle a város.⁹⁽⁶⁾ Ugyanakkor küzdenek a bormérésekért is, de a siker reménye nélkül. (Az egyik bizottsági tag: „Ha Mária Terézia az idetelepített sváboknak ezt a kiváltságot meg tudta adni, véleménye szerint a miniszter úr is megadhatja a most idetelepített magyarságnak.” Persze nemcsak erről volt szó: a szövetkeztetés idején nem támogathatta az állam a magánspekulációt.)¹⁰⁽⁷⁾

Az újjáépítés lendülete lassan elérte az idegenforgalom létesítményeit is. A fertői vízitelepet már az első szabad nyáron igénybe vette a szociáldemokrata párt, igaz, hogy inkább csak 1948-ból vannak adataink az ottani élénk víziéletről. A Pannónia-szálló működik. „A Lövér-szállót (anyagi fedezet hiányában – de ha lenne is, az most elsőbrendű szükségletekre kellene) egyelőre nem tudjuk felépíteni” – mondja a polgármester 1945. augusztus 16-án tartott programbeszédében. Ennek ellenére foglalkoznak a kérdéssel. („Sopron helyreállításának egyetlen lehetősége az idegenforgalom mielőbbi újból való megindítása.”) A régi szárny újjáépítését 1947-ben kezdik el, s 1948. június 1-re fejezik be.¹¹⁽⁸⁾

A Hatvan-ház vendéglői részével már az első hónapokban csinálhattak valamit, mert ott már 1945. augusztusában a szovjet parancsnokság vendégül látott kétszáz szegénysorsú gyereket. A természetbarátok és a Magasépítési V. dolgozói a következő években – részben rohammunkával – teljesen használhatóvá teszik.¹²⁽⁹⁾

1947 márciusában megjelent a Magyar Sopron c. könyv, amely a város társadalmi, ipari és kereskedelmi életét tárgyalta az újjáépítés tükrében. Egyik fejezetét Gereben Béla írta – természetesen az idegenforgalomról –, s már arról számolhat be, hogy a Lövér-fürdő „ezidén már teljes békebeli színvonalon áll az érdeklődők rendelkezésére.” A Lövér-szálló új szárnyához azonban még évekig nem nyúlnak hozzá. Üzemben van viszont a háború alatt épült Sportszálló, a Gruber-szálló vendéglője és a Hernfeld-penzió. A Muckon lévő menedékház (volt István-menedékház) szép forgalmat bonyolít le, ugyancsak az istenszéki menedékház is. Utóbbi kettő a Természetbarátok kezelésében. A korábbi ⁵autóbuszvállalkozó újból

megindította járatait. Télen síversenyek is voltak a Dunántúli Turista Egyesület rendezésében. Az egyesületet azonban – néhány jobboldali vezetője miatt – nem ismerték el, sőt fel is oszlatták.¹³⁽¹⁰⁾

A Tómalom berendezése úgyszólván teljesen megsemmisült, de 1947 nyarán, ha szerény keretek közt is, megkezdhette működését. A fertői strandfürdő és a Nagyszoda már nem volt ilyen szerencsés: mindkettőt egészen elmosta a víz.

Sopron üdülhelyé nyilvánítását kéri a városi közgyűlés 1948. július 22-én. Horváth B. Jenő újságíró üdülhelyi bizottságot is javasol. Ez látná el a város tiltakozása ellenére feloszlott Szépitők feladatait.¹⁴⁽¹¹⁾

Ekkor már beszélhetünk idegenforgalomról. A városban 43 szoba állt az idegenek rendelkezésére 71 ágygal (3 szállóban). 1948-ban belföldi: 16 722, külföldi: 37 fordult meg a városban, tartózkodási napjaik száma: 31 526, ill. 66. A járás főjegyzője pedig átiratot kap az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivataltól, hogy a nyáron nagyobb számú nyaraló szeretne jönni Sopron környékére mint fizetővendég.¹⁵⁽¹²⁾

Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy már 1946. szeptember 22–29-ig, Soproni Őszi Vásárt tartanak hangversennyel, irodalmi esttel, képzőművészeti és fotókiállítással. Jellemző a viszonyokra a katalógus egyik hirdetése: „ősszel melasz helyett már egyen valódi cukrot!”¹⁶⁽¹³⁾

Ezt a rendezvény-sorozatot 1947-ben Soproni kultúrhét követi (október 4–12), majd a IX. soproni nyári egyetem 1948. július 4-től 24-ig és a Soproni Ipar 100 Éve c. kiállítás 1948. szeptember 19-től 26-ig. (Ez is kulturális megmozdulásokkal egybekötve, s 27 101 látogatóval, még bécsiakkal is.)¹⁷⁽¹⁴⁾

Körülbelül eddig tart a régi reflexek uralma a város vezetésében. Ennek nemcsak helyi okai vannak, ez országos folyamat, a szocialista szektor erősödésének következménye. A szociáldemokrata párt 1948 tavaszán megszűnt, nemsokára rá megalakult a Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Függetlenségi Népfront. Nem volt szükség arra, hogy a vezető tisztségeket a pártok számaránya szerint osszák el. Bognár Dezső lett a polgármester 1948. december 18-án, elődje pedig nyugalomba vonult.

Az idegenforgalom terén ez a korszak nem hozott még országos javulást, sőt a látszat szerint inkább visszafejlődés tapasztalható. Pedig már kezdenek kialakulni a mai keretek. Egy akkor hozott törvény alapján 1949. december 7-én a törvényhatósági bizottság elhatározza a Soproni Vendéglátóipari Községi Vállalat megalapítását.¹⁸⁽¹⁵⁾ És egy országos változás: már 1948-ban cikkeznek arról, hogy a már addig is meglévő üzemi üdüloket a következő évben a Szakszervezeti Üdülési Központ fogja megtölteni beutaltakkal, hogy ne mindig csak egy helyre mehessenek pihenni a dolgozók.¹⁹⁽¹⁶⁾ 1950 tavaszán pedig államosítják az összes üdülszállót, és kormányhatározat alapján a SZOT megindítja a dolgozók szervezett üdültetését. „Ezután már megszűnt a szállók teljes kihasználtságának gondja.”²⁰⁽¹⁷⁾

1950 más szempontból is elhatározó jelentőségű Sopron város életében. Ekkor tér át az ország a tanácsrendszerre. A megyék szervezetében, területében is változások történnek. A határövezetben lévő Sopron elveszti megyeszékhelyi rangját, s a nagyiparáról híres Győr hatáskörébe kerül. Maga a tény bizonyos szempontból szükségszerűnek mondható, hiszen Sopron vonzásterülete alig terjedt túl Kapuváron, a megye keleti járásai már régebben is Győr felé fordultak. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy milyen indokok játszottak még közre a két megye egyesítésénél, akkor a város jelentőségének természetes csökkenésén kívül bizonyos mesterséges háttérbe szorítás jeleit is fel kell fedoznünk. Ez utóbbiban többféle irányzatot is megkülönböztethetünk. Elsősorban is talán azt a korabeli országos politikát, amely Budapestet erősítette a vidékkel szemben, a nagyipari centrumokat a kevésbé iparosodott városokkal szemben, a belső

országrészeket a határvidékkel szemben. Aztán a tájékozatlanságból eredő véleményeket: „Sopron elmaradt az újjáépítésben” (aminek oka nem az emberekben volt, hanem a késői felszabadulásban és a nagy veszteségekben), „Sopron a nyilasok székhelye volt, tehát nyilván nyilas is” (ezért még a főiskolások zöld valétaszalagját is bűnjelnek tekintették), „német, volksbundista város” (a sok kitelepített miatt;; a vádról persze csak addig lehetett volna vitatkozni, amíg a volksbundisták itt voltak, nem pedig akkor, mikor már magyarok kerültek a helyükre). S talán még egy – nem formája, hanem hangsúlya szerint – tájékozatlanságból eredő állítás: a soproniak lokálpatrióták. Ez ma már egyáltalán nem hangzik vádnak, de akkoriban az elzárkózó, kispolgári, klerikális és sovíniszta világnézetűeket jelentette. Hogy ebben a Sopron iránti ellenszenvben mennyi része volt a dogmatizmusnak s mennyi a történelem cseppet sem haladó hagyományainak, azt most már kár lenne fejtegetni. Tény az, hogy a város súlyosan károsodott gazdasági téren is általa. Amíg ez a megkülönböztetés tartott, a jogosnál is kevesebb támogatást kapott műemlékei helyreállítására vagy iparának fejlesztésére, holott éppen a háborús pusztítások ⁷eltüntetése és az idegenforgalom fellendítése érdekében a lehetségesnél is többre lett volna szüksége.²¹⁽¹⁸⁾

Félig készen állt a Ciklámen-szálló, a Lövér-szálló rombadőlt új szárnyának tetején már nyírfa nőtt, az utak rosszak, a közvilágítás gyenge, az utolsó autóbusz este nyolckor visszatér a városba.

Balfon – egy nagyobb összegű segélyben bízva – elkezdik a bontást, s ezzel a meglevőt is tönkreteszik, bezár a fürdő. A sportuszoda betonfala bedől, a Lövér-uszoda medencéjéből megszökik a víz. A vízzel amúgy is bajok vannak városszerte, különösen a lövérekben és nyáron. S össze lehetne szedni még néhány furcsaságot a belvárosi kóbor kutyák látványától a lövérekben hízlalt disznókig azoknak az állapotoknak az érzékeltetésére, amelyek az ötvenes évek elején Sopronra jellemzőek voltak, csakhogy ez nem lenne igazságos. Sopron elmaradottsága részben abból következett, hogy egyes üzemei, főleg a közművei már a múlt században kiépültek, s történetünk idejére már elavultnak számítottak. Aztán pedig: nemcsak a rossz volt jellemző erre az időszakra.

A soproni városi tanács alakuló ülése 1950. augusztus 15-én zajlott le, október 31-én már a választásokon bekerült tanácstagok ültek a városháza nagy tanácstermében. Elkezdődhetett a szocializmus szervezett építése. December 10-én sor került az állandó bizottságok megválasztására, köztük a gyógy-és üdülöhelyi bizottságéra is. Elnöke Hollós Richárd, a népszerű kommunista orvos lett.²²⁽¹⁹⁾

Heimler városházi tevékenységét, ha alacsonyabb beosztásban is, de nem kisebb lelkesedéssel újíttotta fel Friedrich Károly, aki a Városi Mozi éléről – annak államosítása után – mint városi üdülöhelyi előadó dolgozott azon, hogy Sopront megismerjék és megszeressék az idegenek.²³⁽²⁰⁾

1951-ben a dolgozók javaslatára akciót indítanak: állítsanak padokat az erdőben az üzemek pénzén. Kidolgozzák a Virágos Sopron tervét (felelevenítve a Városszépítők régi elgondolását), s megvalósításában – bizonyos túlzások mellett – sok eredményt is érnek el.²⁴⁽²¹⁾

Az üdülöhelyi bizottság gondoskodik a három üdülő (a Rákosi Mátyás Vas ⁸és Fémművek, a Pedagógus Szakszervezet és a Pamut-Selyem Vállalat üdülője, amelyekhez később a Gheorghiu Dej Hajógyár üdülője csatlakozott) beutaltjainak szórakoztatásáról.²⁵⁽²²⁾

A Szép Sopron vetítettképes előadása, zeneiskolai növendékek hangversenyei és városnézések alkotják a programot. A bizottság jó munkájának eredménye – emeli ki Bognár Dezső tanácselnök 1953-ban –, hogy a Rákosi Mátyás Művek Sopronban üdülő dolgozói olyan jól érezték magukat, hogy újra és újra Sopronba kérik beutalásukat. Akkoriban sokat idézik egy munkás levelét, aki itt tanulta meg a régiségeket értékelni, becsülni. A kéthetes turnusokban üdülők száma nyaranta váltásonként kétszázötven körül mozgott, míg

télen százra csökkent.²⁶⁽²³⁾

1953-ban megjelenik a régen várt nagy összefoglalás: Sopron és környéke műemlékei. Írói – Csatkai Endre és Dercsényi Dezső – Kossuth-díjat kapnak. A példányszám azonban kicsi, a könyv nagyon hamar elfogyott. Új kiadásról kellett gondoskodni. Csatkai Endre Sopron című könyvét 1954-ben jelenteti meg a Képzőművészeti Alap, ennek második kiadása 1956-ban lát napvilágot, 5000 példányban.²⁷⁽²⁴⁾

1953 augusztusában megyei idegenforgalmi értekezleten tárgyalták meg Sopronban a város idegenforgalmi tervét, ugyanezen év utolsó napjaiban pedig országos műemléknapokat tartottak. 1954. április 9-én és 10-én országos idegenforgalmi értekezletre került sor. Ezt igen hangulatosan a múzeumban és a Storno-házban rendezték, s részt vettek rajta a nemrég alakult megyei idegenforgalmi hivatalok vezetői is. (Győr-Sopron megyéé Sopronban nyílt meg mai helyén, 1954. január 1-én.)²⁸⁽²⁵⁾

Már a következő évben (1955. május 25-től június 5-ig) szépen rendezett kiállítással bizonyították, hogy milyen fontos tényezője nemcsak Sopronnak, hanem most már a megye életének is az idegenforgalom. (A Festőteremben volt kiállítás rendezője Thier László, aki először a hivatal ablakaiban állította ki helytörténeti anyagát a lottóról, később a Liszt Ferenc Kultúrházban Haydnról, majd ugyanebben az épületben a vendéglátó iparról.)

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat kezelésében ekkor már 4 étterem, 1 népbüfé, 8 italbolt, 4 cukrászda és 4 büfé volt 1427 férőhellyel és 700 kerti férőhellyel, valamint két szálloda 114 férőhellyel. Állapotuk azonban távolról sem kielégítő, mert nincs pénz a folyamatos felújításokra, az alacsony besorolások miatt pedig nincs lehetőség a modernizálásokra, a felszerelés kiegészítésére.²⁹⁽²⁶⁾

9 Nagyobb a mozgás 1955-ben és 1956 első felében. „Sopron országszerte kedvelt üdülőhely” – írják a megyei újságban. 1955. május 12-én megnyílik a Ferenczi János utcában a diákszálló (75 férőhellyel). Ez év októberében kétnapos őszi vásárt tartanak 35 000 látogatóval. Még 1954. október 2–10. közt Ünnepi Hetet rendeznek, 1956 tavaszán pedig Soproni Zenei Hetet.³⁰⁽²⁷⁾

Szeberényi Lehelnek Soproni jegyzetek címen a Művelt Nép 1956. május 13-i számában megjelent cikke nyomán ankétokon és újságban kibontakozott vita a nézetek tisztázását ígéri a két város, Győr és Sopron között, a dogmatizmus utolsó fellépése azonban ekkor még elakasztja ezt a folyamatot.³¹⁽²⁸⁾

Az ellenforradalom össze, a disszidálók tömegei mintha elsodornák az eddigi szerény eredményeket is. Kihalt üdülők, tüzelőhiány, suhancok által megrongált Károly-kilátó, a vezetőjének nyugatra távozása miatt gazdátlan Idegenforgalmi Hivatal, s feltámadni látszó bizalmatlanság a város iránt. De már 1957 nyarán nagyszabású ankétot tartanak az elhanyagoltság felszámolására idegenforgalmi szempontból, minisztériumi segítséggel, s nemcsak a Lövér-szállót állítják teljesen helyre, nemcsak a Ciklámen-szálló (vagyis Állami Szanatórium) építkezését fejezik be, hanem új szálló építését is elhatározzák. S hozzákezdnek a műemlékek sorozatos helyreállításához. Megjelenik a Sopron környéke útikalauz, majd a Soproni útikalauz, várostérkép stb. Elkezdődik az egyre színvonalasabb és egyre ismertebb Soproni Ünnepi Hetek sora, s fokozatosan nő a látogatók száma, a külföldieké is. Megnyílik a Fenyves-szálló, stb. stb.

De ez már nem a múlt, az idegenforgalom története, hanem a jelen.³²⁽²⁹⁾

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Mikó Sándor: Jobbágysors Sopron megyében a XVII. és XVIII. században I. rész

10 Mikó Sándor: Jobbágysors Sopron megyében a XVII. és XVIII. században I. rész

1. A XVI. században nagyobb ütemben indult meg a majorsági gazdálkodás, és ennek következtében a jobbágyterhek is emelkedtek. A robot a XVII. század közepén elviselhetetlenül súlyos, a század végén pedig már korlátlan volt. Ilyen kizsákmányolás alatt éltek a jobbágyok 1767-ig, amikor a királynő, Mária Terézia a sok keserű panasz hallatára elrendelte, hogy új urbáriumokat készítsenek és ezekben rögzítsék a földesúr és alattvalói jogait és kötelességeit.

A nyomor, a jogért, az igazságért való szakadatlan küzdelem országos jelenség volt, Sopron vármegye még hatványozottabban kivette belőle részét, mert közvetlenül Bécs szomszédságában terült el. Erről bőven ír a megye történetének két kiváló ismerője, Mollay Károly¹⁽³⁰⁾ és Soós Imre.²⁽³¹⁾ Parasztságunk sanyarú életét tükrözik a már publikált periratok³⁽³²⁾ és jobbágylevelek is.⁴⁽³³⁾ Néhányat ezekből is felhasználva, többségben olyan protokollumok alapján mutatjuk be ezt az áldatlan állapotot, amelyek eddig nagyrészt érintetlenül heverték a különböző levéltárakban. Ezek legtöbbjét az Országos Levéltárban és a Soproni Állami Levéltárban találtuk.

2. „Anno 1594. az Pogány miath” Rábaköz helységei „tellyességgel ell Pusztoltanak”. Ezért úrbéri szerződést a „Kapu Vár”-hoz tartozó helységek közül csak Szentmiklóssal, Szerdahellyel, Csapoddal, Sarróddal, Süttörrel, Endréddel, Szergénnyel, Vittnyéddel és Kapuvárral kötött a földesúr 1597-ben⁵⁽³⁴⁾, amely a XVII. század első felében is érvényben volt. A szílieknek is „Az Urral eő Nagyságával Contractusok vagyon, melj még Szegény Urral Nádasdy Pál Ur eő Nagyságával in ao 1628 lett”. 1660 és 1680 között új Urbárium készült, amely már a kapuvári uradalom minden helységére kötelező volt. E helységekre vonatkozó idézeteket és adatokat ebből vettük.⁶⁽³⁵⁾ A megkötött úrbéri szerződések mindenre kiterjedtek, amivel az úr életét könnyebbítették, kényelmesebbé tették, a jobbágyságot pedig nyomorúságba döntötték. A paraszt dolgozott, éhezett, a kastélyokban pedig folyt a vidám élet. „Az amikor eő Nagyságáha váraiban menyegzők szolgáltatnak, tisztességes ajándékkal tartoznak eő Nagyságának”. (Szentmiklós, Süttör, Endréd, Csapod, Szil, Vittnyéd, Pordány, Bogyoszló stb.) Ugyanígy volt a Viczayak birtokain is. „Midőn az földesur ¹¹avagy házasodik, avagy atyafiát házasejtja, avagy körösztlőt tart, mindenféle éléssel arra idendőre és zabbal is tartozzék az jobbágyság de nem pinzzel”.⁷⁽³⁶⁾ A csornai prépost pedig karácsonykor kapta meg a jobbágyok adományát. „Egész belesek tartoznák be szolgáltatni, az kalastromhoz; Karácsonra két kapant, egj Itze váját, egj Turot, Karacsonra egj Szekér fat, Czap pénz minden egész heltul két forintot”.⁸⁽³⁷⁾ Azonban nemcsak ünnepélyes alkalmakkor kellett ajándékkal „kedveskedni”, hanem olyankor is a paraszt nyitotta meg a szűkös éleltárat, amikor az úr meglátogatta őket. „Mikor az Ur közibük megy, kötelesek a vágásból a konyhára való élelmet adni”. (Szil, Bodonhely, Vittnyéd) A bodonhelyiek az uraságnak még „esztendőnként egy kövér tehenet adnak.” A felső- és

alsószakonyiak is tartoztak „egy egy Mező Borjut az földes Urnak adni”.⁹⁽³⁸⁾ A szentmiklósiak, endrédiak a két kövér vágó tehén mellett még egy „Eőzet” is ajándékoztak az uraság konyhájára. A bogynoszlóiaknak még ennél is többet kellett beszo­l­gáltatni. „Faluul adnak esztendő által az eő Nagysága Konyhájára Kövér vágó Tehenet 2, Karácsonban mind faluul adnak vár éllés pénzt f. 15, den. 75, eőzet No 1”. A kecsöliek „esztendő által adnak vár éllés pénzt Belediekkal és Pápocziakkal f. 7”. A baromfi és tejtermékek felajánlását sem felejtették el írásba foglalni. Szentmiklóson „Minden heltől Esztendő által adnak Tikot 9, Kapant 5, Ludat 2, Turot 2, vajad gvad 2, Tikmonyat 20”. Zsellérek ennek felét adták. Hallal is ellátták Esterházy kastélyait, mert a vittnyédiek családonként minden héten 3 halat, az egész helyesek ezenkívül esztendőnként „nyolc Gyikin rákot”, „faluul” pedig „nyolc vödör csukát adnak eő Nagyságának”. Megtörtént, hogy a hal árát pénzben kellett kiegyenlíteni. „Egy ebéd halert 3 foréntot adnak”. Amikor az előírt mennyiséget valami oknál fogva nem tudták előteremteni, akkor a szergényiek, akik „hal adó éléssel nem tartoznak”, „az Vitnyédék mellé ebéd halat adnak segítségül”. A Hanyság melletti települések szintén juttattak halat a „fejedelmi” (így !) udvarba. (Babót stb.)

Súlyos terhet jelentett a jobbágy számára a terménybeadás is. Ennek központjában a gabonabeszolgáltatás állott. További szolgáltatások: szőlődézsma vagy hegyvám, a sertések, juhok, bárányok, méhek, kecskék tizede. A babotiak „Eősi és Tavaszi vetésből, Méhekből, Bárányokból, és Kecske fiakból is tizedet adnak az Urnak eő Nagyságának, és az hol a tized ki nem esik, mindenik kas méhtől den. 10 fizetnek. Báránytul és Kecske fibul den. 6 fizetnek”.

Nehéz és szokatlan teher volt a földesúri borok kimérési kötelezettsége. A földesúri kocsmatartás a jobbágy kizsákmányolására irányult. Az év nagy részében csak az uraság borait mérték ki. A szentmiklósiak a hegyvám fizetése mellett „az mikor az Ur eő Nagyságha Borát szerrel nem árulják, minden egész helytől fizetnek annuati mf. 2”. Ugyanezt fizették a süttöriek és a hővejek is. Csapodon a „Piarczon eü Nagyságának régenten Pintzéje volt, mellj Vásárokort Bort árultanak az eő Nagyságára számára”. Bort házaknál is adtak el. Bősárányban „Minden egy egész heles Jobbágy egy hordo Bort tartozik ki árulni”.

Parasztok végezték az úr majorsági földjén az összes mezőgazdasági munkát, szántást, vetést, aratást, kaszálást és gyűjtést. Hővejen 1684-ben „Vagjon az Uraságnak egy Eőreg Réte, az melljet tartoznak meg kaszalni és be takarítanj,¹² az pusztá helyek réteitis, az Úr Szamaró tartosznak megh kaszalni s-be takarni”, ők munkálták meg az urasági kerteket és szőlőket, az egyház földjeit, rájuk hárult az épület- és tűzifa kitermelése és behordása. Szilben az egész helyesek hat napot szolgáltak és az ispánok kikötötték, hogy ezek „nem gyermekek, hanem eőregh emberek legyenek, á midőn pedig az hat napi Szolgálat gonosz idők miatt végben nem vitethetnek, más alkalmas időben helben állani tartoznak”. Továbbá részt vettek az utak és hidak építésében, karbantartásában és folyók szabályozásában. Ezeken kívül különböző háztartási munkák elvégzése is feladatuk volt, levélhordás, fuvarozás, várórségállás stb. Alsó- és Felsőszakonyban „Az olyatni Söllérek, á kik mások háta mögét laknak, tartoznak az földes Urnak Levél hordással három, négy mérföldigh rendel vinni”.¹⁰⁽³⁹⁾ A parasztságot terhelte a katonaság ellátása és egyik községből a másikba való szállítása is.

Rohamosan nőttek a pénzbeli adózások is. Fizettek tized, porció, kvártély megváltása címén. Fizettek még csap-pénzt, füstpénzt, mészárszékbért, bormérésért, egyenruha (mundur) pénzt stb. A babótiak csap-pénz címén róttak le az 1750-es években 20 forintot, mészárszékért 5 forintot, füstpénzt 8 forintot, egyenruha pénzt 5 forint 20 dénárt.¹¹⁽⁴⁰⁾ Ugyanekkor a felsőszakonyiakra kivetettek 232 forint 20 dénárt árenda címén és 23 forint kvártély pénzt.¹²⁽⁴¹⁾ Az „Oskola Mester fizetise” szintén a falu terhei közé tartozott. Ismét a szakonyiaktól vettük a listát (1674).

„Egi fertaly haztul kisz pinz den. 10. Buza Cub. 1/4
Sellyer fizet kisz pinzt den. 12
Lako it feleséges den. 12 Egyes den. 6
Haotrul való Enekléstől den. 25
Temetistől egj tik egj Kenyér
Harangozástul den. 8”¹³⁽⁴²⁾

De nemcsak pénzben és természetben adóztak a parasztok, hanem katonáskodni is kellett nekik. „... á Török háborukban Pordányi Helséget Bodonhelj Lakosok közül tizen ketten éjjel és nappal őrzötték”.¹⁴⁽⁴³⁾ A kapuváriak pedig Buda ostrománál harcoltak. „Eszterház Paáll Kmes Urunk eő Hercegsige Uralkodásában Buda álát voltak eleink 17 Legenyünk el veszet áz hárczbán”.¹⁵⁽⁴⁴⁾

3. Az állandó háborúk miatt a falvak lakossága megritkult, ezért a földesurak kénytelenek voltak a jobbágyság terhein enyhíteni. Ez a szükségszerűség nyilatkozik meg a XVII. század második felében szaporodó községi szabadalmak és kiváltságlevelek, földesúri és állami terhek alóli mentesítések szándékában. Esterházy Pál, Magyarország palatínusa 1702-ben javasolja a királynak, „hogy az ollyatin Helységhek és Gazdák, kik Személyek Szerént Táborban mennek, á Németh tartástul és forspontul mentek legyenek”. Ezzel egyidőben felhívja tisztartói figyelmét arra, hogy, „afféle Helységeket Németh tartással és forspontozással oneralnj és terhelyny ne merészellyék”. Jelen esetben a mentesség a tamásiakat illette meg. „Mivel Tamássj ezen Nemes Soprony Vármegyében lévő Katonáknak eő Fölséghe Szolgálottyában Táborba Groff Eszterás (így!) Gábor Fiunkal el kölletik mennyiek”.¹⁶⁽⁴⁵⁾ A tamásiak már a múlt században ¹³is katonaszolgálatot teljesítettek a földesúrnak, mikor a helyzet úgy kívánta. Ezt Nádasdi Pál Comes 1630-ban írt levelében olvassuk, ahol megtudjuk, „hogy minket meg találván Kovács Istvány névő böcsületes katona Ember s jelenté alázatos könyörgése által, hogy ha meg engednék, és nékie firul fira valo Szolgálatot adnánk, tehát eő Rába közben Sopron Varmegyében lévő Thamássy névő Pusztá Falu Hellyunkett magához hasonló jámbor katona Emberekkel meg Szállittyá és nekünk azokkal edgyütt az katonai állapot, és mod Szerént az mikor kíványuk igaz hioséggel és engedelmességgel Solgal”.¹⁷⁽⁴⁶⁾

A gartaiak az első engedményt 1663-ban kapták. „Vagyon ezen Garthaiaknak Levelek az falu épülésérül, mely Költ in anno 1663. Idvezült Nádasdy Ferencz Uram eő Nagysága neve alatt három három forintban egy esztendőre engedvén mind házat, aki Muskateros volt közülük, holnap fizetésében De Falcáltatik”.¹⁸⁽⁴⁷⁾ Tíz év múlva „eő Fölsége kegyelmes Resolutioja Szerént bizonyos Szabadság, avagy Privilegiom, az emléttett, és föllyebb meg nevezet Gartaj Lakosoknak az Nemes Kamorátul Ezer hat Száz Hetven három esztendőben Sz: András hatának tizenötödik napján ki adatott. Az holottis Tekéntet lévén az emléttett Lakosokra, minden némő nyomorúságos Szolgálatoknak avagyis robotnak onusta alól föl Szabadittattak, mind azoktul mentéssek. Ellenben pedig, Házoktul, és egyéb ingó és ingatlan javaiktul esztendőnként járandó censust, avagy járandó Arenda Pénzt az Földes Urnak két Tallért tudni illik minden esztendőben le tenni tartoznak. Ezek így lévén, ugyan az meg nevezett, és előbb emléttett Pusztá helyben hát s az Nemes Tisztek hirivel mindenkor több Földeket irthassanak, és csinálhassanak, melly Földekrül mind azon által, valamint más Földekrül az igazságot vagy is az Uraságnak járandó Dézmát meg adni tartozzanak. Továbbra, az tüzzi és Házi Szükségre való fázás mindenkor Szabad lészen nekik; Nem külömben pedig az Epülletre való fát is, az Fitensbélj Tiszteknek tudtával, vagyis kimiet vágni Szabad légyen nekik, az karós makk termő fán kívül. A Sörtés marháktul való Dézmát mi illeti, csak azokbúl tartoznak Dézmát adni mellyek az Fitens makkos erdejn járnak és hiznak, nem pedig azokbúl mellyeket othon nevelnek, és házoknál hizlalnak: Az Lakosoknak pedig tovább való hasznokért és előmenetekért Sz:Mihály Archangyal Napjátul fogvást, Karácsony Napjáig Szabad korcsmát engedtünk nekik: Mind

ezeket föllyúl minden Vámok meg adásátul mentessek, vagy; is Sémminémű Vámot a Layta folyó Vizeig nem tartoznak adni és régentén néhaj Nádasditul ki adott Igasságok, Szabadságok, és Privilegiumok Szerént élhessenek ezen Szabadsággal”.[19\(48\)](#)

1676-ban „eő Feölsége” a kapuváriaknak is adott Szabadság jogokat és Privilegiumokat. Ezek a következők:

- „1. Mindenheten valoegy Nap robottul Szabadok
2. Szent György és Szent Mihály napra járandó husz foréntot nem adnak
3. Az Mészáros Széket magok birják
4. Az Irtás földektül dézmát nem adnak, mellyektül az ország Törvényre Szerént másképpen Sem adnának,
5. Babotiakkal és vitnyédiekkel határossak, Léven megh engedtetett nékik az erdőllés és Pascuatio,[20\(49\)](#) dekár nélkül, és az Szomszédoknak projudiciuma nélkül!”

[14](#)Ezzel szemben kötelességük volt,

- „1. Hogy a Pápista hütben megmaradjanak, mert ha nem, Szabadságok elvész ...
2. És a Eő Feölsége hüsegében Fegyverrel tartoznak szolgálni valahova kivantatik, és valahol kívánja á Kapuvárj Uraságh.
3. A Kapuvárj hidakat és Töltéseket jó megh csinálják, és fogyatkozás nélkül tarcsák.
4. A Specificált adókon kívül, valamint az előtt soktanak adozni és szolgálni, azt végben vigyék ez utánis”.

A babotiak „az mégh régi Baboth helen laktanak és házok elnem pusztult volt” nem kaptak semmiféle mentességet. „Most, – 1660-ban a szerződés megkötésekor – az Uraságh teczéséből a Salitromos Kemenczéhez fát vágván, azonkívül Semmit Sem Szolgálnak, avagy robbotolnak”,[21\(50\)](#)

A török dúlás Sopron környékét sem kerülte el. „Az mastani hosszú haboruságh, és az üdőnek boldoghtalanságha miatt Leövő nevű Falunk, ki N. Sopron Vgyében vagy, tellyességgel el pusztúlt volna” – írja Széchenyi György 1691-ben. A továbbiakban megparancsolja tisztjeinek, hogy új lakosokat telepítsenek Lövőre, és ezek „ött egész esztendeigh mindennémű Adózástul, Robottul és munkátul mentek legyenek, az egy igaz Dézmán kívül, azt abbúl á mitt Isten adand praestalni tartoznak”. Figyelmezteti őket, hogy a „Lövőre Szállot Szegény embereinket ez nékiek adott Szabadsághban megh tarcsák, s csak legh kisebben is háborgatni ne merészellék”, és amikor eltelt „az Szabadságnak ideje”, „úgy eők is Jobbágykodni, de nem robotolni, hanem pénzült esztendőnként fűzetni, úgy mint egy egész Helytül tiz forintot, fél helytül ötött adni mind végigh tartozzanak.”[22\(51\)](#)

Megtörtént, hogy a földesúr a neki rokonszenves családoknak engedett Privilegiumokat. Osliban „Orbán Jákobnak és fiának Jánosnak éltéigh vagy Szabadságok egy egész helytül”.

Vámmentessége nemcsak a gartaiaknak, hanem a kapuváriaknak is volt. Hogy ez mit jelentett számukra, azt az alábbi vámtarifa is megmutatja, amelyet Esterházy vámosai szedtek a rábakecöli hídon:

Gyalogh Ember ád

den. l

Juhtul és apró marhatul	vien (nensis) 1
Száz Juhtul egyet adnak	
Minden hordo Bortul adnak egy pint Bort	
Minden Tung méztől adnak	den. 4
Minden Szekér Sóotul egy kő Sóot	
Minden erdeitől és eőztül	den. 4
Nyultul	vien (nensis) 1
Minden Szekér Szilvátul egy fertaly Szivát	
Minden Szekér Tiktul egy Tikot, avagy Kappant	
Lekötözött Kalmár árutul	den. 4
Kalmár ha vásárra megyen minden Lotul	den. 2
Minden eőregh baromtul den. 1, aprotul	vien (nensis) 1
Minden Szekér Testbeli haltul halat 4	
Száz fogas Száraz haltul fogast 1	
Deczeget mikor hajtanak, minden Lotul	den. 1
Mikor Sereggel eőkröt hajtanak, egytül	den. 2
15 Minden Szekér fazéktul fazekat 4	
Hordozo Szekértől	den. 40
Minden Szekér Csiktul Csikot pint 1	
Minden végh posztotul	den. 1
Nemes Ember Semmit sem fizet, mikor az maga majorságát, avagy az maga szükségére valot viszen.	

Az Esterházy uraságnak „Vámossa” volt még Bodonhelyen, Kapuvárott és Sarródon. Ez utóbbi helyen komp működött a Hanyon. A kompot négy révész kezelte. Itt a rév jövedelmének egyik fele „esztendő által” az úré, a másik fele pedig a négy révészé volt. A kapuvári vámon a vittnyédek, babótiak és a hidasiak szabadon közlekedhettek, mert „ezek epetnek az Töltessen”.

A vámkötelezettség vásárok alkalmával is fennállt. A haszon a vásártartási jog tulajdonosát illette. Szilban, ahol „esztendő által négyszer esik országos sokodalma, Szent György napján, Sz:Bertalan napján, Szent Tamás napján és Mindszent napján, melly Sokodalomkor Ur eő Nagysága Számára vámot szednek. Minden Szekértől, á ki á Piarczon árul, egy egy garast, s minden Szekér Sotul egy egy Soót adnak. Tekenijöböl tekenyőt, ostort, Lapátot és egyebet”. Szentmiklóson szintén négy alkalommal volt vásár és szedtek helypénzt. A lozsi birtok tulajdonosának Zsigmond király még 1431-ben adományozott vásár jogot. A XVI. század végén már Csapodon is tartottak vásárokat, de az 1597-es Urbárium szerint vámot itt nem fizettek, „mért hogy az Sokodalom nem régen kezdetett”.[23\(52\)](#)

4. A felsorolt kötelezettségek világos képet adnak a jobbágyság helyzetéről. A földesúr azonban ezekkel sem érte be, mert állandóan fokozta a szolgáltatásokat és a természetbeni beadásokat. Kapzsiságát pedig a jobbágy telki állomány megnyirbálásával, az irtásföldek erőszakos visszavételével vagy minimális összegű visszaváltásával elégtette ki. Ezzel természetesen a jobbágy ellenállása is növekedett. Vonakodva végezte a rákényszerített robotot, vagy egyszerűen megtagadta a jogtalanul, igazságtalanul követelt szolgáltatásokat. Terheinek enyhítése érdekében kérvényezett az uralkodóhoz, a nádorhoz, a kamarához, földesurához, az

úriszékhez, általában mindenhová, ahol meghallgatást remélt és ahonnet szerencsétlen sorsa könnyebbülését várta. Gyakran „föl zöndülvén” erőszakhoz folyamodott, hogy ne engedje régi szerzett jogait eltiporni, semmibevenni. „Mi csak á mi régi Igasságunk és Szabadságunk mellett állottunk fel, és így csak Nagyságod nekünk hadgyon békét, mi mindgyárt le tesszük á fegyvert”. Ezt az idézetet a széplaki jobbágyok szájából hallottuk, mert 1745-ben földesuruk, Széchenyi Zsigmond, aki a püspöki tizedet is bírta, régi jogaik ellenére a mezőn természetben kívánt dézsmálni. A végrehajtást „tisztviselő Vrajmék” akarta elvégezni, azonban a parasztok ellenálltak neki. Erre maga Széchenyi Zsigmond ment ki a szántóföldre és a kívánt dézsmát össze akarta szedetni. Az ott dolgozók kérték, „hogya régi szabadságunktul minket ne kíványon meg fosztani, mert máskint semmi jó á Dologból nem következik, ha mind meg halunkis de á mezőn Gabonánkat meg Désmálni nem engedgyük”.²⁴⁽⁵³⁾

Merev ellenállást tanúsított 1619-ben Szabó György lozsi jobbágy, mert az úrnő, Szennyesi Krisztina ispánja jogtalan robotra akarta küldeni, mire ő így szidalmazta: „Beste kuruaffi, bizony megh hídgied, hogi hatadhoz rakom az 16szekerczetth”.²⁵⁽⁵⁴⁾ Egyébként ebben a században a lozsiaknak sok sanyargatásban volt részük földesuruk részéről. Erre utal Tóth Mihály pinnyi lakos vallomása is. „... emlékezik reá, hogya az egész város el akart menni Viczay Ádám allul, és Nádasdi Páll fokságára akartak menni”.²⁶⁽⁵⁵⁾

A nyílt lázadozásnak, ellenállásnak legtöbbször börtön, verés lett a vége. Gyakran el is menekültek a büntetés letöltése elől. Így cselekedtek 1753-ban a lövőiek. „...az Méltosághos Urasághnak fogságátul megh rettenvén, attul magunkat futásunk által meghmenteni kívántuk”. Börtönbe vetették ebben az időben azokat is, akik boszorkányozást üztek, így került lozsi „foghsághban” Takács Örzse ebergöci lakos, akit „bubajos és boszorkányos személnék tartottak”. A kuruzslás következtében kapott bajt nem volt szabad gyógyítani. „Nem küleömben némelly betegeket, érttvén mind embert, mind pedig marhát, állítván, hogya az olyanok boszorkányozás által az ollyatin nyavalában estek nem gyógyítottak”.²⁷⁽⁵⁶⁾

A nagyobb bűnösök a börtönben is bilincsben voltak. „Széplakon á Mtgos Groff Szécsényi György Urunk eö Nga Tömlöztében vasson tartatott” Rigorics Ádám újkéri lakos, mert egy ott „kvártélyozo Granatéros Németet”, aki házából „egy olmárjomot ell akart vinni”, megvert és ez később belehalt sérüléseibe. (1730)²⁸⁽⁵⁷⁾

A büntetésnek egy másik fajtája a deresre húzás volt. Így fenyítették meg Molnár János lozsi jobbágyot 1783. január 23-án, mert a Göböcse nevezetű tilos erdőben fuvarozás alkalmával karófát vágott a maga szükségletére. „... az népnek láttára az Kastély előtt Deresre huzatván, parancsolattya szerint, nyilván és másokk is példájára megh csapatta” az uraság. A büntetést az ispán, Mészáros Pál hajtotta végre.²⁹⁽⁵⁸⁾

A megye tilalmazta, hogya a marhákat „vas vellával, Durungokal, Fejszével, avagy más illetni verekedésre való eszközökkel” őrizték, aki ezt áthágta „tizenkét pálczával” büntették. Ha „a Korcsma házoknál” a megye csendrendeletét „az Nyalka pajkos életű Iffiák” nem tartották be, hanem verekedtek, akkor ezeket „Arestomba” zárták, ahol a kezdeményező ötven pálca ütést kapott. Ha valaki Peresztegen a szobán vagy konyhán kívül az „utván, udvarokon, kertiben avagy Szinben pipázni tapasztaltatik, elsőben 12, másodsor 24 és így mindenkor duplázva pálczával büntetessék”.³⁰⁽⁵⁹⁾

5. A börtönbe vetés és a testi fenyítés elég gyakori volt. Amikor sorsuk szinte elviselhetetlenné vált, levélben rögzítették le panaszukat és eljuttatták a felsőbb hatóságokhoz. A lozsiak 1635-ben fellázadtak földesuruk, Viczay Ádám ellen és annak tudta nélkül a nádorhoz fordultak segítségért. A nádor igazat adott panaszuknak és az ő védnöksége alatt kikényszerítették az úrtól, hogya két oldali szerződésben rögzítsék a két fél jogait és kötelezettségeit, így jött létre az úrbéri egyezség Viczay Ádám földesúr és Lózs mezővárosi

lakói között.³¹⁽⁶⁰⁾ A csornai prépostság jobbágysai pedig az úriszék támogatását kérik 1729-ben, mert uruk önkényesen megnövelte terheiket, „De mivel az Méltóságos Vraságok, nékiek Szép Igasságokat és Privilegiumokat el temetni, és ¹⁷túlőis megh fosztani kívánván, nagyobb és nagyobb terhel és igával, meg sulyosították és terheltek eő Nsg hog, kit is nem csak kiris, de jobban Tömlőczözés által vittek végben ő Nsg hog, és Igasságoktul fosztották. Még ezzel is megh nem elégedvén mostani Mltsgos Csornai Praepost Urunk eő Nsg ha mint Földes Ur, olly nagi Igá és Terh alá, kívánván bennünket huzni, és haitani, az melly éppen elviselhetetlennek láczot, és láczikis”.³²⁽⁶¹⁾ Az Esterházy uraság a farádiaknak a csornai határban lévő szántóföldjeit vette el, és az árendát is föllebb emelte. „Hogy miképpen ab Anno 1687. die 1a Junii á Nagy Méltóság hu üdvözült Herczegh Eszterházy Pál Kegyelmes Urunk méltoztatott bennünket irgalmassan akkori kevés Arendás Jobbágyit mind eddig az ideig kegyelmes Igéreti Szerint meg tartani, holott akkor már sok fogyatkozásink és káraink ki teczetek, most annál is inkább több fogyatkozásink és káraink vannak, holott már á Csornai No Huszonnyolcz egész Holdbul álló Szántó földeink el vétettek, egy magános Megyer névü Rét elvétetett, mostanában ismét á Helyeinkhez Ember emlékezetitül fogva tartozandó Két egész Rétünk el vétetett, és á Nagy Méltóságú Uraság Hasznára fordéttatott, á mellybül nekünk közönségesen nagy rövidségünk és fogyatkozásunk vagyon, á Száz forint Arendánk is Huszon egy forinttal föllebb ment, é mellett Fölséghe Aszszonyunknak is reánk vetett súlyos Portio fizetise reánk szállott, ugy annyira, hogy á beneficium mellyel éltünk már ippen igen meg kevésedett, és már tsak alig is éldegelünk és tengedünk”.³³⁽⁶²⁾ Széchenyi Zsigmond pedig 1746-ban a sarródi jobbágyok learatott gabonáját még tarlószántás előtt elvitette, irtásföldjeiket pedig önkényesen kisajátította magának. Az elkeseredett jobbágyok a megyének küldtek erről jelentést. „Méltosaggos Groff, Szechenyi Szighmond eü Nagyságo, ol hatalmat követvin Szeginyeken, hogy az mi nimő gabonaink Hegyküi határban voltak, mind egy kiviigh el hordatta, és ezen kívül mely Irtas földeket Nehez aron Szerzettünk, azokatis Tülünk mind egy berazdaigh el vette, pinz nélkül, ol nyomorsuágro Jutottunk miatta, hogy majd Szokunknak egy falat kenyérünk nem lisen”.³⁴⁽⁶³⁾ Széchenyi Zsigmondnak a jobbágyok ellen tanúsított embertelen, kapzsi magatartását a hegyköiek is elkesergik az úriszék előtt. „.... országunk élő Törvinye ellen Szegény Jobbágyi Státusinkat, minden kitelhető móddal, héte Robotokkal, és más efféle adományokkal ugy megh terheltek, hogy ezen Terhünket tovább el viselnünk éppen lehetetlen”. A jó földeket is eltulajdonította és rosszakkal kárpótolta őket. „.... azok is akiket, érettek adott rosszak, hasznát nem vehettyük hanem pusztán állonak”. Kapzsi és harácsoló volt olyan esetekben is, ha egy gazda meghalt és „fia nem marad légyen ámbár két három leánya mind azon áltol megh is minden nemő Jószágát nem tsak azt, hanem vires verőtíkel keresett pénzt is el szokta venyi a M. Uraságh ez élyetin árváktul”. Továbbá a fertői vadászástól is eltiltotta őket. „Ennek előtte a Fertő vizin szabad volt a vadázás, de mast már ez is tülünk el tiltott”.³⁵⁽⁶⁴⁾ A süttöri, szentmiklósi, endrédi, szergényi és csapodi lakosok a terméketlen esztendő következtében beállott rossz sorsuk miatt kérnek engedményeket a hercegtől 1766-ban. „.... az Ur Isten eő Sz: Felségének légyen nagy háláadás ez mastani életben ol termék telyenséggel látogat bennünket, hogy sok közülünk csak alig tőngédik”.³⁶⁽⁶⁵⁾ A csapodiak panaszát a rossz időjárás mellett termőtalajuk silánysága ¹⁸is fokozta. „Mezőkk termiketlensége miat egy Esztendő sincsen hogy testi táplállossunkra való kenyeret ne köllessik vennünk”.³⁷⁽⁶⁶⁾

Az esős idők is nehéz akadályokat gördítettek a parasztság boldogulása elé. Az acsalágiak panasz, siránkozása ekképpen hangzik a XVIII. század ötvenes éveinek elején: „ha Essős üdők vannak, annyra meg Szorulunk, hogy Se ki, se bé nem mehetünk, még csak Malombais nyomorusággal mehetünk, Sokszor Szomszidságbélieket köl Drága pinzen fogadunk, az Marhájnki Szüntelen való veszedelmekben vannak, gyakran kölletik kötelekkel Sárból Vizből vondoznunk; Nintsen egy ollyas Esztendő, á melyben három, s négy Marhánk el nem veszne a nagy Sárba, mezej veteményinket el rontya, Szénánkat Sokszor le kaszáilyuk, de az vizek el rontván el vész tölünk, mind ezek keserves állapotok, de az mi nagyobb, Istenj

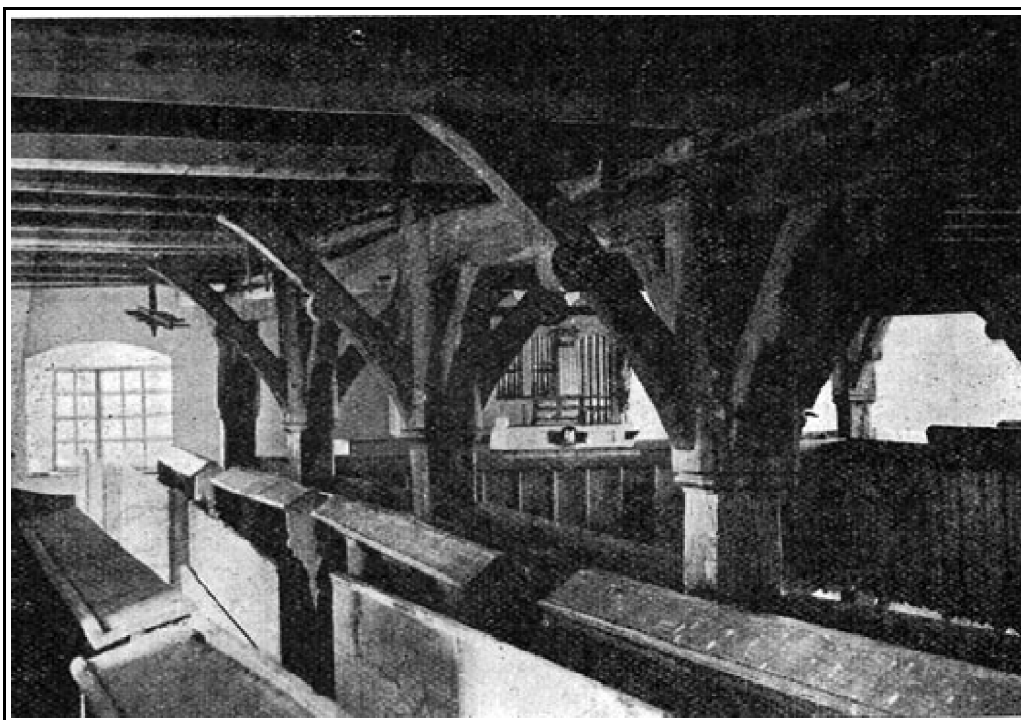
Szolgálatra Holnap Számra Sem mehetünk, néha gyonás nélküli és keresztség nélkül kintelenttetnek Cselédink meg halni: De még az kvártélyosokat Sokszor bé nem vihetjük, hanem drága pinzen az Szomszid helyekben kölletik kvártélyt nekik fogadnunk, és Szenájokat meg vennunk. Mind ezeket nem csak Szomszid béli lakosok, de az N. Vármegyei Tiszt Vrajmékis bizonyhattyák”,[38\(67\)](#)

Állandó sérelem volt a jobbágyság számára a beszállásolás, a házába telepített zsoldosok ősztől tavaszig való ellátása és fuvarozása. A szentmiklósiak és a süttöriek nem kapálták meg a herceg szőlőjét, ezért az ottlévő katonák létszámát felemelte. A süttöriek a viceispánnál „alázatossággal jelentvén, hogy 35. Lovas Személyből álló Katonáság á nálunk lévő Quartelos Katonáságon kívül hozzánk szállítattott, mely Szomoru és fölöttéb fájdalmas terh, miért reánk szállítattott legyen”. Ugyanekkor Szentmiklóstra 24 lovast szabadítottak rá.[39\(68\)](#) Az agyagosiaknál a forspont emelkedett jelentős mértékben. „Az katonák is avagy kovartelosoknak hordani Forspontban el köl vinnünk hol Balfra holy pediglen Rakosra köl vinnunk az sem vitedődik Semmiben is”.[40\(69\)](#)

Panaszok merültek fel az urasági ispánok, pallérok ellen is. Fertőszéplakon a mezőn kinnmaradt ekéket „á pallerok föl rakatták Czigány kocsiá á korcsmán bé itták egyikét egyikét”.[41\(70\)](#) Az acsalagiak a tisztartójuk zsarolásai miatt keseregnek. „Tiszt Vrajmék bizonyos Számu vesszőtis ránk vetnek, akár hol fejünk vesztére szedgyükis, kiköll állítanunk”.[42\(71\)](#) A lozsi tisztartó annyira vitte túlkapásait, hogy még urát is becsapta. „Nemzetes Vitézleő Bursics János Uram Loósi tisztartó a bor árát a Loosi és Iványi csapon”, továbbá Vicán, Ebergőcön és Nemeskérén „kevesebbre tette”, ezért az úriszék őt számonkérte. Azzal védekezett, mert „nem lévén az teőlteliknek semmi helye”.[43\(72\)](#)

A XVIII. században a falusi bíróság jogköre is bővült, „... minden helységeken az Birák, és Esküdtek á végre rendeltetnek, hogy Leg inkább az igazságnak egyenlőképpen való szolgáltatásokban eljárjanak, minden Személy válogatás nélkül, és az által mindennemű kártételek el távoztassanak, mely miatt gyakran az hatalmasabbak által az erőtlenebbek el Szoktak nyomattatni”.[44\(73\)](#) **19**A tisztségnek gazdasági előnyei is voltak, mert a bíró és esküdtársai adó- és robotmentesek voltak. Gyakran megtörtént, hogy ezek is túllépték hatáskörüket. „1769-ik esztendőben Sz István napján, nem tudatik minémő vakmerő tilalmas vigezésből a föllyebb nevezett Losi Város-béli előjárók a többi ugyan Losi lakosokkal egy értelemmel, és akarattal Dulicz Ferenc, Ovárdics György, és özvegy Rogács Mihályné ugyan Losi Helységhebeli Lakosoknak Kőris nevezetű Diverticulumban léveő Urbarialis Réttyeikre hajtván Vonyos Marháikat azokat hatalmasul, és erőszakosan megh etetvén azon réteken volt jó Sarjut”. Az ebergőciek szerint „78 forint és 90 pinzbéli károkat tettek”.[45\(74\)](#)

(Folyt. köv.)

A nemeskéri ev. templom; a 18. század első feléből

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Emresz Károly: A soproni ev. gimnázium a reformkorban és az abszolutizmus korában (1803–1867)

20 Emresz Károly: A soproni ev. gimnázium a reformkorban és az abszolutizmus korában (1803–1867)

Az iskola 410 éves történetéből 2 generációt felölelő korszakot ragad ki és óhajt bemutatni ez a tanulmány. A visszapillantás azzal az idővel kezdődik, amikor a mai egyéni anyakönyvezés előde, a tanulójegyzék kifejlődött és végződik azzal a korrallal, amely napjainktól egy évszázadnyi távolságra van. Sorsdöntő évtizedek ezek az iskola történetében. Az ellenreformáció megsemmisítő támadása után most másodszor kellett harcolnia léteért. Másrészt ebben a korban alakultak ki azok a szervezeti formák és főbb tantervi keretek, amelyekre ezután a modern gimnázium felépülhetett.

A források megbízható, bár eléggé szűkszavú feljegyzések; nem könnyű egyedül rájuk támaszkodva kibontakoztatni az akkori iskola életkörülményeit, szólásra bírni a számok néma seregét, hogy általuk egy eseménydús kor történései elevenedjenek meg. Az évkönyvekben, elmúlt jubileumok emlékfüzeteiben kevés szó esett magáról az ifjúságról. Az akkori elemzések főként a hitbuzgalmi élet és a tanári egyéniségek méltatására, személyi kérdésekre helyeznek súlyt. Didaktikai vonatkozású feljegyzések alig találhatók; itt csak következtetésekre szorítkozhatunk. Hasonlóan nehéz társadalom- vagy művelődéstörténeti elemzést folytatni a leghitelesebb kortársnak, Müllner Mátyásnak az iskola 300 éves jubileumára írt értekezése alapján. Megbízható támaszt, bár nyers és száraz adatokat a kézzel írt latin jegyzékek, majd a nyomtatott

magyar és latin, részben német nyelvű évkönyvek nyújtanak (Schematismus, Catalogus, Index Alphabeticus, Nomenclator stb.).

Azok a kérdések, amelyek e korszak tanulmányozása során felmerültek s amelyekre választ próbálnak adni e sorok, a következők voltak: Honnan jött Sopronba az iskola diáksága; mi hozta éppen ide a távoli országrészek ifjait; hogyan tükröződnek a kor társadalmi, politikai eseményei az ifjúság sorain; milyen vonzóerőt jelentettek az iskola diákjóléti intézményei; milyen tanításmód honosodott meg itt és milyen szellem áradt innen; hogyan alakult az iskola szervezeti felépítése és milyen volt diákmozgalmi élete a tárgyalt időszak folyamán? (A tanítási anyag tartalmi elemzése, művelődéspolitikai taglalása külön tanulmány tárgya.) A problémák felvetődése és megoldásuk boncolgatása során a soproni helytörténet 6 évtizedes korszakára vetítünk több fényt, s vele a magyar művelődés egyik régi hajlékával ismerkedünk.

*

A tanulók állandó lakhelyét feltüntető táblázaton felsorakozik a történelmi Magyarország csaknem minden vármegyéje. Volt olyan tanév, amikor 34 vármegye, ill. tartomány küldte el fiait a soproni gimnáziumba (pl. 1867/68.). Átlagban 25 megye és ország, ill. Habsburg tartomány volt képviselve itt. A vonzókörön belül lévő valamennyi előfordult közigazgatási terület együttes száma eléri a 65-öt. A külföldet 16 ország és tartomány képviseli a diákság között. Ebből néhány nem is volt határos hazánkkal. Feltűnő jelenség, hogy a Pozsonyban működő evangélikus gimnázium ellenére, onnan mindig jöttek diákok Sopronban is, magyar és szlovák anyanyelvűek egyaránt. Ott a nemzetiségi súrlódások napirenden voltak – ez az iskola ilyent nem ismert. A pozsonyi líceum a reformkorban már egyik gazdag forrása a szlovák nemzeti kultúrának, míg a soproni inkább magyar szellemű oktatásáról volt ismert. Az iskola nagy próbatételei a nemzeti válságok idején bizonyítják ezt. Az 1803-ban alakult iskolai Német Társaság egészen a forradalomig testvériesen együttműködött a magyarral, sőt az 1840-ben keletkezett Szlovák Társasággal is. A kettős tagság is gyakori volt. A Somogy, Baranya, de különösen Tolna megyéből jött diákok száma mindig nagy. Ennek oka, hogy Sárszentlőrincen, majd utána Bonyhádon csak aligimnázium működött, mely csak jóval később vált 8 osztályos főgimnáziummá. Ausztriában és az osztrák örökös tartományokban nem működött protestáns gimnázium. Az onnan származó, majd mindig fellelhető diákok szülei feltehetően a magasabb állami hivataloknál, hadseregben szolgálatban álló magyar személyek.

A vonzókör sugara sokat változott a kor folyamán. Az 1800-as évek elején már 20 megye küldi Sopronba diákjait, a század második felére megnő a külföldi érdeklődés. Pl. a kiegyezés évében, 1867-ben már 35 külföldi tanul itt, vagyis a diáklétszám csaknem 10%-a. Feltűnő azonban, hogy ezek jórésze az érettségi előtti legfelső évfolyamba járt. Nagyrészt magyar diák volt – a névelemzésben nincs elég bizonyító erő –, akit külföldi szolgálati helyükről küldtek a szülők a messze földön ismert, érettségit is nyújtó soproni gimnáziumba. De fontos tényező volt, főleg a messziről jötteknél a felekezeti azonosság is. Az iskola evangélikus jellege mégsem volt soha kizárólagos. Ezt 3–4 más felekezethez tartozó diák állandó jelenléte is bizonyítja. Bár az is igaz, hogy a diákság felekezeti egységében, számarányában mutatkozó evangélikus jelleg éppen a soproni gimnáziumban maradt meg legtovább az összes magyarországi hasonló jellegű iskolák közül. Mindent egybevetve megállapítható, hogy a nemzetiségi, felekezeti türelmetlenség távol állt az itteni nevelési szellemtől, mely a szélsőségeket letompítani igyekező, nemzeti, vallási, de ugyanakkor liberális jellegű is volt.

Az eddigi megállapítások csak részben válaszolnak arra a kérdésre, hogy mi hozta éppen Sopronba messze vidékek tanulni vágyó fiataljait. A magyar nyelvű és szellemű oktatás csak azok számára volt vonzó erő, akik a gyarmati és félgymnáziumi viszonyok közt is ki tudtak állni meggyőződésük mellett. Jól esik tudni, hogy

ilyenek – a számok bizonyítják – bőven akadtak mindig. A tömeget mégis hasznossági szempontok, a város helyzeti előnyei, az iskola diákjóléti intézményei, vagyis objektív tényezők vonzották Sopronba. Persze a maguk módján ezek is az iskola jó hírét öregbítették. A nagy kapacitású tápintézet (Alumneum) egyik specialitása a soproni iskolának. Ugyanakkor feltűnő, hogy más, főleg református iskolákkal ellentétben a diákotthon bennlakásos intézménye nem fejlődött itt ki. Mindössze 1854-től működött 5 éven át egy 20 férőhelyes konviktus. Ez azonban nem véletlen jelenség. A magánháznál történő elhelyezkedés Sopronban egyúttal a német szó elsajátítását is jelentette. És ez is egyik célja volt az idejövételnek. De számos példája volt a csereakciónak is, vagyis hogy soproni németajkú és színmagyar vidékek fiataljai csereszállást adtak. Igen hasznos diákszociális intézmény volt a társadalmi hozzájárulásból fenntartott ösztöndíjrendszer is. A juttatásaiban részesülők száma meglepően magas volt. Pl. az 1839-ben zárult tanévben a diákság 50%-a részesült valamilyen ösztöndíjban, ill. tápintézeti kedvezményes vagy ingyenes ellátásban. Ebből a számból a legfelső osztály 75%-a osztozik. A legrégebb és egyik legnagyobb ösztöndíj alapítvány Lackner Kristóf, a város híres polgármesterének nevéhez fűződik, aki azt még az első latin nyelvű iskola idején adományozta, s 1631-ben bekövetkezett halála óta folyósítják, összege a 18. században már évi 8000 Ft volt. Persze 1811-ben ezt is devalválták.

A 19. század elején az iskola önkormányzati szellemtől duzzadó atmoszférában él. Nem fogadja el sem az első, sem a második Ratio Educationist (1777, 1806). Katolikus szellemet, maradiságot lát benne s nevelési példaként inkább a távolabbi nyugatra néz. Régóta ápolta szellemi kapcsolatait használja fel, melyek az akkori neohumanista irányt képviselő középnémet városokkal voltak kifejlődve. Az önkormányzat többször hangoztatott törvényes biztosítéka az 1791. évi 26. tc. De még az 1825/27-es országgyűlés tanügyi bizottsága is arra a következtetésre jut, hogy az állami tantervet lehetetlen olyan iskolákra kötelezni, amelyeket magánosok, alapítványok, hitközségek tartanak fenn.¹⁷⁵ Másrészt ellenkezik a protestáns önkormányzat szellemével mindaz, ami sérti az iskolák sajátos individualista jellegét. Ez útját állja néha még a tulajdon egyházi főhatóság egységesítő törekvéseinek is. A tanterv, a tanítási módszer, a tankönyvek megválasztása, tanárok meghívása az igazgató jogköre és feladata. A sajátos történeti fejlődés Sopronban is külön jelleget kölcsönzött a gimnáziumnak, s miként a társiskolák az országban, ez is büszke volt hagyományosan jellemző, a másokétól eltérő nevelési szellemére. A tradíciók ápolása konzervativizmussal is jár, s kár volna tagadni, hogy ez itt Sopronban is észrevehető jelenség. 1843-ban is csak részben vezetik be azt az új tantervet, melyet az evangélikus iskolák képviselőinek bizottsága készített (Zay–Ugróczi rendszer). Ez az első „korszerű” tanítási tervezet; irányelvei széles horizontúak, s átvesszik az állami tervből is azt, ami jó: szakrendszerű oktatás, több természettudományos tárgy, átlépés lehetősége az iskolák közt és – kötelező magyar tannyelv! Igen ezt is sürgetni kellett! A tudomány egyre terebélyesedő fája nehezen engedte kitépni latin gyökereit. Csak a reformkori megújulás volt képes erre. Pár évtizede még pénzbírsággal, kizárással sújtották Pápa, Nagykőrös, Sáropatak iskolái a tanulókat, ha anyanyelvüket, azaz a megvetett parasztság nyelvét beszélték pl. az óráközi szünetekben (hungarizánsok). Egyébként az új tanterv csak megerősítette az itt már két éve gyakorlatban volt magyar tanítási nyelvet. Előzőleg – 1828 óta – a földrajzot, történelmet és magyar nyelvtant magyarul tanították. Bátor kezdeményezés, magyarul élni akarás jele volt ez is az akkor még többségében németajkú városban. Hiszen az állami (katolikus) középiskolák számára csak az 1844. évi törvény rendeli el a magyar tannyelvet.

Szinte az egész korszakon végigvonul egy sajnálatos jelenség, a gyakori tanárváltozás. Ennek oka a javadalmazás rendezetlensége, ami viszont az iskolafenntartás örökös gondjaival magyarázható. Nyugalmasabb és jobban jövedelmező lelkészi állással cserélték fel a tanárit. Az 1810-i egyházkerületi gyűlésen megszavazott hozzájárulások hiányosan folytak be, s csak a soproni gyülekezet volt kitartóan áldozatkész. Kívüle a jobbára egyéni „jóltevők” sok kis forintját-krajcárját nyugtázta és köszönte az iskola

évről évre. A tanári rátermettség dolgában is volt sok kívánnivaló. 1861-ben az iskola főhatóságának rendelete kimondja: „Az ezentúl alkalmazandó tanárok kötelesek hivatalképességi vizsgát tenni.”²⁽⁷⁶⁾ 1853-tól a dunántúli evang. egyházkerület az iskolafenntartó.

Az iskola szervezeti felépítése a tárgyalt kor folyamán sokat változott. A maitól legmesszebb áll időben is, szerkezetében is az 1803–1839 közti évek gyakorlata. Az akkori 5 osztályból négyet 2–2 év alatt végeztek el a tanulók: előbb novitiusok, majd veteránok voltak. A legkiválóbbak – igen kivételesen – 1 év alatt is elvégezhettek egy osztályt. A maihoz képest fordított az osztályok sorszámozása: a legifjabbak voltak, az 5. osztály novitiusai. Ők és a másodéves veteránok jártak a donatisták osztályába. A következő két évben a diák 4. osztályos volt és grammatikásnak hívták. Ezután újabb két-két évre syntaxista, retor, majd filozófus-teológus volt a neve. Ez az utóbbi, vagyis az akkori első osztály (primani) mai szemmel nézve már főiskolai rangú volt; 4–5 évig végeztek el, jogot és teológiát hallgatva. Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy a diákság 12 évig járt a soproni gimnáziumba. Persze nem mind! Kérdés: mennyire volt az akkori átlagtanuló kitartó az iskolához, tantervhez? Vegyünk találmra egy példát: Az 1818-ban végződött tanévben 37 tanuló fejezte be a retorikai osztály 2. évét, azaz felért a mai érettségis korhoz. Közülük csak 11-nek a nevével találkozunk a 8 évvel korábban az ötödik osztályba (donatisták) jártak között. A lemaradtak és máshonnan jöttek száma a két év összehasonlításában kb. azonos. Nagy divat volt tehát a diákvándorlás, az időnként más-más iskolába történő átiratkozás. Ezzel szemben kb. 30% volt ebben a korban a normális idő alatt és ugyanennél az iskolánál végzők száma. A magyarosító-nyelvújító törekvések hatására a reformkorban megváltozik az osztályok hagyományos latin elnevezése. Egyszerűen lefordították a neveket. Ezek alighanem szokatlanok lehettek a 120 év előtti fül számára is: szónyomozási osztály, szónok-költési osztály, ékesszólási osztály, hittani-jogtani osztály. Volt idő, amikor ún. elemi vagy magyar nyelvtani osztály is működött, valószínűleg mint előkészítő tanfolyam a magyarul nem tudók számára. 1853 után majdnem 100 évig az osztályoknak 1-től 8-ig terjedő sorszámmal történt a jelölése. Sok szempontból érdekes megállapításokra jutunk, ha az iskola benépesülésének egyik legstabilabb korszakát, egyúttal a reformkori társadalmi-gazdasági viszonyoknak a tanulókon is tükröződő képét közelebbről megvizsgáljuk. A szociális kategorizálás a közelmúlt iskolai gyakorlatának visszavetítése. Ma sincs jobb módszer a letűnt kor társadalomvizsgálatára. A szülők foglalkozása, azaz a tanulók származása alapján megítélhető, mennyire van jelen a kor társadalma az iskolában. A következtetések azután már egyszerűek. Pl. az 1844-ben végződött tanév adatai alapján – a szülők sokféle foglalkozását 12 csoportra tömörítve – a következő kép tárul elénk:

hites ügyvéd, bíró, orvos, mérnök	17 fő	6%
mesterember	50 fő	19%
közbirtokos nemes	60 fő	22%
tanító	20 fő	7%
kereskedő	20 fő	7%
földműves jobbág	20 fő	7%
lelkész	27 fő	9%
földesúr, táblabíró, szolgabíró, agilis	21 fő	7%
városi tanácsnok, írnok, jegyző	16 fő	6%
számtartó, kasznár, vámtiszt, esküdt, rendőr	12 fő	4%
kocsmáros, szabadalmas, tiszttartó	10 fő	3%
egyéb	10 fő	3%
összes:	276 fő	100%

Mint cseppben a tenger, jelen van itt a kor társadalmának minden rétege. A helyi adottságoknak megfelelően túlsúlyban van ugyan a polgári elem (a tanulók 47%-a Sopron megyei), de utat találtak ide és befogadást nyertek a jobbágyság fiai is. A viszonylag legnagyobb csoportot (22%) a közbirtokos, ²⁴vagyis a szegényebb nemesi osztály fiai jelentik. Ez annak a következménye, hogy a feudális viszonyok felbomlóban vannak, a birtok már nem tud eltartani a régi módon, s a jobb jövőt értelmiségi-polgári vonalon kell keresni. A részesedési arányok természetesen eltolódnak az iskola falain belül éppen az alacsony néprétegek rovására. De ez kortünet még több mint 100 esztendeig, s ez alól a soproni gimnázium sem lehetett kivétel.

1842-től a tanulók személyi adatait, érdemjegyeit latin helyett hirtelen, évközben magyarul kezdik feljegyezni a szokásos latin nyomtatványokon. Szinte még ma is érezni az akkori új idők friss szelét a 125 éve sárguló papirosról. A reformkor nacionalizmusa, a nemzeti nyelvért folyó harc itt is győzött. A magyar nyelvű anyakönyvezés az abszolutizmus éveiben is megmaradt. Sőt még a helységek megjelölésénél is szemmel láthatóan kerülnek az iskolai évkönyvek a közhasználatú német elnevezéseket. És ez nagy szó abban az időben! Pl. Sopron helyett sehol sem szerepel az akkor közismert ödenburg névalak. Pedig ez volt a hivatalos. Egyedül Kőszegnek van csak német neve: Güns, Az akkor német jellegű Sopronban a helybeliek jórésze családi neve után ítélve is németajkúnak tűnik. Ennek ellenére pl. 1844-ben a 79 soproni diák éppúgy, mint az iskola valamennyi tanulója egytől-egyig magyarnak vallotta magát.(!) Az iskola akkori 4 osztálya mai szemmel nézve elképesztően magas létszámú: 64, 76, 72, 64. Ebből következik, hogy aligha lehetett szó a tanulókkal való egyéni foglalkozásról, nevelői ráhatásról, pedagógiai aprómunkáról. A tanárok jobbára előadói módszerrel, diktálással dolgozták fel a tananyagot, évvégi vizsgáztatással fejezték be a tanévet. A főiskolai rangú legfelső évfolyamok pedagógiai gyakorlata szabott irányt a többiek számára is.

A magas létszámhoz képest a magatartás, a szorgalom, a munkamorál igen jónak mutatkozik. Iskolaátlagban számítva a tanulók negyedrézének volt csak „templombeli” vagy „oskolabeli” mulasztása a tanév folyamán s az is csak néhány nap. Az „erkölcs” vagyis a magatartás osztályozása csak a legfiatalabb korcsoportnál két fokozatú: a 64 fiú közül 53 „jó” és 11 „ajánlatos” erkölcsű volt. Az idősebbek mindegyike már „jó”. A tanulmányi elbírálás a ma is szokásos 5 fokozatú: kitűnő, dicséretes, középserű, csekély, rossz. A rendüsheet jelölő általános osztályzat ismeretlen. Ritka volt a tiszta kitűnő bizonyítvány, de a buktatás sem volt nagy divat (2–3%). Korai volna még a minőségi kíváncsóság döntő szerepét, korunk nevelési gyakorlatának fő feladatát keresni. Természetesen a tantárgyak zöme a klasszika-filológia köré csoportosul, de itt-ott a természettudományos oktatás nyomai is felbukkannak. A reáliák mostoha helyzetére jellemző, hogy még a számtan sem kapott helyet minden osztályban. A földrajz, természetrajz és „népszerű természettan” nyomai pedig csak egy-egy évfolyamban lelhetők fel. De még 10 évvel később is, azaz 1854-ben a követett gimn. tanterv a „természeti tudományok” oktatására az összes órák 8%-át szentelte csak.³⁽⁷⁷⁾ Hogy a reáliák bevezetésének szüksége éppen itt merült fel, de semmiképp sem volt beilleszthető a humanista gimnáziumi keretbe, arra jó példa, hogy az iskola egyik tanára, Poszvék Keresztély volt a helybeli reáliskolai tagozat elindítója. Ez nemcsak az iskolát és fenntartóját dicsérő kezdeményezés, de jele annak, hogy az újítás gondolata és valóra váltása Sopronban jóval megelőzött más városokat.⁴⁽⁷⁸⁾

²⁵A tanulók heti óraszám 30, a tanároké 16–18 volt. A 8 osztályra ekkor már a tantestületi törzstagok létszáma 12 és ennyi is marad. A tanítás délelőtt 3 és délután 2 órában folyt; nyáron reggel 7 órakor

kezdték. A tanév október 1-én indult és a közvizsgákkal július végén fejeződött be. A más iskolából jöttek csak sikeres felvételi vizsga után iratkozhattak be. Az 50-es évek elején az algimnáziumban 12 pengő forint, a felgimnáziumban 15 p. f. volt egy iskolaévre a tandíj. Fizetni kellett ezenkívül a beiratásért, könyvtárhasználatért, fűtésért, a testnevelési, nyelvi és zenei oktatásért.

A kor nevelési eljárásaira érdekes fényt vetnek az innen-onnan felbukkanó közlések. A testi fenyegetés napirenden lehetett, 1853-ban rendelet tiltja meg „a növendékeknek netaláni sérüléssel járó verését”.⁵⁽⁷⁹⁾ öt évvel később a tanulók fegyelmi helyzetképét megnyugtatónak találja a jelentés. Ezt bizonyítja azzal, hogy „a felgymnasiumi tanulókra nézve a börtön egész éven át zárva maradt.”⁶⁽⁸⁰⁾ A büntetések fajtái is kideríthetők. Jórészt még az előző évszázadban kiadott iskolatörvények óta ismeretes és használatos.⁷⁽⁸¹⁾ A mindenütt szokásban volt pénzbüntetés oka többnyire az istentiszteletekről való elmaradás. Emiatt főleg az ösztöndíjasokat sújtották fejenként 1 krajcárral. A megsegényítés eszköze volt az iskolabörtön (carcer), ahová éjjeli csavargás, verekedés, gyümölcslopás, botok, török viselése miatt jutott a tanuló. Még súlyosabb esetben a kizárás is előfordult. Kétségtelen azonban, hogy a korabeli református kollégiumi élet kolostori ridegsége, fegyelmi merevsége itt ismeretlen volt. Nincs nyoma annak, hogy itt is szokásban lett volna még a más iskolából ismert signum viseltetése. Ezt a kényszerű jelvényt vagy erkölcsi vétségért, de méginkább a tiltott anyanyelv használata miatt kellett hordani. Itt Sopronban, ebben az iskolában a hagyományos nevelési szellem hátrított el minden ilyen szokást. Az „osztálynokok” gyakran látogatták a tanulókat szállásaikon. De a tantestület sokat panaszkodik a szülők közönyéről, mert pl. 1859-ben a félév végén elküldött 284 levélre csak 12 szülő válaszolt az iskolának.

A tanulók élelmezési módja külön feljegyzés tárgya. Eszerint pl. 1844-ben 119 fiú (43%) étkezett és lakott soproni családoknál mint csere- vagy „fogadott” gyerek; 78 volt a tápintezeti és 79 a helybeli. A tápintezetiekkel együtt a diákság 71%-a volt soproni házaknál vendégszálláson.

Anyanyelv dolgában – az egész kort figyelembe véve – a magyar ajkúak számaránya általában a diákság 80%-a volt. Kivétel a reformkor már említett színmagyar statisztikai eredménye, de ezt a körülmények ismeretében fenntartással kell fogadni. Vallásra nézve az evangélikus többség mellett a többiek 15–20%-ot tettek ki. Katolikusok a kiegyezés koráig nem iratkoztak ide: nekik külön gimnáziumuk volt Sopronban. A zsidók ellenben képviselve voltak az egész korszakon át. Akadt mindig református vallású diák is, bár elenyészően kevés, őket a pápai gimnázium vonzotta magához, de feltűnő, hogy Veszprém megye mindvégig évente 20–30 diákot küldött a soproni ev. gimnáziumba is. Az ok itt is a felekezeti szelekció.

E korszak ifjúságának diákmozgalmi életéről szólva mindenekelőtt a Magyar Társaságot kell említenünk. 175 éves fennállása óta sok irodalmi méltatás látott róla napvilágot. Ezért itt most csak hangsúlyozni érdemes az országban ²⁶első kezdeményezés jelentőségét. Nem kis dolog a magyar nyelv és irodalom ápolására, tehát a nemzeti művelődés pallérozására vállalkozni egy németajkú város latin nyelvű iskolájában. A kisebbségi sors mindig több szellemi erőforrást fakaszt, másrészt pedig éppen a magyar nyelvű fogalmazás tanításának hiánya ébresztette a tollforgatás iránti kedvet és igényt. Mintájára jött létre évtizedek folyamán sok más iskola önképzőköre. Célja, jelszava volt: „Műveltté tenni a nemzetet, nemzetivé tenni a műveltséget!”⁸⁽⁸²⁾ Miként az iskolát, ezt is erős önkormányzati szellem élte. Könyvtára, saját folyóiratai és kiadványai voltak, „örömmünnepei” eseményszámba mentek a városban. Ezeken a vezetőség egy időben magyaros ruhába öltözve jelent meg, sőt a nemesi kiváltság szimbólumaként kardot is viseltek.⁹⁽⁸³⁾ A legszívesebben művelt munkaterület az irodalom volt. Ezt bizonyítja az iskolából szárnyra kelt írók, költők sora is, valamint a kor írói nagyságainak a Társasággal folytatott levelezése. 1804 után Kazinczy Ferenc, Virág Benedek, Révai Miklós, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel voltak a Társaság legismertebb levelező tagjai. Kazinczy Ferenc 1805-ben a Magyar Társaság új kiadványát

megköszönve többek közt ezt írta: „Kedves nekem azt látom, hogy az a szent tűz, mely ezt a Társaságot alkotta, meg nem lohadt...”¹⁰⁽⁸⁴⁾ Még ha szubjektivitását leszámítjuk is, igen találó, ahogy 1823-ban Döbrentey Gábor, a reformkor ismert írója emlékezik meg egyik levelében egykori iskolatársairól: „...szívesen köszöntöm azon derék Ifjakat, kik a Társaság tagjai közt Nemzeti Literaturánk mellett dicséretes igyekezettel buzognak.”¹¹⁽⁸⁵⁾ Katona József Bánk bán-jának 1821-ben megjelent első kiadása ma is mutatja csaknem selejtté olvasásának nyomait. Kézről kézre adják itt a nagy irodalmi művet akkor, amikor a hivatalos kritika még hallgatott róla. (Hosszú az út innen a kötelező olvasmánnyá válásig.) Mindez tehát már az új idők hangja és annak jele, hogy az 1790-es nagy nemzeti felbuzdulás a magyar jakobinus mozgalom elfojtását követő megtorlás ellenére újra éledni kezd. Egyedül Sopronban nem szünetel az irodalmi diáktársaság működése.¹²⁽⁸⁶⁾ A reformkori megújulás mozgalmát országosan az irodalom lendíti előre, és ehhez akart és tudott méltó lenni az iskola ifjúsága is.

A század elején főúri pártfogóknak hódol az iskolai diákegyesület. Ilyen pl. az irodalombarát Festetics György is. Bizonyos, hogy a Széchenyi család több tagja is gyakori vendége volt az ünnepélyeknek. Talán éppen itteni gyermekkori emlékei ösztönzésére tette meg Széchenyi István nevezetes felajánlását az akadémia alapítására.¹³⁽⁸⁷⁾ A Hitel egy példányát ajánló sorokkal ellátva küldte meg az iskolának. A 19. század elejének minden kiválóbb írója képviselve van az iskolai könyvtárban művének első kiadásával.

Az 1825-ös országgyűléssel megélénkült politikai-társadalmi élet a nemzeti törekvéseknek új lendületet adott. A polgári átalakulás vágyával együtt megnő a szellemiek iránti igény is, nagyobb a tanulás iránti kedv. Ennek és talán az iskola jó hírének is tulajdonítható, hogy a tanulólétszám 1827-ben – történetében először – a 400-at is túlhaladta. Szerepe van a tekintély megnövekedésében annak is, hogy 1825-re befejeződik a nagy átépítés, melynek során csaknem mai formáját kapta az épület. Legtöbbször áldoz az építkezésre Fabricius Endre ²⁷polgármester, későbbi országgyűlési követ. Az akkori homlokkő „Aedes Musis Erectae 1825” felirattal ma is hirdeti az átépítést. (Mai helyén az iskola 1658 óta, tehát majdnem 310 éve működik.) Az iskolából kerültek ki a soproni magyar színjátszás úttörői.¹⁴⁽⁸⁸⁾ 1808-ban előadtak egy Zrínyi Miklósról szóló, maguk írta drámát a nyilvános játékszínen.¹⁵⁽⁸⁹⁾ Magyar nyelvű előadással hivatásos színészek először csak 1820-ban próbálkoztak Sopronban.¹⁶⁽⁹⁰⁾ Ugyancsak az iskola diákjai vitték színre 1827-ben Vörösmarty fiatalkori tragédiáját, a Salamon királyt.¹⁷⁽⁹¹⁾ A színdarab valószínűleg addig és azóta sem került máshol bemutatásra, de itt még egyszer. A költő ezzel kapcsolatban a Társasághoz küldött levelében egyebek között a következőket írja: „Az ifjúság éveiben egyebet is tenni, mint szilaj kicsapongást, ritkaság, de annál nagyobb érdem.”¹⁸⁽⁹²⁾ De volt ennek az évnek még egy nevezetes diákmozgalmi eseménye. A nemzeti törekvések újjáéledésének egy sajátos ifjúsági szervezete alakult meg az iskolában 1827-ben: a Deákkúti Vármegye. Ennek is nagy az irodalma. Talán azért, mert ritkaság számba ment a közigazgatási megyét utánzó diákszervezet – legalábbis Magyarországon. Lehet, hogy mintája külföldi, de ez méginkább a szentszövetségi európai reakció ellentáborához való tartozását bizonyítja.¹⁹⁽⁹³⁾ A magyar nyelv, zene, viselet, tánc kultusza, vagyis a hangsúlyozottan, néha tüntetően „magyaros” szórakozás a német többségű Sopronban leplezetlen kiállítás volt a hazafiság mellett. Voltak is emiatt súrlódásaik. Tüntetés volt az is, hogy 1834-től a forradalom utáni átmeneti megszűnésig „Magyarkúti Vármegye” volt az egyesület neve. Jellemző, hogy e tényt 1873-ban már „nemzeties viselkedés”-nek nevezi a krónikás.²⁰⁽⁹⁴⁾ A Deákkútnál rendezett majálisok, vagyis erdei tömegszórakozások a romanticizmus gondolatvilágában születtek. Tehát a jelenség nálunk is korhű. A gonddal szépített forrás és környéke közkedvelt sétahely lett, az ötlet pedig kiinduló pontja a későbbi városszépítő és turista egyesület tevékenységének. Negatív jelenség a Deákkúti Vármegye életében a gyakori belső pártoskodás, mely soraikat megbontotta, és jogegyenlőséget, demokráciát se keressünk mindig a tisztújítások körül. A hazafias összefogás vágya nem tudott túltenni a vallási korlátokon sem: a

kat. gimnázium elutasította az egyesülethez való csatlakozást. A nagy egymásra találás ideje még nem jött el.

A Magyar Társaság az ország más iskoláinak irodalmi diáktársaságaival, főleg a pápaival és pozsonyival állandó kapcsolatban állt. A Magyar Kurír, majd a Hazai és Külföldi Tudósítások, a Jelenkor után megjelenése óta járatják a Tudományos Gyűjteményt, az Auróra című évkönyvet, majd az Athenaeum c. irodalmi folyóiratot és az Életképeket. Ezek az országos lapok gyakran felfigyeltek a Társaság örömnépeire. Először a Tudományos Gyűjtemény (1823), majd a Jelenkor (1841) és az Életképek (1846) adott bő ismertetést.²¹⁽⁹⁵⁾ 281836-ban, az országgyűlés berekesztését követő újabb reakciós előretörés betiltja mindenütt az ifjúsági egyesületeket. A soproni lelkes pártfogói megmentik azzal az érveléssel, hogy nem politikával, hanem nyelvmíveléssel foglalkozik. És egyáltalán nem befelé fordul az egyesület. Sőt! Száz váltóforintot gyűjtenek a pesti Nemzeti Színházra (1836). Önálló szerzeményeik „Virágfüzér”-e 1837-ben jelenik meg. A legnagyobb nyilvánosság előtt, kétnapos ünnepséggel emlékeznek meg az egyesület fél évszázados fennállásáról (1840). Azután bevonul a könyvtárakba és az ünnepélyek műsoraira Petőfi. Rövidesen ő lesz Vörösmarty mellett a legtöbbet szavalt költő. Személyesen is megfordul (valószínűleg) Petőfi a Társaság ülésein és olvasnivalót kap a könyvtárból.²²⁽⁹⁶⁾ 1845-ben a kormány megismétli az általános betiltó rendelkezést, a Társaság pedig megismétli, mint minden évben a nyilvános örömnépet. Kölcsey Himnusza alig két évvel a pesti bemutató után, az 1846. évi örömnépen hangzott fel először Sopronban. Erről így ír a jegyzőkönyv: „Kluge Samu társunk ügyes hangáskara Isten áld meg a magyart című hatályos danával” nyitotta meg az ünnepséget.²³⁽⁹⁷⁾ A helyi népszerűsítés megindult. Nyílt dacolás volt az is, amikor az 1847-es örömnépen nagy költőink, politikusaink arcképével díszítették a falakat és a szónoki emelvényt. Az ünnepség méreteire, hangulatára következtethetünk a jegyzőkönyv soraiból: „Vendégeink száma – kivált a szép nem – a tavali nagyban felhaladta, különösen örültünk olyak szemlélésén kik nyelvünk nem értése dacára is megjelentek, valamint hogy catholikus vallásu atyáink fiai közül hét pap és tanító jelent meg – magunk papjai közül pedig egy sem.”²⁴⁽⁹⁸⁾ A forradalom előtti években a Magyar Társaság taglétszáma kb. 40%-a volt a felső osztályosokénak.

És hogyan fogadta a népek tavaszát a soproni gimnázium? Az évtizedek óta áhított újkor szabadság-termése egyszerre megértett. Kossuth Pesti Hírlapját jól ismerik, olvassák. A bécsi hírek előbb érnek ide, mint Pestre. A kétnyelvű, kétvallású városban az ifjúság forradalmi lelkesedése mutat példát, s ragadja magával a polgárságot is. Az iskolai rend felborult, a tanítás fél évig szünetelt. A diákság a kor szokása, ill. a pestiek, görögök, pozsonyiak példája szerint „Reform kívánatok”-at szerkeszt és terjeszt a tanári kar elé, „remélve, hogy az ifjúi kebel szent hevülése hideg megvetéssel találkozni nem fog.”²⁵⁽⁹⁹⁾ A tanárikar gyorsan válaszolt ugyancsak röpirattal, kétdoldalas, kétnyelvű nyomtatványon, vaskalaposan. Meg volt lepve; lázítónak, diktatórikusnak mondja a memorandumot. Szerinte csak 3–4 gonosz kéz ármánykodott az egész ifjúság nevében, mely nem is tudott a petícióról, vagy meg lett félemlítve. „Szomorú dolog megtámadva látni egy egész intézetet saját fiai által...”²⁶⁽¹⁰⁰⁾ Az ifjúság viszontválaszának türelmetlen tónusa méginkább elmérgesítette a helyzetet.

De mit is követelt az ifjúság? Röviden: új szellemet az oktatásban. „Mi legyünk a kárhozatos iskolai rendszer utolsó áldozata!” Legyen stabilabb az iskola anyagi ellátása, csak diplomás tanárok tanítsanak, vezettessenek be korszerűbb tantervet, legyenek reális tárgyak és diktálás helyett tankönyvekből tanítsanak, testgyakorlás és vívás is legyen, állítsanak fel iskolai esküdszéket, a Német Társaság szűnjék meg, ne kelljen koldulni a szegény diáknak, vagy 29seperni az iskolát, hogy ingyen ebédet kapjon stb. Mindehhez nem kell kommentár. A 15 pontból álló memorandumban benne van a reformkori társadalmi haladás minden törekvése – az ifjúság horizontjára vetítve. Talán szenvedélyesebb, kíméletlenebb a soproni petíció

hangja a többenél. A legjobban az fájt az iskola vezetőségének, hogy míg a bécsi, müncheni, göttingai egyetemi ifjúság követeléseit a tanárok irányították, itt Sopronban a diákság a tanári kar nélkül lépett fel. Napokon keresztül az ifjúság alakítja, irányítja a város lakosságának hangulatát. „Csak ezek bírták a város egyébként halavány színezetét életfrisse tenni” – írja a győri Hazánk c. lap áprilisi száma. Magyar és német nyelvű szónoklatok hangzanak el István nádor és Kossuth arcképei alatt, a fényárban úszó iskola kapujában. A színházban a Falusi lakodalom c. népszínművet adják elő a diákok s a bevételt közcélra ajánlják. Fáklyásmenet vonul a színház és az iskola közt és elszavalják a Talpra magyart. „A szív tombolt örömeiben s a kitört érzetár éjfél felé kezdve szokott medrébe visszasimulni” – fejezi be az újságíró.²⁷⁽¹⁰¹⁾ Sopronban tehát külön helyi forradalmat kezdeményezett ennek az iskolának az ifjúsága.

Aztán hamarosan eljött az ideje azoknak a tetteknek, melyekre méginkább szükséges volt „az ifjúi kebel szent hevülésével” készülni. Az idősebbek fegyvert fognak; naponta katonai előképzésen vesznek részt egyik nemzetőrkapitány tanáruk vezetésével. És most már felekezeti és társadalmi különbség nélkül. Kossuth toborzóját, a haza hívó szavát a soproni ifjúság is visszhangozta – és követte. Előbb mint diák az iskolai gyakorlótéren, aztán mint honvéd becsülettel a harctereken.

A reformkor éveinek kiegyensúlyozott tanulólétszámai után az elnyomatás elején ijesztő mértékű a visszaesés. A diákság 1849-ben csak 35%-a az egy évvel korábbinak. Tanérvnyítás után felsőbb rendeletre bezárják az iskolát, s csak nehéz közbenjárással és feltételekkel sikerül kb. egy hét múlva a tanítás újrakezdésére az engedélyt megszerezni.²⁸⁽¹⁰²⁾ A széles vonzókör összeszűkül, a távolabbi megyék fiataljai teljesen hiányoznak. A 96 tanulóból 40 helybeli. Nyolc év kényszerű apálya után éri csak el a létszám az eredeti szintet. A Bach-korszak éveiben Sopron az ország 5 kerületi székhelyének egyike. Nem volt „rebellis város”. Kormányiszékeinek hatásköre kiterjed majdnem az egész Dunántúlra, Pozsonyig a Kisalföldre. Nagy a vonzóköre. Ám az ebből származó, iskolafronton is lemérhető előnyöket lerontja a katolikus egyház hatalmi túltengése, államegyház jellege, mely a protestáns intézmény létét veszélyezteti, jogait korlátozza, sőt egy időre fel is függeszti. Az 1849-ben kiadott gróf Thun Leó-féle oktatási tervezet az első kísérlet a vallás és közoktatás ügykörének összekapcsolására. (Entwurf der Organisation für Gymnasien) A cél az oktatási színvonal emelésének ürügyén a nemzeti szellem kiirtása. Az osztályok számát 8-ra, a tanárokat az eddigi 5–6 helyett 12-re kell emelni, szertárakat felszerelni. A tannyelv megválasztása tekintetében a rendelet betűje még a nemzetiségek egyenjogúságát hangoztatja, de hogy ez a „Gleichberechtigung” mekkora képmutatás, szemfényvesztés, azt a kortárs hitelességével Széchenyi István leplezte le.²⁹⁽¹⁰³⁾ A rendelet megtorló szankciót is tartalmazott: az iskola elvesztheti nyilvánossági jogát. De csaletek, ígérgetés is volt: államsegély az autonómiáról való lemondás fejében. Az iskola ellenkezett, dacolni próbált a ³⁰magyartalanítási törekvással. De függetlenségét önként feladni nem akarta, viszont az átszervezés költségeit önként előteremteni nem tudta. Végül a protestáns iskolai autonómia sem nyújtott már elég védelmet: 1851–54 közt megvonták nyilvánossági jogát, s csak magániskolaként működhetett. Ezekben az években a diákság kizárólag a közeli vármegyéből jön össze, ezek közül is Sopron és Vas adja a tanulók 70%-át. Ez az összezsugorodás az itteni magyar szellemű nevelésnek fájó következménye, bár ékes bizonyítéka is. Négy év múlva a fenntartási költségeket a társadalmi összefogás előteremtette és néhány tantárgy német nyelven történő előadásának ígéretével a nyilvánossági jog újra biztosítva volt. Később a Concordatum, majd a Protestáns pápens megpróbáltatásait is kiheverve, az iskola új szervezettel ugyan, de ismét régi vonzókörének birtokában folytatja munkáját. A tanárok és tanulók összetartozása az iskola nagy erénye e válságos években. Volt mitől félniük, hiszen az iskola egyenrangúsága, bizonyítványadási joga állandó veszélyben forgott. A kijelölt tantárgyakat sem tanították mindig németül. De az iskolalátogatások alkalmával csak a németajkú diákok feleltek, s mentették meg a kemenesaljai és rábaközi magyar fiúkat és az iskolát. És mindezt a Bach-huszárok és zsandárság gyanakvó és fojtó

légkörében. Nagyon is érthető, hogy a zord politikai légkör miatt csak erősen lefojtott lelkesedéssel méltatja az iskola megújulását a kortárs és egyben a 3. centenárium krónikása: „Hálás örömmel a múltra, édes reményekkel a kétes jövőre nézve ülheti meg a tanoda a jelen 1857-ik évben háromszázados lételének s működésének emlékűnnepét.”³⁰⁽¹⁰⁴⁾

Megható emléket állít e kornak a Magyar Társaság 100. évfordulójára 1890-ben írt, Sopron című versében Torkos László költő, a Kisfaludy és Petőfi Társaság tagja, az iskola 1857-ben végzett öregdiákja:

*„Dermedt kor zordon éjszakáján
szent oltárt vettünk itt körül,
élesztve lángját lankadatlan,
hogy hajnal keljen fényibül.
Kiolthatatlan lángolással
szeretni hont és nemzetet:
Nemes versenyben lelkesíté
egymást vezérlő s vezetett.”*³¹⁽¹⁰⁵⁾

Hogy valóban így volt, arra hiteles fényt vetnek az évkönyvek feljegyzései. A dolgozatok témáinál a többnyire vallási, etikai, mitológiai világból merített tárgykör közé belopja magát egy-egy nemzeti irányú gondolat is. Pl. 1855-ben megemlékeztek Vörösmarty haláláról, 1856-ban már Arany Toldiját elemzik, majd egyre több költeményét kezdik méltatni, míg 1858-ban, tehát még a Bach-korszak idején utat tör magának Petőfi is (!). Négy verse, köztük a Kard és lánc c. költemény „szépészeti elemzése” szerepel a kötelezően megoldandó témák közt. Ugyanakkor az ifjúsági magyar könyvtár is megszerzi összes költeményeit kétkötetes díszpéldányban. A kezdeményezés helybeli volt, s hogy leintették, az abból gyanítható, hogy a következő tanév dolgozataiból már újra hiányzik Petőfi. De ha volt merészségük közzétenni ennyit is az évkönyvekben, mennyi lehetett a magyarság-ápolásra elhangzott bátor szó? A sejtésnél ³¹többet árul el ebből a Magyar Társaság jegyzőkönyve, öt éves kényszerszünet után 1853-ban folytatják a működést azzal az óhajjal, „bár csak tehetnénk ezt oly szabadsággal és sikerrel, mint derék elődeink.”³²⁽¹⁰⁶⁾ És hozzá, is fognak szinte hihetetlen merészséggel: 1855-től kezdve üléseiken újra szavalni kezdik Petőfi, Vörösmarty, Bajza hazafias költeményeit. A diákfórum bátorsága – tanári vezetéssel – túltette magát az óvatosságra kényszerített tanterven. Történik ez azzal egyidejűleg, hogy a felszínen félelmetes elnyomó erők működnek. Az iskola körül ijesztő mértékben felgyűlnek a tilalmak, korlátozások. Az 1853/54. tanévben összesen 452 könyv használatát tiltja el a helybeli cs. kir. helytartóság cenzúrahivatala. 1856-ban szigorúan megtiltják az ifjúság színpadi szereplését. Közben kíméletlenül folyik a németesítés. Az 1857-ben érkezett miniszteri rendeletek félreérthetetlenül kimondják, hogy a gimnázium négy felső osztályában németül kell tanítani a legtöbb tárgyat és az érettségi vizsgát is csak német nyelven folyhat.³³⁽¹⁰⁷⁾ Vörösmarty halálakor a hatóságok megtiltják az ifjúság nyilvános gyászünnepélyét. Az új tanterv a latin, görög, német nyelv tanítására hatszor annyi óraszámot ad, mint a magyarra, ill. a magyart rendkívüli tárgyként mint óratöbbletet iktatta be a tantestület, mert az állami tanterv (Lectionsplan) anyanyelvként csak a német tanítását tette kötelezővé. A 8 osztályban a latint 48, a görögöt 25, a németet 24, a magyart viszont csak 16 órában tanították hetenként. Dicséretére válják a tanároknak, hogy önzetlenül, tanórán kívül is végeztek anyanyelvi gyakorlatokat az ifjúsággal. 1857-ben már megjelenik egy kézírásos magyar hetilap is a felsőbb osztályosok gondozásában Hajnal néven, majd egy másik Emlény címmel. Az iskolai könyvtár állománya ekkor már húszezer kötet.

Ez a magyarság-ápolás akkor itt kétségtelenül haladó irányú volt, mely Eötvös Károly, Lehr Albert, Dóczi

Lajos, Torkos László első szárnypróbálgatásait ösztönözte a soproni iskolapadban. De bizonyos, hogy csírája volt ez is a később oly szenvedélyessé váló, sokaknál túlzó nacionalizmusba torkolló hazafiságnak (Extra Hungariam non est vita).

Az Októberi Diploma engedékenyebb légköre teszi lehetővé az iskolai autonómia visszaállítását és vele együtt (1861-ben) a magyar tanítási nyelv is elfoglalja ismét régi helyét. 1861. május 25-én Teleki László halálakor már „feketén bevont kardokkal és lefátyolozott nemzeti zászlóval” vonul fel az egész diákság, s közben a Himnuszt és a Szózatot énekli. Együttérzésük jeléül a boltok is bezártak.³⁴⁽¹⁰⁸⁾ A kiegyezés küszöbén tehát a politikai enyhülés előjelei mutatkoznak, és a szellemiek terén is újjászületés, kiegyensúlyozódás észlelhető. Erre reagál érzékenyen, azaz visszatükrözi ezt az iskola diákmozgalmi élete. 1863-ban újjáalakul a Deákkúti Vármegye, a következő évben újra felavatják az erdei forrást. Egy év múlva már szépirodalmi-kritikai hetilapot szerkesztenek Bimbófüzér címen. Eleinte kézzel írták több mint 100 példányban. 1864-ben ifjúsági magyar gyorsírókör alakul; litografált folyóirata a Soproni Gyorsíró, öt év múlva jön létre az ifjúsági zenetársaság. Mindkettő az ország legrégebbi ilyen irányú ifjúsági egyesülete. Meglepő jelenség volt ugyanezekben az években – egyúttal a gyors stabilizálódás jele – a határainkon túliak idevonzódása. Pl. az 1866/67-es tanévben a 8. osztály 57 tanulója közül 23, vagyis 40% Ausztriából, Morvaországból, Galiciából és a Határőrvidékről jött Sopronba, ³² hogy érettségit szerezzen. Ugyanez az osztály az előző tanévben, vagyis hetedikes korában csak 31-es létszámú volt.

Stabil tanulólétszámmal, erős iskolaszervezettel lép át az intézet a dualizmus korának évtizedeibe.

*

Befejezésül tekintsünk végig azok nevein, akik ebből az iskolából 1803 és 1918 között kikerülve a magyar közélet és a tudományos világ kiválóságai lettek.³⁵⁽¹⁰⁹⁾

1. Irodalmi élet, nyelvészet:

Név	munkakör	ittléteének utolsó éve	irodalmi utalás
Bárány Boldizsár	színműíró, műford.	1811	IL. I. 100
Becht Rezső	író, műfordító	1911	IL. I. 125
Bolgár Imre	író, újságíró	1911	SSz. 1965. 378
Csatkai József	író, zeneszerző	1911	
Csengey Gusztáv	író	1892	IL. I. 208
Dóczi Lajos	író, műfordító publicista	1864	IL. I. 260, UML. II. 81
Döbrentey Gábor	költő, szerkesztő, MTA első titkára	1803	IL. I. 264, UML. II. 93
Edvi Illés Pál	költő, tankönyvíró, MTA tagja	1812	IL. I. 275
Eötvös Károly	író, politikus	1860	IL. I. 300, UML. II. 205
Gombocz Zoltán	finn-ugor nyelvész, MTA tagja	1895	IL. I. 400, UML. III. 75
Győrffy Béla	finn nyelvkönyvíró		
Hamvas József	író	1889	IL. I. 436
Kerpel Jenő	író, műfordító	1914	IL. I. 627
Kovács Sándor	író, egyet., tanár	1885	
³³ Kukucin Martin	szlovák író	1885	UML. IV. 277
Lehr Albert	nyelvész, MTA tagja	1861	IL. II. 28, UML. IV. 341

Név	munkakör	ittlétének utolsó éve	irodalmi utalás
Lőrincz Zsigmond	műfordító	1861	IL. II. 54
Marconnay Tibor	költő, műfordító, újságíró	1914	IL. II. 186
Moór Elemér	nyelvész, egyet. tan.	1910	
Nagy Lajos	költő	1895	IL. II. 329
Pákh Albert	író, szerkesztő, Petőfi soproni barátja	1840	IL. II. 418, UML. V. 349
Pröhle Vilmos	nyelvész, orientalista	1891	IL. II. 526, RL. XV. 734
Remport Elek	költő	1915	
Sántha Károly	költő	1856	RL. XVI. 547
Szabó József	nyelvész	1809	IL. III. 117
Székács József	költő, műfordító	1829	IL. III. 173, RL. XVII. 44
Szigethy Lajos	költő, műfordító	1880	
Torkos László	író, műfordító, esztéta	1857	IL. III. 384, RL. XVII. 357
Thirring Gusztáv	statisztikai író, MTA tagja	1880	UML. VI. 435
Töpler Teofil Ed.	nyelvész	1820	
Traeger Ernő	író, gyorsírástört.	1907	IL. III. 419
Vajda Péter	író, költő	1826	IL. III. 470, UML. VI. 58
Zsirai Miklós	nyelvész, MTA tagja	1912	IL. III. 610, UML. VI. 78

2. Történetírás, bibliográfia:

Bruckner Győző	történetíró, MTA tagja	1896	RL. XX. 55
Heimler Károly	soproni helytörténész	1897	SSz 1955. 3.
Jausz Béla	pedagógus, egyet. tanár	1913	
Nagy Imre	történész, Petőfi barátja	1840	RL. XIV. 180
Müllner Mátyás	isk. történész, könyvtáros	1839	SSz 1966. 78
Németh Sámuel	isk. történész, pedagógus	1897	
Papp Ferenc	irodalomtörténész	1890	IL. II. 438
Petrik Géza	bibliográfus	1861	IL. II. 500, UML. V. 424
34 Schneller István	pedagógus, MTA tagja	1865	UML. VI. 39
Tatay István	tankönyvíró	1840	IL. III. 316
Töpler Károly	Soproni helytört., orvos	1847	

3. Művészeti élet:

Altdörfer Viktor	zeneszerző, orgonaművész	1878	ZL. I. 59
Baditz Ottó	festőművész	1863	ML. I. 63; UML. I. 217; I
Csatkai Endre	műtörténész, Kossuth-díjas	1914	IL. I. 206, Műv. L. 1.456
Kassa Gábor	festőművész	1911	ML. I. 532, Műv. L. II. 5'

Karcsay Lajos	festőművész	1876	ML. I. 526, Műv. L. II. 17
Kőszegi Károly	operaénekes	1840	RL. XII. 182
Orlai Petrics Soma	festőművész, Petőfi rokona	1839	ML. II. 235, UML. V. 28'

4. Politika, publicisztika, hadászat:

Asbóth Sándor	ezredes, USA tábornagy	1823	UML. I. 167
Berecz Ábel	függ. képviselő	1868	
Hodzsza Milán	szlovák politikus	1894	
Hoitsy Pál	publicista	1864	IL. I. 467, UML. III. 295
Ihász Rudolf	soproni képviselő	1840	
Ihász Dániel	ezredes, itáliai magyar légio parancsnok	1822	UML. III. 370

5. Természettudományok:

Balassa János	sebész, egyet. tanár	1827	UML. I. 225
Gombocz Endre	botanikatörténész, flórakutató	1900	UML. III. 75, TTL. II. 88
Guoth Gy. Endre	állatorvos, egyet. tanár	1905	
Hrabovszky Dávid	földrajzi író	1823	IL. I. 478
Kalchbrenner Károly	természettudós	1827	RL. XI. 136
35 Lumniczer Sándor	orvos, egyetemi tanár	1837	UML. IV. 413
Manninger Rezső	állatorvos, MTA tagja, Kossuth-díjas	1908	UML. IV. 542
Manninger Vilmos	orvos, egyetemi tanár	1893	UML. IV. 542
Makoviczki Dusán	orvos, L. Tolsztoj barátja	1885	
Mikola Sándor	fizikus, MTA tagja	1891	RL. XIII. 749
Renner János	geofizikus, Kossuth-díjas	1907	
Róth Gyula	erdőmérnök, egyet. tan. Kossuth-díjas	1892	UML. V. 611
Sass István	orvos, Petőfi barátja	1839	
Soós Lajos	zoológus, Nemz. Múz. ig.	1897	RL. XVII. 31
Szontagh Miklós	orvos, természettudós	1862	RL. XVII. 709, SSz 1960
Schöpf-Merei Ágost	gyermekgyógyász., Széchenyi orvosa	1821	UML. VI. 40
Taubner Károly	matemat. író, MTA tagja	1831	PL. XV. 966

6. Közélet, teológia:

Bancsó Antal	teol. akadémiai igazg.	1870	
Gyurácz Ferenc	evang. püspök	1862	
Fabricsius Endre	Petőfi soproni barátja	1841	RL. IX. 242
Kapy Béla	evang. püspök	1897	RL. XXI. 487

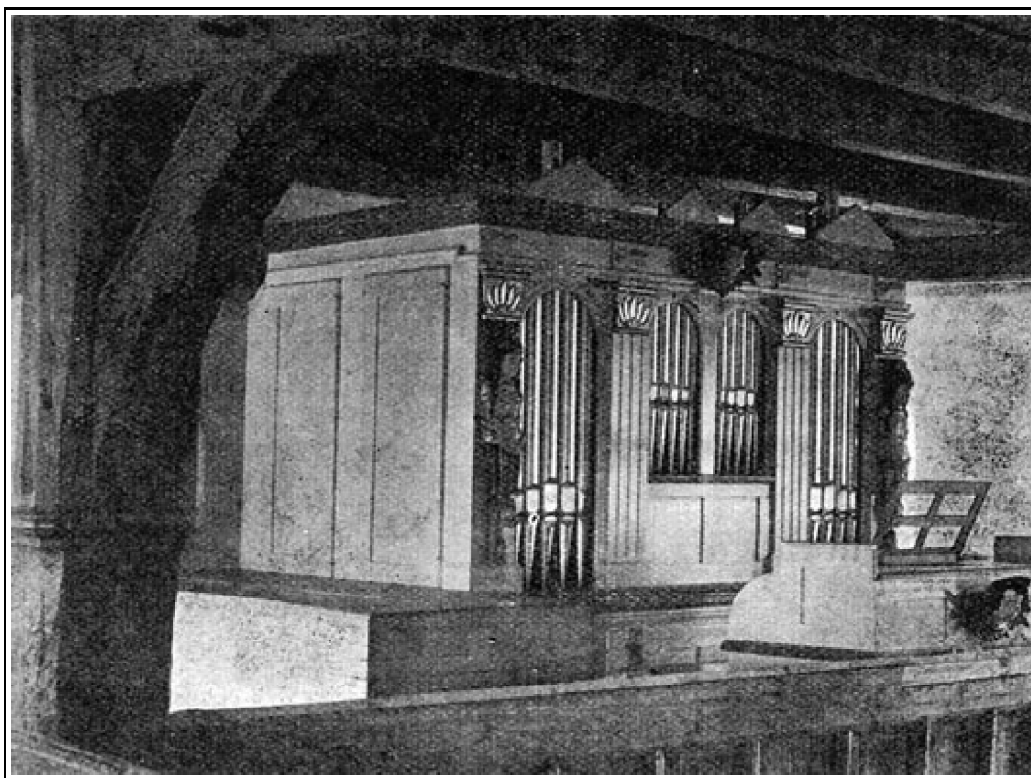
Lehr András	Petőfi tanára	1824	
Pröhle Károly	egyetemi tanár	1895	RL. XXI. 698
Zsivora György	bíró, MTA lev. tagja	1822	RL. XIX. 763

A jegyzeteken kívül felhasznált irodalom:

- 1 Crusius: Post Lexikon. Wien, 1798–1805
- 2 Emlékfüzet a Magyar Társaság 150. évfordulójára. Sopron, 1940.
- 3 Késő válasz a korai megtámadásra. Röpirat. Sopron 1848.
- 4 Iskolai évkönyvek, anyakönyvek, értesítők. Sopron, 1803–1890.
- 5 A Liceumi diákszövetség emlékkönyve. Sopron, 1938.
- 6 Németh Sámuel: A soproni ev. liceum küzdelme a magyar tannyelvért, nyilv. jogért a Bach-korszakban. Lic. értesítő, 1939–40.
- 7 Payr: Negyedfélszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907.
- 8 A Soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvei. I–VI. lapszám nélkül.

36 Das Soproner evang. Gymnasium im Reform-Zeitalter und während des Absolutismus (1803-1867)

Der Aufsatz behandelt aus der 410 Jahre umfassenden Geschichte der Schule eine Spanne von zwei Generationen. Untersucht werden in erster Linie die Fragen: woher kamen die, auch aus fernen Teilen des Landes und sogar aus dem Ausland stammenden Schüler; wie spiegeln sich die politischen und gesellschaftlichen Ereignisse in der Schuljugend; welche Anziehungskraft übten die Wohlfahrtseinrichtungen der Schule; wie waren die Methoden des Unterrichtes und welcher Geist strömte von hier aus; wie gestaltete sich der organisatorische Aufbau? Alle diese Fragen werden anhand von sorgfältig geprüften Quellen eingehend beantwortet, wodurch das Bild dieser, für die ungarische Geisteskultur so wichtigen Lehranstalt eine wertvolle Ergänzung erfährt. Im Anhang werden jene ehemaligen Schüler angeführt, die sich auf dem Gebiete der Literatur, Kunst, Wissenschaften und Politik besonders hervorgetan hatten.

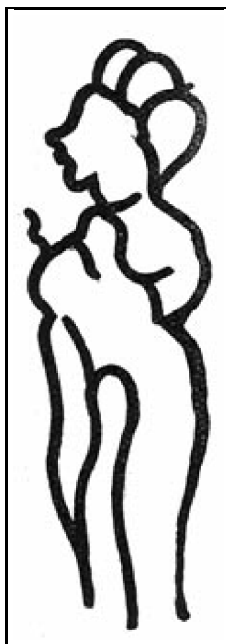

A nemeskéri év. templom orgonája a 18. század elejéről

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / Mollay Károly: Többsnyelvűség a középkori Sopronban II. A latin nyelv (1451–1549.)

**37 Mollay Károly: Többsnyelvűség a középkori Sopronban
II. A latin nyelv (1451–1549.)**

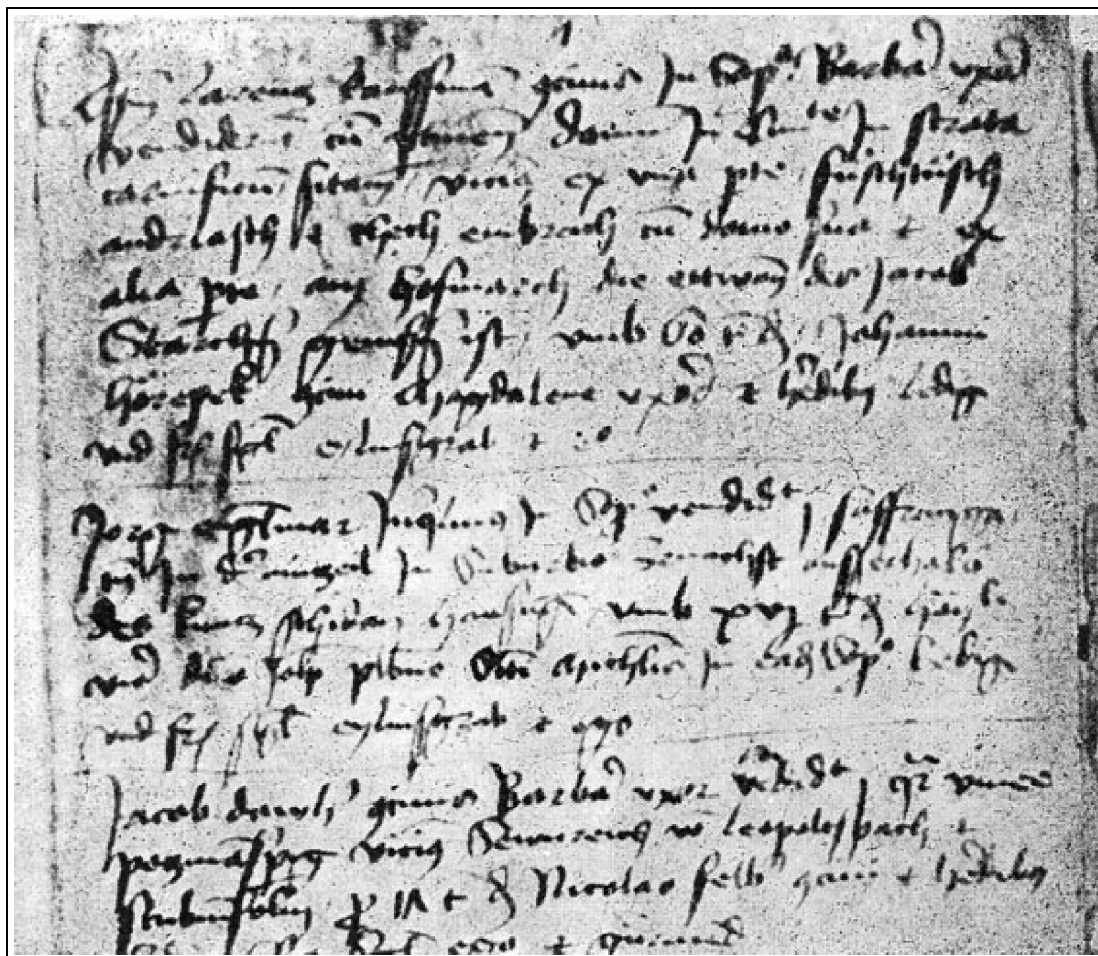
17. A soproni írásbeliség megoszlásának második szakaszát elsősorban az írástudók számának gyors növekedése, az írni-olvasnitudás, az írásbeliség kiterjedése, kéziratos, majd nyomtatott művek forgalmazása jellemzi. A harmadik szakasz (1550–1631.) előkészítése szempontjából azonban még ennél is fontosabb az írástudók társadalmi helyzetének emelkedése. Ez utóbbi jelenség a városi nótáriusoknál szembetűnő.

Alexander de Villa-Dei Doctrinale c. soproni kéziratának (1420-as évek) vízjegye

A városi nótáriusok között még mindig nincsen soproni származású. Ez nyelvi műveltségük, tehát latin, főleg pedig német nyelvű írásaik megítélése szempontjából figyelemre méltó. Ziegler János (1450–1475.), Steck János (1475–1487.), Gugelweit János (1487–1495.), Schöckel Bernát (1495–1509.), Treskwitz Farkas (1514–1517.), Schwartzentaler Kristóf (1518–1521.), Auer Jakab (1521–1534.), Rosenkrantz Farkas (1534–1549.) Ausztriából jöttek: Schwartzentaler Kristóf Bécsújhelyről, Auer Jakab Grácból, Treskwitz (*de Treskwitz*) Farkas meg neve után ítélve Morvaországból (Treskowitz) származott el Sopronba. Ziegler János kezdetben a Kolostor utcai városházán lakik (SoprOkl. II/4, 53, 59, 127, 149), majd első felesége, János íjgyártó leánya révén Szt. György utcai házhoz (II/4, 161, 192, 281, 310), továbbá hat szőlőhöz jut (GerB. 388; II/4, 316). Ingatlan vagyonát 1459-ben 56 dénárfontra, 1468-ban 84 dénárfontra becsülik: a belvárosi adófizetők között a 64. helyen áll, vagyona az utána következő 52 adófizetőével együtt is kevesebbet ér a két leggazdagabb belvárosi polgár vagyonánál (1417. ill. 1400 dénárfont). E nagy vagyoni ellentét e fejlődési szakaszban már nem akadályozta társadalmi emelkedését: nemcsak lakója a belvárosnak, hanem polgárjogot is szerez. 1466-tól kezdve a Sopronban, de egyebütt is kiállított oklevelek ezt állandóan kiemelik: „burger, die czeit statschreiber ze ödenburg” (1/5, 250, 254, 270, 271, 273, 275, 293–5, 299, 302, 309, 311, 314, 318, 320, 322, 327–33). Ez arra mutat, hogy akkoriban ez nem volt magától értetődő dolog, bár a városi nótárius a városnak – mai szóhasználattal – úgyszólván utazó követe, ő tárgyal a város nevében a szomszédos Macskakő várának és Rákos falunak urával, a bécsújhelyi császári udvarral (1/3, 333; II/3, 304; 1/4, 107-10; II/4, 241, 258), majd Sopron elzálogosításának megszüntével Mátyás király udvarával (1/5, 107, 110, 155). A vármegyei főispán és a csornai konvent egy-egy oklevelükben – nyilván jogi műveltségére utalva – *magister*-nek mondják (1/5, 120; SoprVmOkl. II, 483). Végredeletekben, adóslevelekben leggyakrabban ő az egyik tanú¹³⁵⁽¹¹⁰⁾, köriratos címerpecsétje ³⁸(háromszögű pajzsban két jobbra néző nyakas sasfej, a sisakdísz egy nyakas vasfej) elismert hitelesítő eszköz (SoprOkl. 1/4, 261). Fizetése az adómentességen kívül évi 16 dénárfont (II/3, 415–7), továbbá a magánfelek számára végzett írásbeli munkák szokásos taksája. Az 1455. évi városi közgyűlés egy-egy adásvételi szerződés, adóslevél megírásáért 24 dénárt, egy-egy ajánlólevélért 12

dénárt, azaz 1 pint óbor árát szabta meg (II/2, 178), de például Fraknoi Pál gróf özvegyének végrendeletéért 10 dénárfontot, Eilinsgrab Egyed patrícius végrendeletéért 10 magyar aranyforintot kapott (I/3, 395; II/1, 101). Pályájának csúcspontját jelenti, hogy 1475-ben a belső tanács tagjává választják (I/5, 335; II/1, 186–7, 123; I/5, 349, 353), a nótáriusi tisztségről viszont ugyanakkor lemond.¹³⁶⁽¹¹¹⁾

Ziegler János városi nótárius (1450–1475) telekkönyvi feljegyzései 1459-ből. Részlet. Adorján A. felvétele

Mint nótárius nemcsak folytatta az 1450-ben elhalt Ernst Konrádnak, a városi kancellária tulajdonképpeni megalapítójának munkáját, hanem egy füzetben latin nyelven megkezdte a telekkönyvi feljegyzéseket. E feljegyzések kötetlenségük ³⁹miatt jellemzőbbek az akkori soproni latinságra, mint a formuláriumok révén erősen kötött oklevelek. Kettőt e feljegyzésekből bemutatunk:

Item *Larencz kauffman* conciuus in Sopronio. *Barbara* vxor vendiderunt cum pertinenciis domum in Ciuitate in strata carnificum sitam / vicinus ex vna parte *füschtüsch andriasch et chech embreich* cum domo sua et ex alia parte / *ain hofmarch die ettwann des Jacob Starchen gevesen ist* / vmb 60 tal. den. / *Johanni Hoerepek* conciuu / *Magdalene* vxori et heredibus *ledig vnd frei sigel eylinsgrab* et ego.

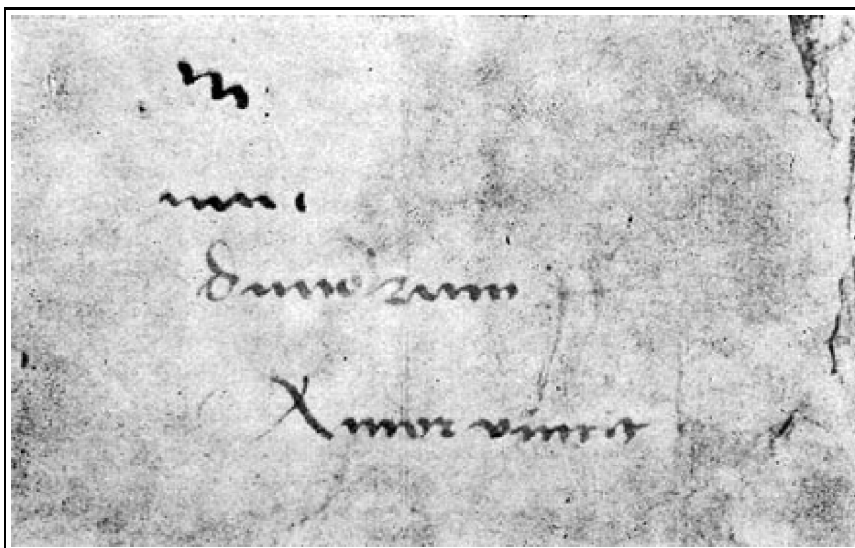
Jörg engelmar Inquilinus In Sopronio vendidit I *saffrangarten* In der ainczeil In Suburbio zenachst ausserhalb des kuncz schidan hausung vmb XV 1/2 tal. den. honorabili viro domino *Johanni plebano*

Sancti Michaelis In eadem Sopronio ledig vnd frei sigel eylingsgrab et ego.¹³⁷⁽¹¹²⁾

A latin szövegbe vegyített nem latin elemeket kiemeltük. Az erősen kurzív írás (vö. a hasonmást!) mutatja, hogy e fontos feljegyzések sebtében készültek. Az írásbeli teendők megsokasodtak, az írás díszítő elemei elmaradnak, már csak gyakorlati célt szolgál. Ezt bizonyítják a nem latin elemek is: ha a megfelelő német vagy magyar szó gyorsabban jött a tolla alá, akkor azt használja, még a nevekénél is. Máskor a neveket is fordítja: „In der Fleischhackergassen” – *In strata carnificum*. A város latin neve mindig *Sopronium* (*in Sopronio*), ami a magyarországi okleveles gyakorlat hatása lehet, hiszen a német latinságban van a város német nevének latinosított *Odenburgum*, sőt *Odenburga* alakja is (SoprOkl. I/2, 223–4, 388). A latin és a német nyelv különben gyakran annyira keveredik, hogy nem is lehet eldönteni, végül is milyen nyelven íródott például egy-egy vagyonösszeírás vagy adójegyzék, amelyek éppen Ziegler János kezeírásában maradtak fenn a legnagyobb számban. A házak sorrendjében készült jegyzékek szóhasználatának összehasonlítása nemcsak a soproni latinságra nézve lehet tanulságos, hanem a források helyes értelmezését is elősegítheti. Ha például az egyik káplán házánál ez áll: „*Circa* dominum Johannem Mühniczer: Groblokh XXX den.” az 1461. évi adó jegyzékben, az 1495. évben pedig ugyanitt „*ibidem* Niclas Groblokh XX den.” (II/4, 153, 133), akkor bizonyos, hogy a latin *circa* elöljárónak itt ’-nál, -nél’, még inkább ’-ban, -ben’ (’házában’) jelentése van. Ez helyrajzi adatok értelmezésénél lényeges lehet. A középlatin nyelvállapot rögzítése a humanista, azaz klasszikus nyelvhasználat feltűnésének megállapítása miatt is fontos. A kettő között jelentős különbség lehet. A *carnifex* szó például az egyikben ’mészáros’, a másikban ’hóhér’ jelentésű stb.

18. Ziegler Jánossal bővebben foglalkoztunk, hogy egy városi nótáriust közelebbről is bemutathassunk. A többen már csak azt emeljük ki, amiben Zieglertől eltérnek. Steck János nótárius az első, aki *syndicus-nak* (’ügyész’) nevezi magát („Johanne Sstekenn *sindico*” I/5, 404), ami a Zieglernél kiemelt jogi képzettséggel kapcsolatban a nótárius jelentőségének újabb emelkedését dokumentálja. Ez a latin végrendelet ugyan a városnak, azaz Steck Jánosnak 1486. évi (I/6, 38), ill. a tárnokmesteri ítélszéknek 1488. évi budai (I/5, 52) átiratában maradt fenn, az ugyancsak fennmaradt soproni német fordítással való összevetés igazolja, hogy valóban a nótáriusról („Hannsen Stekhen der Zeit *Statschreiber* der bemelten Stat” DI. 2308) van szó. Az összevetés persze mindkét nyelv soproni szóhasználatára szempontjából tanulságos. A latin *vitricus* például a klasszikus latinban ’mostohaapa’, a középlatinban pedig *kirichmaister* ⁴⁰ ’templomatya’ jelentésű; a német *paw* ’Bau’ és a latin *fabrica* ’karbantartás’ (nem: ’építés’) jelentése viszont az okleveles adatok művészettörténeti felhasználásánál int óvatosságra.

Steck Jánost az 1488. évi adójegyzék már ’volt nótárius’-nak (*der alt statschreiber*) nevezi (II/4, 394, 396),¹³⁸⁽¹¹³⁾ mivel ekkor már Gugelweit János a nótárius. Utóbbi 1492-ben nótáriusi tisztének megtartásával választják a belső tanács tagjává, s az marad 1492 tavaszán bekövetkezett haláláig. Az ő feljegyzésében maradt fenn a Soproni Virágének, a legrégebb magyar virágének, toll-próbái között pedig Vergilius tizedik eklogájának egyik sora: *Amor vincit omnia* (’A szerelem mindent legyőz’). E két feljegyzés kétségtávolan Gugelweit János humanista ízléséről tanúskodik. Ő képviseli a humanizmus első jelentkezését Sopronban.¹³⁹⁽¹¹⁴⁾ Ez azonban elszigetelt jelenség maradt: sem a királyi udvar és a kancellária, sem Bécs ekkor már fejlett humanizmusa még nem jutott el Sopronba.

Gugelweit János városi nótárius (1487–1495) tollpróbái a Gedenkbuch borítóján. Az utolsó sorban: Amor vincit omnia

Schöckel Bernát az első nótárius, aki egyúttal közjegyző (*gesworen statschreiber* II/1, 291) is. Közjegyzői oklevél nem maradt fenn tőle, csupán egy egyszerű végrendelet. A tanács most már emeli a nótárius fizetését, 1498-ban 15 forintot, 1504-ben 18 forintot, 1505-ben 28 forintot fizet neki, ezenkívül három évenként hivatalos díszruhára (*hofgewant*) 10 forintot kap, hogy a várost kiküldetése során méltón képviselhesse (II/5, 94–5, 136–7, 165–6). Utódjáról, ⁴¹Treskwitzi Farkasról bécsi tanulmányain kívül nem tudunk (Schrauf 142; II/5, 229; I/6, 365.). Annál többet Schwartzentaler Kristófról. Nem volt ugyan soká a város nótáriusa, de már közjegyzői jogosítvánnyal (*offner notari*) foglalta el új tisztségét (II/1, 347–8, 350), sőt – Gugelweit Jánoshoz hasonlóan – 1520-ban a városi tanácsba is beválasztják (II/1, 358, 366; GedB. 220). Ugyanebben az évben elhalt felesége hagyatéka miatt 8 évig húzódó perbe keveredett, amelyben szőrszálhasogató, csalafinta jogászi okfejtéssel, latin jogszabályok idézésével, az ellenprókátor kíméletlen bírálatával akarta vélt igazát bizonyítani (I/7, 1–25). Bár Kristóf közben Bécsűjhelyre távozott, sőt Ferdinánd főherceg (utóbb magyar király) szolgálatába állt, elvesztette a pert, s vele soproni főtéri házát (I/7, 300, 354). Ez az első, a XVI. századra jellemző, sok papírt fogyasztó, bőbeszédű aktákat gyártó nagy perek közül.

E perben már Auer Jakab a város nótáriusa. Ugyancsak közjegyző (*notarius publicus, geschworne statschreiber*), aki többek között testvérenek, Miklós papnak a hűbéri jogról szóló könyveit (*die lehenpuecher*) tanulmányozza (I/7, 116; Lad. XXXV et KK fasc. 5 nr. 14/86; II/2, 82). Évi zsoldja már 52 magyar forint, azaz 65 dénárfont (II/5, 421–30, 433; 1528. évi számadáskönyv 39). A városi tanács 1525-ben polgárjogot adományoz neki, sőt a városi tanácsba is beválasztja¹⁴⁰⁽¹¹⁵⁾. Elődjéhez hasonlóan nagy örökösödési perbe keveredik, amely 1534-ben, terjedelmes német végrendeletének írásakor (I/7, 77–84) még nincsen befejezve, de máris 423 dénárfontnyi adósságot jelent. A végrendelet elsőízből vádolja a soproni tanácsot, hogy nótáriusát hosszú és nehéz szolgálatáért éhbéren tartotta: „vnd wäre mein liebe hausfrau mit irem guet nit gewest, ich het mich hungers nit erwerben mugen bei sölchen meinen diennsten. Ir habt auch gesundigt mit aberkhennen meiner ordenlicher bsöldung”.

E szakasz utolsó nótáriusa, Rosenkrantz Farkas már 1530-ban, Auer Jakab idején a városi kancelláriában dolgozik, majd a vezető nótárius után átveszi a kancellária vezetését (I/7, 403; II/2, 100–123, 128, 144;

19. A kancelláriai írásbeliségben – amint láttuk – új jelenség a közjegyzői intézmény. Közjegyzők azonban nemcsak a nótáriusok között vannak; sőt a világi papok között, legalább is Sopronban – ez az olasz eredetű, nálunk német közvetítéssel elterjedt intézmény még előbb tűnik fel. Közjegyzőink, a nótáriusok is, a papok is nem pápai, hanem császári kinevezéssel (*imperiali auctoritate*) hitelesítettek okleveleket, végrendeleteket stb. így például a soproni származású Seinreich Péter¹⁴¹⁽¹¹⁶⁾ 1481–1488-ig, az ugyancsak soproni Dremel ⁴²Mihály¹⁴²⁽¹¹⁷⁾ 1483–1488-ig, az ebenfurti származású Radinger Tamás¹⁴³⁽¹¹⁸⁾ 1506–1531-ig stb. Teljes latin közjegyzői oklevél csak Radinger Tamástól maradt (I/7, 14–6). 1521. máj. 26-án Ruszton (ma: Burgenland) kelt Schwartzentaler Kristóf nótárius fentemlített perével kapcsolatban. Formulás részeiben eltér a kancelláriai oklevelektől. *Invocatio* („in nomine domini amen”) után a keltezés következik, amely a kancelláriai oklevelek keltezésénél sokkalta részletezőbb:

anno domini millesimo quingentesimo vicesimo primo, indiccione nona, die vero Solis, que erat dies summe ac individue Trinitatis, mensis Maii, infra secundam et terciam horas post meridiem in residentia et dorno providi viri ac honesti viri Gothardi Prantner civis iurati in oppido Rust sub dominio viri egregii ac illustris Francisci capitanei Veteris Arcis, pontificatus sanctissimi in Christo patris domini, domini nostri Leonis pape decimi anno eius nono.

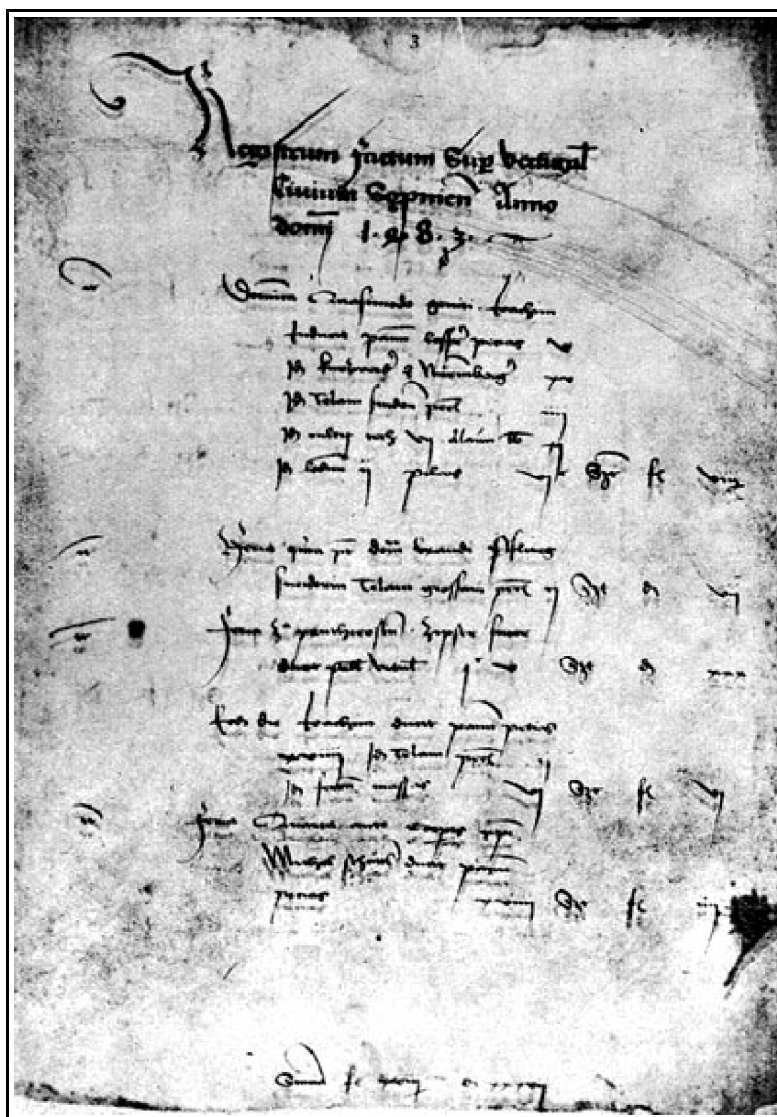
1521-ben, a római indictio szerint a 102. ciklus 9. évében¹⁴⁴⁽¹¹⁹⁾, vasárnap, amely a legfölségesebb és osztatlan Szentháromság napja volt, május hónapban, dél után a második és a harmadik óra között, a bölcs és tiszteletreméltó Prantner Gotthard ruszti esküdt lakásában és házában, a tekintetes és nevezetes Ferenc magyaróvári kapitánysága idején, Krisztusban kedves szentatyánk, X. Leó pápa uralkodásának tizedik évében.

A következőkben a tanúk szokásos felsorolása helyett rögtön a tényállás elmondása (*narratio*) következik, ezt követi a tanúk (a megyesi közjegyzőplébános) felsorolása, majd a közjegyzői oklevél legfontosabb része, a hitelesítő záradék a közjegyző kézjegyének rajzával (vö. a hasonmást):

⁴³*Et Ego, Thomas Rädinger de Ebenfuert, prespiter diocesis Pataviensis, altarista vero civitatis Soproniensis are Sancte Crucis ecclesie hospitalis, publicus imperiali auctoritate notarius, quia presencium requisicioni, protestacioni et testium produccioni, omnibusque aliis et singulis premissis, dum sic, ut premittitur, fierent et agerentur, unacum prenominationis testibus presens interfui, eaque omnia et singula sic fieri vidi et audivi, idcirco hoc presens publicum instrumentum manu mea propria scriptum confeci et collacionavi et in hanc publicam formam redegi, signoque nomine et cognomine solitis et consuetis consignavi in fidem et testimonium omnium singulorum premissorum rogatus et specialiter requisitus.*

Én, Radinger Tamás Ebenfurtból, passauai egyházmegyei pap, a soproni ispotály-templomban Szt. Kereszt oltárának javadalmasa, császári közjegyző, mivel mind a jelenlévő tanúk kikérdezésénél, ellenvetésénél és vallomásánál, mind pedig minden más előrebocsájtott dolognál, amíg ezek itt, amint előrebocsájtottuk, lefolytak és történtek, az előbb említett tanúkkal együtt jelen voltam, azokat a dolgokat láttam és hallottam lefolyni, ezért ezt a saját kezemmel írt közokiratot elkészítettem, és megfogalmaztam, s e közirati formában megszerkesztettem, kereszt- és családnevemmel, valamint kézjeggyemmel elláttam az előrebocsájtottak hitelül és tanuságtételül, erre megkérve és külön felszólítva.

darab' szó¹⁴⁶⁽¹²¹⁾ (vö. a hasonmást!), amely a gyakoribb *techer* 'u.a.' főnév¹⁴⁷⁽¹²²⁾ alapszavát őrizte meg; a többször előforduló *bal*, *ball* 'bála', *goltsch* ~ *joltsch* 'gyolcs' magyar is, német is¹⁴⁸⁽¹²³⁾ lehet, a „razy joltsch” kifejezés első tagja azonban csak magyar lehet ('ráci, azaz rác gyolcs'), mert németül ez a melléknév éppen Alföldi Bálint ingóságainak leltára szerint *Reczisch* volna. Siebenbürger Jakab soproni patrícus nevét a harmincadjegyzék meg állandóan és következetesen „Jacob *Erdeli*”-nek fordítja, a magyar szó rábaközi ejtésváltozatával. A többnyelvűség nyomai az író latinságában is kimutathatók. A Sopronból kivitt tehénbőröket és ökörbőröket következetesen „*guttas vaccinas*”, „*guttas bovinas*” változatban írja, ami csak német, közelebbről bajor írásmód lehet a *cutes* helyett. A többnyelvűség vizsgálata nemcsak azt magyarázza meg, hogy például az ugyancsak latinul, németül és magyarul író Gugelweit János nótárius az adójegyzékek címében a latin *taxa* 'adó' szót miért helyettesíti a megfelelő német szó latinósított alakjával (*steura* 'ua.' II/4, 393, 398, 407, 410; II/5, 1), hanem a magyar nyelv német és egyes latin jövevényszavai átvételének az útját is. Nem lehet ugyanis véletlen, hogy például az azonos jelentésű latin *sacerdos*, *parochus* (ebből a német *pfarrer*) és *plebanus*, ill. a német *züchtiger* és *hoher* közül éppen az utolsó változatot vettük át (*plébános*; *hóhér*).

45 Az 1483–1489. évi soproni harmincadjegyzék első lapja

4621. Miként a városi nótáriusok, az iskolamesterek társadalmi elismertetésében is jelentős változást hozott a soproni írásbeliség megoszlásának második szakasza. A XV. század második felében az iskolamester – miként az előző száz esztendőben – Sopron társadalmában még nem játszik szerepet, nem utolsó sorban vagyoni helyzete, alacsony fizetése és bizonytalan alkalmazása (évenként Szt. György napján, ápr. 24-én fogadták fel) miatt is. Az iskolamesterek ezért alig-alig szerepelnek az adójegyzékekben. Mégis ebben a szakaszban már feltűnik az első soproni származású iskolamester, Drescher György, aki mint egy külvárosi polgárnak, Drescher Jánosnak (1424–1445.) fia, özvegy édesanyjának (II/3, 381) támogatásával 1448-ban iratkozik be a bécsi egyetemre¹⁴⁹⁽¹²⁴⁾, legkésőbb 1457/58-ban mint pap (*her Jorig*), de papi javadalom nélkül iskolamester Sopronban (II/6, 225)¹⁵⁰⁽¹²⁵⁾, majd káplán lesz a stájerországi Leibnitzben, ahonnan 1458. aug. 19-én ír német nyelvű levelet a soproni tanácsnak a városban maradt vagyona miatt (I/4, 307). Az iskola ekkor már két tanerős, az iskolamesternek, aki a kántori teendőket is ellátta, helyettese (*vndermaister*) is volt (I/4, 257). 1458/61-ben Fechter Willibald baccalaureus az iskolamester, akit a város

adó- és vámszedésre is felhasznál (II/6, 225; II/4, 78–9, 98). 1462–1468-ig Péter iskolamestert ismerjük, az első, aki már szerepel az adójegyzékekben: 3 dénársolidus, majd 1 forint adót fizet; 1466-ban a belvárosban házat szerez, 1468-ban ingatlan vagyonát 25 dénárfontra értékeli és 6 solidus 20 dénár vagyonadót, 3 solidus 10 dénár kereseti adót fizet (II/4, 192, 206, 231; II/6, 219; II/4, 281, 297, 310). 1485-ből Bálint iskolamestert ismerjük (II/1, 217), az 1489–1495. évekből pedig adataink vannak patriciusi család gyermekeinek taníttatásáról. Haberleiter János leányát 3 évre kolostorba adták, fia pedig a soproni iskolában tanult, de még egy deákot (*schueller, schtudent*) fogadtak melléje, aki naponként az iskolába is elkísérte.¹⁵¹⁽¹²⁶⁾ Témánk szempontjából ezekből az adatokból kiemeljük, hogy a fiú 1489-ben 20 dénárért latin nyelvű könyvet (*daryn das ostende vnd benediczte stett*), 1495-ben pedig Bécsből egy latin-német glosszáriumot kapott (II/4, 384, 389): a városi iskola tehát latin iskola volt. A plébániai iskolából úgy lesz városi, hogy a tanács még a reformáció előtt mind több terhet vállal át. 1503-ból van az első adatunk arra, hogy a városi tanács fizeti az iskolamestert, bár a plébánosnak ezt még felszámolja, hogy a város tataroztatja az iskolamester házat (II/5, 130, 133).

A XVI. század első felében következik be a lényeges változás az iskolamester helyzetében, s ez már a következő fejlődési szakaszt is jelzi. Hengst Lénárd az első iskolamester (1508–1514.), aki mint jómódú patricius család tagja vállalkozik erre a tisztségre. Ezt megelőzően, 1503-tól ő is a bécsi egyetemen tanul, 1505-ben apjától, Hengst Mártontól a Szt. György templom mellett 1/2 telkes házat örököl; 1514-től viszont a várarókmonti Boldogasszony templom egyik javadalmas papja¹⁵²⁽¹²⁷⁾. Úgy látszik, Hengst Lénárd az utolsó iskolamester, aki tisztségét papi javadalommal cserélte fel. Legkésőbb 1525 Szt. György napján fogadják fel iskolamesternek Reiss Jánost, mert 1526. ápr. 22-én már mint ⁴⁷fogott bíró ítélezik egy vitás ügyben (I/7, 183; II/2, 23). 1528-ban teszi le a polgáresküet (Bb. 83), 1530-ban választják be először a belső tanácsba, bár csak a külvárosban van háza (Gb. 161; GedB. 280; 1528. évi bor dézsma jegyzék). Ez az első eset, hogy külvárosi polgár, még hozzá iskolamester, a belső tanács tagja lesz (1530–1534.)¹⁵³⁽¹²⁸⁾, majd városbíró (1534–1538.)¹⁵⁴⁽¹²⁹⁾, ismét tanácsos (1538–1540.)¹⁵⁵⁽¹³⁰⁾, aztán polgármester (1540–1548., 1549–1551.)¹⁵⁶⁽¹³¹⁾. Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy csak 1543-ban szerzett belvárosi házat¹⁵⁷⁽¹³²⁾, hogy még 1535-ben, tehát városbíró korában is kiegészítő kántor (*succentor*)¹⁵⁸⁽¹³³⁾. Az új idők jele, hogy nemcsak a belvárosi polgárok egyeduralma szűnik meg, hanem az alakuló soproni értelmiség veszi kezébe a város irányítását. Reiss János utóda az iskolamesteri tisztségben, Hümmel Kristóf esete is ezt példázza: 1533-ban kerül Sopronba, elveszi egy gazdag polgár özvegyét¹⁵⁹⁽¹³⁴⁾, 1532-ben már végrendeleti tanú (II/2, 94), 1536-ban a belső tanács tagjának javasolják, 1537-ben azonban csak a külső tanács tagja lesz (II/2, 241, 253), bár ugyancsak a külvárosban, a Kovács szeren lakik, mint elődje, Reiss János. A külső tanácsban továbbra is mint adószedő működik¹⁶⁰⁽¹³⁵⁾, csak 1543-ban választják be a belső tanácsba s 1553-ban lesz először polgármester¹⁶¹⁽¹³⁶⁾. 1539-ben a belvárosba költözik (Gb. 221), Mészáros utcai házat 1544-ben eladja, s a város legelőkelőbb részén, a Főtéren (ma: Beloiannisz tér) szerez egy másikat (Gb. 271, 346). Utódja, Löwe Márton iskolamester (1537–1549.), aki mellett, legalább is 1548-ban még Koppel Kristóf és Kellner Lőrinc működött. A következő fejlődési szakasz három tanerős latin iskolát örököl¹⁶²⁽¹³⁷⁾. A vezető iskolamestert ezért most már *rektor*-nak nevezik (1534: *rectori scholae pro psalterio I fl.* II/2, 92).

22. E fejlődési szakaszból már vannak adataink az írásolvasással nem hivatásszerűen foglalkozó, kereskedő vagy iparos polgárok írástudásáról, mert végrendeletükben gyakran hivatkoznak üzleti könyveikre (*register*), sajátkezü adósleveleikre, nyugtáikra: legtöbbjük természetesen kereskedő¹⁶³⁽¹³⁸⁾, de van köztük ⁴⁸pék, posztónyíró, ötvös és kalaposmester¹⁶⁴⁽¹³⁹⁾, sőt egy nő, Schwingenhammer Bálint özvegye (II/1, 362–3), akinek férjétől egy terjedelmes, német nyelvű hagyatéki elszámolás maradt fenn 1507–1515-ből (II/5, 175–204). Joachim Jakab patricius-kereskedő kezeírásában egy terjedelmes, ugyancsak német nyelvű

gyámelszámolás maradt fenn¹⁶⁵⁽¹⁴⁰⁾, amely nemcsak szubjektív, naplószerű részleteivel tűnik ki, hanem írójának (már az apja is polgármester volt!) bizonyos latin nyelvi és retorikai ismereteivel is. Az ismertetett közjegyzői oklevelekhez hasonlóan latin invocatioval kezdi a különben tárgyilagos beszámolót: *Jesus + Nasarenus + rexs + Judeorum. O Maria, virgo virgynneum etc., ora pro nobis*. A keltezések többnyire, lapalji, nem mindig hibátlan összeadások (*Summa ffacit, Summa facitt* 'összesen kitesz'), valamint egyes formulák vissza-visszatérő igealakjai (*dedy* 'adtam', *dedit* 'adott') mindig latinul fordulnak elő. Joachim Jakab bizonyára a soproni iskolában tanult: latin és német írásmódja a korabeli soproni kancelláriai írásmóddal nem egyezik, s így a soproni iskola alacsony színvonalára enged következtetni az 1460-as és 1470-es években. Teljes üzleti könyv csak egyetlenegy maradt fenn, Móricz Pál kalmaré az 1520–1530. évekből¹⁶⁶⁽¹⁴¹⁾. A keltezések többségükben itt is latinul vannak. Az írásbeliségnek és az olvasásnak a kereskedők, iparosok és mások körében való elterjedése külföldön is, Sopronban is szükségessé tette a nem tudós, nem literátus célú, tehát az alacsonyabb, népnyelvi képzést, így jöttek létre az un. „német” iskolák. Ezekben német írást tanítottak olyanoknak, akiknek magasabb, latin tudást is igénylő műveltségre nem volt szükségük. Sopronban 1533-ból van az első adatunk ilyen iskolára. Egy János nevű „német” írnoknak (*des deutschen Schreiber mit nomen Hanns*) volt ilyen magániskolája. Az írnokot zugírászattal vádolták meg, azaz, hogy Wohlleb Márton soproni polgár számára peres iratokat készített, amit csak prókátorok és közjegyzők végezhettek. A polgárjoggal nem rendelkező írnokot a városbíró a feljelentés alapján rögtön lecsukatta. A feljelentő, Nesslinger Gáspár soproni polgár állításait nem tudta bizonyítani; egyik tanú vallomása szerint a kérdéses iratokat a városbíró Írnoka készítette; a vádlott meg tagadott: „Er sei eerlich Vnd nit Vnerlich. Wenn er halt ain offne deutsche schuel alhie mit erlaubnuss seiner heren vnd lernn Khnaben vnd schreib vmbs gelt, wer sein begert, er hab Ims auch Vor an zaigt vnd gesagt, er schreib dem mert wolleb auch, aber kain Schriften hab er Nit gestellt”¹⁶⁷⁽¹⁴²⁾. Ezek alapján az írnokot felmentették, mindkét félt pedig hallgatásra kötelezték. Az írnok vallomásában tanulságos, hogy iskolája a városi tanács engedélyével működött, hogy pénzért mások számára írásbeli teendőket végzett, de iratokat nem állított ki. Foglalkozásának és iskolájának elnevezésében a *deutsch* szónak természetesen még nincsen semmiféle nemzeti tartalma, hanem 'népi'-t jelentett, a *lateinisch* ugyanakkor kezdi felvenni 'tudós, tudálékos; érthetetlen mint a madarak nyelve' jelentést¹⁶⁸⁽¹⁴³⁾, nem utolsó sorban a humanista, azaz klasszikus latinság bevezetése miatt.

4923. A soproni írásbeliség itt tárgyalt fejlődési szakaszának latin nyelvi műveltségéhez még hozzátartoznak az e korban Sopronban forgalmazott kéziratos, majd nyomtatott irodalmi művek is. E művek fényt vetnek az alakuló értelmiség műveltségének tartalmára is, így a várostörténetnek fontos, bár eddig még fel nem használt, fel nem dolgozott forrásait képviselik. 1457-ben például Malzer Miklós festőművész több kéziratot, köztük a középkori lovagi epika Európa-szerte legelterjedtebb két művének, a XIV. századi *Gesta Romanorum* („A rómaiak tettei”) latin és a Nagy Sándor-regény (*Magnum Allexandrum*) latin (?) kéziratát hagyja fiának, Malzer Lénárd soproni papnak (II/1, 86)¹⁶⁹⁽¹⁴⁴⁾. Ugyanez a pap 1466-ban Scherer György nevű paptársától kapja Justinianus kelet-római császár (483–565.) „Institutiones” című híres joggyűjteményének XII. századi provanszál kivonatából Ricardus Pisanus által készített latin fordítását kéziratban (*summa Pysani* II/1, 185)¹⁷⁰⁽¹⁴⁵⁾.

1481-ben végrendelkezett Preirer György, a Szt., Mihály templom egyik javadalmas papja, aki e fejlődési szakasz egyik legnagyobb könyvgyűjtője volt (II/1, 198–200). Könyveit már nem hordóban, hanem almáriomban (*dy almar zw den puchern*) tartotta. A végrendelet szerint az almáriomot néhány könyvvel együtt az adósságok fedezésére el kell adni. Az eladandó könyvek között említ egy egyszerűbb bibliát (*wibel*), Antonius Rampegolus (a XV. első felében élt) olasz ágostonrendi jogtudósnak „Biblia aurea” (*auream bibliam*) című bibliamagyarátát, Guilhelmus Duranti (1237–1296.) francia kánonjogász

„Rationale divinorum officiorum” (*racional*) című, 1459-től nyomtatásban is megjelent liturgiátörténeti művét, Thomas Ebendorfer von Haselbach (1387–1464.) bécsi egyetemi tanár vasárnapi prédikációit (*haselpach*), Aquinoi Szt. Tamásnak (1226–1274.), a híres domonkosrendi skolasztikus filozófus „Summa theologica”, azaz ’A teológia summája’ című munkájának második részét (*Thomam secunda etc.*), filozófusok életrajzi lexikonét (*vita philosophorum*), valószínűleg valamelyik nürnbergi kiadásban (1472.?, 1477., 1479.)¹⁷¹⁽¹⁴⁶⁾, egy jogtudományi művet (*iudiciarium*)¹⁷²⁽¹⁴⁷⁾, Konrád Grusch (1409–1475.) svájci ferencesnek testvére, János bázeli egyetemi tanár neve alatt megjelent „Quadragesimale” (Ulm, 1475-től) című nagybőjti prédikációit (*gruschen*) és egy egyelőre nem azonosított munkát (*fasciculum mundi*). E könyveket nagyrészt soproni papok vásárolták meg: nyilván így maradt meg a „Biblia aurea” 1476. évi ulmi kiadása XV. századi kötésben az evangélikus gyülekezet könyvtárában¹⁷³⁽¹⁴⁸⁾; a *racionale divinorum* 1520-ban tűnik fel újra Flächel Farkasnak, a Szt. Mihály templom egyik javadalmas papjának végrendeletében (II/1, 355); a *Haselpach* pedig 1485-ben Resch Jakabnak, a várárokmonti Boldogasszony templom, 1493-ban Tämrer Mártonnak, a Szt. Mihály templom javadalmasának végrendeletében (*libros Haselpach duos de tempore et sanctis* II/1, 217, 236)¹⁷⁴⁽¹⁴⁹⁾. Az eladandó könyveken kívül Preirer Györgynek még volt nyomtatványa: 51 káplánja, aki nyilván segédkezett javadalma kötelezettségeinek ellátásában, kapta egy második biblia példányából az új szövetséget (*novum testamentum*), két szótárát (*II vocabulari*), Hugo Spechtshart (1285–1359.) reutlingeni (Württemberg) káplánnak és latin iskolamesternek leoninusi hexameterekben írt *speculum grammaticae* (’A latin grammatika tükre’) című közkedvelt, kéziratos latin nyelvtanát¹⁷⁵⁽¹⁵⁰⁾, továbbá breviáriumát (*tacza pucher*); Slapan György városplébánosnak jutott a nagy, egyleveles, fametszetekkel illusztrált nyomtatvány (*den grossen priefi*), Weichselberger Flórián papnak egy régi legendagyűjtemény (*ein alcz legenttpuech*); az említett Resch Jakab papnak 9 I/2 dénárfontért¹⁷⁶⁽¹⁵¹⁾ engedi át a pisai Rainerus Giordani (†1348.) domonkos prédikátornak „Panthologia, sive Summa universae theologiae” (Nürnberg, 1473 stb.) című, 1331-ben írt művét (*panthologey*), a középkor első teológiai lexikonét; Preidler Jánosnak, a Szt. Mihály templom egyik javadalmas papjának hagy egy egyelőre nem azonosított könyvet (*den amatrecht*), Herb Kristóf polgármester Judit és Holofernes ismert bibliai történetének irodalmi feldolgozását (*Judith*) kapja német (?) nyelven, „mert szereti a különös történeteket” (*wan er hat geren seldtsams*).

De sancto Gordiano

dei et obolos quod notat cum dicitur pater. pater enim dicitur eo quod naturaliter diligit nos. ioh. xiii. Ipse enim pater amat nos. Si pater et nos filij eius. et fratres adinuicem. et inter fratres perfecta amicitia pleuerat. Quinto ad saluandum iustos quod notat in eo quod dicitur in nomine meo quod est Iesus et salus interpretatur. In nomine igitur Iesu id est salutis. pater misit spiritum. ut ostenderet quod ad saluandas gentes venit. Sexto ad docendum ignaros quod notat in eo quod dicitur. Ille vos docet omnia. Circa octauum notandum quod dicitur siue missus est in primitiua ecclesia sua per orationem. unde orantibus apostolus. Luc. ii. orante Iesu descendit spiritus sanctus etc. Sedo per verbi dei deuotam et attentam audientem. Act. i. adhuc loquente Petro cecidit spiritus sanctus super eos qui audiebant verbum etc. Tertio per assiduam operationem quod notat in manu impositione. Act. vi. Tunc imponebant manus super illos et accipiebant spiritum sanctum. Ut impositio manu signat absolutum neminem que fit in confessionibus.

Gordianus a geos quod est dogma siue domus et dian quod est clarum. Quasi clara domus in qua habitabat deus. Sicut enim dicit Augustinus. in libro de ciuitate dei. Bona domus est pariter membris disposita. ampla et lucida. Sic ille sanctus fuit pater dispositus per concordie imitationem. amplius per caritatem. lucidus per veritatem. Epymachus ab epy quod est supra. et machos quod est pugna. Quasi per supernam pugnam.

Gordianus vicarius Iuliani imperatoris cum quem christianum nomine Ianuarius ad sacrificandum compelleret. ab eodem cum uxore sua nomine Marina. et. lxx. viris conuersus est. Quod audiens Iulianus iussit Ianuarium in exilium mitti. Gordianum vero si sacrificare nollet capite truncari. De collatus est igitur beatus Gordianus et corpus eius ad canes per octo dies per-

Nereus

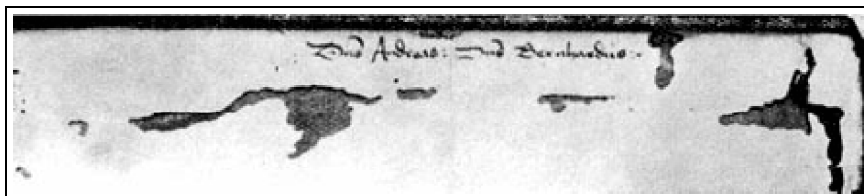
et c.

etum est. Sed cum omnino remansisset intactum. tandem a familia sua rapit et cum beato Epymacho. quem dudum prebicus Iulianus occidi fecerat. non longe ab urbe militario fere dno. circa annum domini. cccx. sepelitur.

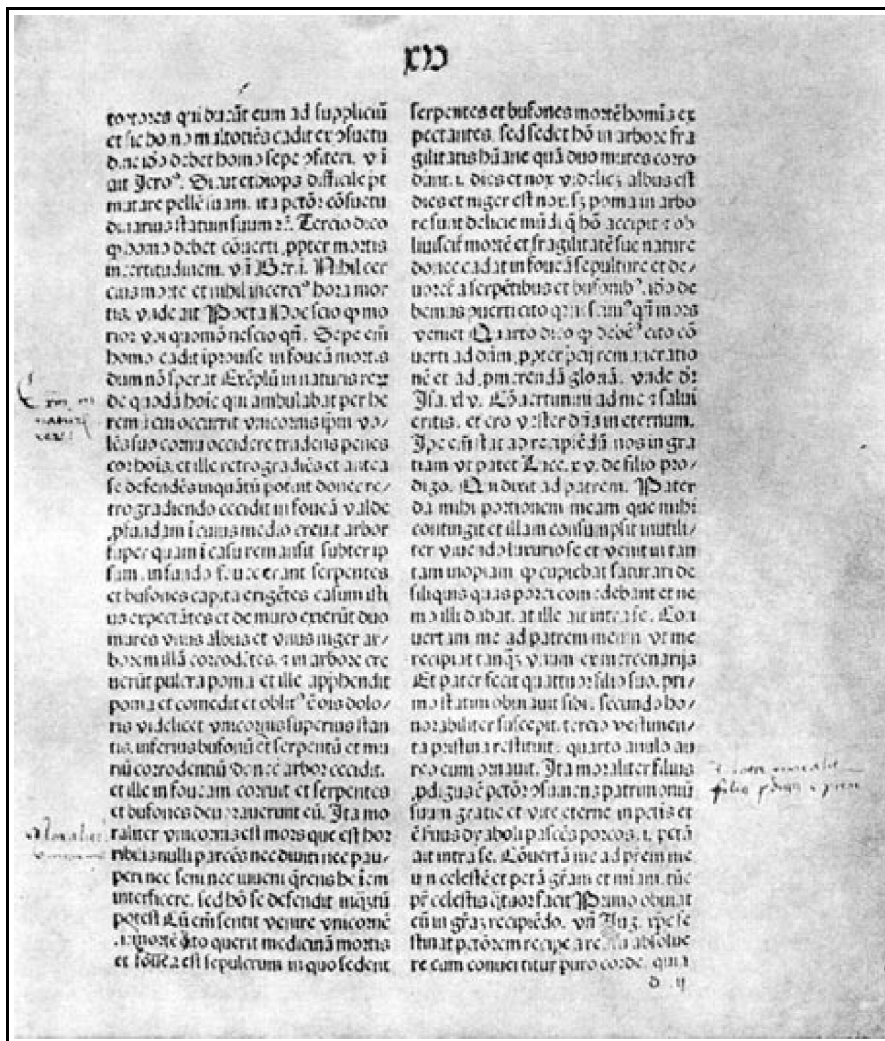
Nereus interpretatur lucis consiliu. vel Nereus a nereus quod est lucerna. et us festinans. vel Nereus quasi ne. id est nequaquam reus. Fuit ergo consiliu lucis in virginitaris predicatione. Lucerna in honesta conuersatione. Festinans in celsi seruire. Nereus id est nequaquam reus in conscientie puritate. Achilles ab achi quod est frater meus. et lea quod est salus quasi fratrum salus. Horum passionem Eutricus. victorinus. et Maro serui christi scripserunt.

Nereus et Achilleus Eunuchi cubicularij domus Achille. neptis domiciani imperatoris fuerunt. quos beatus Petrus apostolus baptizauit. Cum ergo prebica domicilla Aureliano filio consulis nupta esset. et geminis et purpureis vestibus exgeretur. Nereus et Achilleus fidem predicauerunt. et virginitatem multipliciter comendauerunt: ostendentes virginitatem deo esse proximam. angelis germanas. hominibus innatam. viros viro subijci. pugnis et calcibus cedi. deformes partus sepius procreari. Rursus que vir matris pia monita sufficiebat. oportet gradia conuitia pati mariti. Illa autem inter cetera dixit. Scio patrem meum fuisse zelotypum. et matrem meam ab eo conuicia plurima passam esse. Nunquid vir meus talis futurus est? Cui ille. Quoniam quam diu sunt sponsi videntur esse benigne: sed mariti effecti crudeliter dominantur. et aliquando ancillas preferunt dominabus. Omnia autem sanctitas amissa per penitentiam reuocari potest. nisi sola virginitas ab suo statu reuocari non potest. Reatus enim per penitentiam et pelli potest. virginitas reuocari non potest. Tunc flauia domi-

50A Historia Lombardicae opus cum legendis. Nürnberg 1478. c. ősnymtatvány soproni példánya díszített és egyszerű iniciálékkal. Adorján A. felvétele

Az itt kétszer említett Resch Jakab pap szintén nagy könyvgyűjtő lehetett. Thomas Ebendorfer von Haselbach munkáját (*Den Haselpach*) 1485-ben gyóntatója, Márk pap kapja, utódjának a Szt. Anna oltár javadalmában¹⁷⁷⁽¹⁵²⁾ fehér bőrkötésű, *Erunt signa in sole* kezdetű,¹⁷⁸⁽¹⁵³⁾ vörös bőrkötésű, *Reverendo in Christo patre et domino* ⁵²kezdetű, és pergamenre írt egyéb prédikáció-gyűjteményét (*Speciale pergameneum*) hagyja néhány breviáriummal és imakönyvvvel együtt; Dremel Mihály papnak és császári közjegyzőnek *Diete salutis* kezdetű¹⁷⁹⁽¹⁵⁴⁾ prédikációgyűjteményét, Seinreich Rupert papnak és császári közjegyzőnek „*Algorismus ratisbonensis*” (*Algorismus*) ⁵³című regensburgi számtankönyvét¹⁸⁰⁽¹⁵⁵⁾, Greiner Miklós papnak (1484–1500) leveleskönyvét (*briefe*) szája (II/1, 218).

A *Sermones dormi secure* (Reutlingen, 1484) c. ősnymtatvány soproni példányának egyik lapja, használójának széljegyzeteivel

1487-ben Amandel Farkas organista pap több könyvről végrendelkezik (II/1, 222), aztán a fenti Greiner Miklóstól kölcsönvett két könyvről szól, amelyeket Kismartonba (ma: Eisenstadt Burgenlandban)

kölcsönzött tovább, az alsó-ausztriai Straudorf plébánosától kölcsönvett, pergamenre írt imakönyvről (*ain pettpuech in pergamen*), amely a passauai egyházmegye liturgiai előírásait (*Passauer rubrici*) is tartalmazta, valamint Greiner Miklósnak kölcsönadott könyvét említi¹⁸¹⁽¹⁵⁶⁾. Tämrer Márton fentebb említett, Thomas Ebendorfer von Haselbach által írt könyvét s egy harmadikat, enyhén gránátalmaszínűt (*male granatum*), amely Petersil Mátyás belvárosi polgárnál volt, a ruszti Szt. Pongrác templomnak, egy nyomtatott misekönyvét (*unum missale impressum*) a rábaszentpéteri (Vas m.) templomnak adja 1493-ban (II/1, 236). Ezután több mint 30 évig a végrendeletek általában csak könyvekről szólnak, címüket, kezdetüket nemigen említik, így tesz például Stadel Mihály kádármester 1499-ben (II/1, 261)¹⁸²⁽¹⁵⁷⁾, Mautter Miklós pap 1500. évi hagyatéki leltára (II/1, 267)¹⁸³⁽¹⁵⁸⁾, Zehentner János pap 1507-ben és Gatterhofer Ferenc pap 1516-ban (II/1, 305, 339). 1513-ban Boldizsár pap Johannes Herolt, írói nevén Discipulus (†1468.) német domonkos prédikáció-gyűjteményét (*Discipulum librum sermonicionalem*) a soproni papok testvérületének testálja, a könyv majd 1523-ban Schwartz Balázs pap végrendeletében tűnik fel újra; Lunzer István pap nyomtatott esztergomi breviáriumát (*breviarium Strigoniense impressum*) öröklí (II/6, 295).

1520-ban végrendelezik ismét egy nagy könyvbarát, a fentebb már említett Flächel Farkas pap: Durante említett művét, Jacobus a Voragine a szentek életével foglalkozó „Historia lombardica” legendagyűjteményét (*lamperticam historiam*)¹⁸⁴⁽¹⁵⁹⁾, a „Rózsafüzér” (*rosarium*) nevű idézetgyűjteményt¹⁸⁵⁽¹⁶⁰⁾, Angelus Carleti († 1495) olasz ferences „Summa angelica de casibus conscientiae” (Chivasso, 1486 stb.) című, betűrendbe szedett útmutatóját gyóntatók számára (*summam angelicam*), esztergomi egyházmegyei misekönyvét (*das messpuech Graner bistumb*) és passauai egyházmegyei könyvét (*eyn puech Passauer bistumb*) a Szt. György templomhoz tartozó javadalma öröklí (I/1, 355)¹⁸⁶⁽¹⁶¹⁾.

⁵⁴Temesvári Pelbárt Pomerium c. munkájának címlapja. Augsburg, 1502.

Még több könyvet testált 1523-ban Schwartz Balázs, a Szt. Mihály, a Szt. György és a várárokmenti Boldogasszony templom javadalmas papja. Végrendelete (II/1 413) összesen 12 művet sorol fel 14 kötetben, köztük az említett „Summa angelica” a „Gesta Romanorum” címűeket, aztán Johannes von

Werden (1400–1437) német ferences „Sermones Dormi Secure” (Reutlingen, 1484) című híres vasárnapi prédikáció-gyűjteményét [55](#)(*dormi secure*)[187\(162\)](#), Temesvári Pelbárt (1435–1504) magyar ferences híres prédikációinak, a „Sermones Pomerii” (Hagenau, 1489–1499) című három kötetes mű első és második kötetét (*due partes Pomerii*), Johannes Herolt 1513-ban már említett „Liber discipuli de eruditione christifidelium” (Reutlingen, 1479–1482) című prédikáció-gyűjteményét (*discipulus de eruditione*)[188\(163\)](#), Antonius da Bitonto (†1459) olasz ferences „Sermones” című prédikációinak (*sermones bitonti*) valamelyik kiadását[189\(164\)](#), az 1458-ban szentté avatott Vincentius Ferrer (1350–1419) katalán domonkos, a középkor egyik legnagyobb prédikátorának beszédeit („Sermones”), amelyek 1474-től kezdve jelentek meg nyomtatásban (*duas partes Sermonum divi Vincencii*), „A bűnbánat hajócskája” (*naunculam penitencie*) című, egyelőre nem azonosított kéziratot, egy postillát (*postilla*), breviáriumokat (*diurnale, breviarium antiquum*) és egy bibliát (*ayn wibel*).

Kár, hogy Auer Jakab, e fejlődési szakasznak talán legjelentősebb városi nótáriusa 1534. évi végrendeletében csak kurtán szől könyveiről: latin és német szentírási könyveit (*all meine puechlein der heiligen geschrift in latein vnd deutsch*) testvérének, Auer Miklós papnak hagyja, akinek a hűbéri jogról szóló könyvei (*die lehenpuecher*) nála vannak kölcsönbe, s akinek a nótárius többi, külön meg nem nevezett könyvét el kell adnia; Reiss János iskolamesternél és városbírónál van viszont a szentírásból Izaiás próféta könyve (*den Tesaia Propheten*), amelyet 1 dénárfontra értékel (II/2, 82). Rákosi Mátyás soproni magyar pap 1541. évi végrendeletében (II/2, 166) Steiner Lipót patrícusnak hagy egy német postillát (*mein deutsch postill*), Demeter esztergomi deáktól kölcsönvett 15 könyvet csak sommásan nevezi meg.

24. Tételszerűen soroltuk fel e fejlődési szakasz soproni könyvműveltségére vonatkozó adatokat, hogy érzékeltethessük, hogyan nő meg az előző szakaszhoz képest szinte ugrásszerűen az irodalmi kéziratok, könyvek, nyomtatványok száma. Felsorolásunkból hiányzanak többek között a Szentlélek templomban külön helyiségben elhelyezett papi könyvtár[190\(165\)](#) és a ferences kolostor könyvei, a polgárok és papok lutheránus könyvei, amelyeket az 1524. évi vizsgálat után a városi hóhér a Főtéren (ma: Beloiannisz tér) ünnepélyesen elégetett; a mai újságok elődei, a rölapok, amelyeket Schwartzentaler Kristóf volt nótárius 1523. évi közlése szerint a soproni vásárokon is árultak; a nyomtatott kalendáriumok, amelyek a naptáron kívül szövegeket is közöltek, amint ezt a Sopronban talált, reneszánsz díszítésű 1509. évi nürnbergi kalendárium[191\(166\)](#) is mutatja.

A könyvek között még többségben vannak az egyházi, teológiai vonatkozásúak (domonkos, ferences szerzőktől), de találunk jogtudományi, történettudományi, szépirodalmi és nyelvészeti könyveket is. Adatokat kapunk a [56](#)könyvkölcsönzésről, a polgárok olvasási kedvéről, a könyvek áráról, megbecsüléséről stb. További kutatás feladata lesz annak megállapítása, milyen műveltséget közvetítettek ezek a könyvek tulajdonosaiknak. A mi témánk szempontjából kiemeljük 1481-ből Spechtshart Hugo „Speculum grammaticae” című latin nyelvtanát, amely az előző fejlődési szakasznál megismert Doctrinale nyelvi normáját követte, azaz az akkor valóban élő, beszélt középlatin nyelv tankönyve volt. Még nem tudjuk, mikor került Sopronba Laurentius Valla (1407–1465.) olasz humanista „Opus elegantiarum linguae latinae” (Velence, 1496) című művének egyik kiadása[192\(167\)](#), amely a humanisták Doctrinale-ellenes küzdelmének kezdetén jelent meg (a bécsi egyetemen 1499-ben törlik Alexander de Villa-Dei Doctrinaleját a hivatalos tankönyvek sorából), az elsősorban Cicerót követő, az ő stílusát követelő humanista latinság érvényesülése a XVI. század első évtizedeire esik. Valla az első, aki barbárnak minősíti a korabeli beszélt és írt latin nyelvet, amelynek nem klasszikus és nem latin elemeivel szemben a klasszikus elemek visszaállítását követeli. Még nem ismerjük részleteiben a magyar királyi és a német császári kancellária tudatos humanizmusának hatását a soproni írásbeliségre, csupán néhány példával érzékeltetjük, mikor és

hogyan szüremkednek be humanista hatások a soproni városi kancellária latinságába. 1549-ig Sopronban még nem győz a humanista latinság, de mindjobban érvényesül a „barbár” latinság mellett. Ezáltal a latin írásbeliség maga is megoszlik: a beszélt latin nyelvhez közelebb álló, de mindinkább lenézett „barbár” latinság mellett alakul az elegáns, előkelő, humanista latinság. A soproni közjegyzők, köztük a fentebb nem tárgyalt Peck Kristóf városplebános (1514–1524) és császári palotagróf, saját szóhasználatuk szerint „*imperiali auctoritate*”, azaz egyszerűen ’uralkodói felhatalmazással’ működnek, a városi kancellária az 1510-es évektől kezdve már „*a consilio cesaree maiestatis*”, azaz ’a cézári felség tanácsától’ kapott „*cesareas litteras*”, azaz ’cézári okleveleket’ emleget (SoprOkl. I/6, 350, 276). Amikor a városi kancellária szóhasználatában az *imperatorból* *cesar* lesz, ugyanakkor a végrendeleteket már nem „*in consilio*”, azaz ’a tanácsban’ (utolsó adat 1517-ből) mutatják be (I/6, 345), hanem „*coram consulu*”, azaz ’a konzulok testülete előtt’, sőt még gyakrabban „*in senatu Soproniensi*”, azaz ’a soproni szenátusban’ (II/1, 317; II/6, 289; I/7, 179, 230, 422)! A belső tanács tagjai most már nem egyszerűen csak ’esküdt polgárok’ (*iurati cives*), röviden ’esküdtek’ (*iurati*), hanem *consules* ’konzulok’, még inkább *senatores* ’szénátorok’ (II/1, 352; 1534. évi adójegyzék). Nagyon jellemző ebből a szempontból két megbízólevél 1528-ból. Az elsőben „*Nos Michael Yban magister civium, Paulus Sütznér iudex et universi senatores iurati libere civitatis Soproniensis*” a város képviseletével bízzák meg „*Casparem Kolb conconsulem nostrum iuratum*”, azaz ’esküdt konzultársunkat’ egy peres ügyben (I/7, 316); a másodikban pedig két konzultársuk ugyanezzel a szövegezéssel kap felhatalmazást Sopronnak Nagyszombat (ma: Trnovo Szlovákiában) város ellen a tárnoki ítélszéken érvényes ülésrend miatt folyó perére, de az alperes város vezetőségét már csak így nevezi meg: „*iudicem ac cives iuratos libere civitatis Thirnauiensis*” (I/7, 305). A május 4-én írt levél keltezése is tanulságos: „*in festo divi Floriani martyris*”. A kánonjog szerint ugyanis a szentté avatottnak a *Sanctus* ’szent’ cím járt, a klasszikus latin *divus* ’isten’ címet a római császárkorban a haláluk után is istenített császárok, például Julius Caesar kapták meg. Mindez még tanulságosabb, ha tudjuk, hogy az előbbi ügyben a soproni 57tanács ugyancsak május 4-én levelet írt Báthori András királyi tárnokmesterhez: e levélből azonban hiányzik minden említett humanista szó, a tanács magát is, megbízottait is szerényen csak *iurati cives*-nek mondja, a keltezés pedig a kánonjognak megfelelő: „*in festo Sancti Floriani martyris*” (I/7, 304). Vitathatatlan, hogy a stílári különbségek mögött tudatos állásfoglalás húzódik meg! 1529-ben pedig már a soproni papok testvérsége szerint is az ispotály Szt. Erzsébet templomának plebánosa egyszer „*hospitalis ecclesie plebanus*”, egyszer pedig „*hospitalis basilice, dive videlicet Elizabeth ... plebanus*”, az itt épült kápolna sem „*capella*”, hanem „*hospitalis basilice sacella*” (I/7, 374). Mindezek a törekvések fokozott mértékben találkoznak e fejlődési szakasz utolsó nótáriusának, Rosenkrantz Farkasnak írásában, így például 1543. okt. 30-i levelében: a *consules* ’tanácsos’ szón kívül még a *bellum* ’háború’ (a „barbár” *guerra* helyett), a *vir bellici* ’katonák’ (*gentes armati*), a cicerói *procrastinatio* ’halasztás, haladék’ (a *relaxare* ige helyett) stb. fordulnak elő (MZsOkl. V/2, 409). Az 1510–1549-ig terjedő időben a humanista latinság Sopronban is hódít.

25. A humanizmus soproni térhódítása 1510–1549-ig azzal is összefügg, hogy a város római vonatkozásai éppen ebben az időben foglalkoztatják egyre élénkebben a humanistákat. Mátyás király két híres olasz humanistája, Antonius de Bonfinis (1427–1503) és Petrus Ransanus (1420–1492) humanista elgondolás szerint „rómaisított” magyar történetükben már felhasználták Sopronnak a „*Descriptio Europae Orientalis*” (Kelet-Európa leírása) XIV. századi kézírataiban szereplő *Simpronum*~*Simpronium* nevet¹⁹³⁽¹⁶⁸⁾; ezt az akkor előkelő római eredet bizonyítása céljából *Sempronium*-ra javították, hogy a város eredetét a Semproniusok híres római nemzetségére vihessék vissza. E névalakot azonban szerintük csak a ’tudósok’ (*doctiores*), azaz a humanisták használják, a „nép” (*vulgus*), azaz mindenki, aki nem humanista, a *Sempronia* változatot ismeri. E véleményt veszik át a XVI. századi humanisták is, mint például az ugyancsak híres Joannes Aventinus (1477–1534) bajor történetíró, a bécsi Joannes Cuspinianus

(1473–1529), Miksa császár udvari történetírója, az ugyancsak bécsi Wolfgangus Lazius (1514–1565) egyetemi tanár stb. Mindkét nevezetes bécsi humanista járt Sopronban: az első mint Miksa császár követe, a második mint római régiségek, különösen feliratok gyűjtője. Aventinus 1517-ben másolta le a XI. századi Nieder-Alteich-i Évkönyvek azóta elveszett kéziratát, a XI. századi magyar történelem egyik fontos forrását: másolatában az 1065. évnél szerepel egy város, „quae *Deserta civitas* nuncupatur” (amelyet *Deserta civitas*-nak neveznek). Aventinus az első, aki ezt az adatot Sopronra vonatkoztatta, Sopron német *Ödenburg* neve latin fordításának fogva fel. Bár Aventinus másolatának s idézett adatának nyelvi hitele kétséges, a mai napig szerepet játszik Sopron német nevének, korai történetének, különösen pedig a nyugat-magyarországi német kontinuitás irodalmában. Az eredeti kéziratban egészen bizonyosan nem állt a *Deserta civitas* kitétel. Ez tipikusan humanista, itt tehát Aventinustól származó magyarázata az *Ödenburg* névnek. Cuspinianus, aki 1514–1526 években többször is járt Sopronban, nem ismerte az Évkönyveket, a nevet mégis így magyarázza: „quasi dicas *desertum burgum*”. Lazius ⁵⁸pedig, aki 1541-ben a kilenc évvel korábban lebontott várárokminti Boldogasszony templom kövei között 3 római feliratos követ talált, ezt írja: „si latine rieddas, *deserta ciuitas* uocata est”. Aventinus még nem kísérli meg az *Ödenburg* név humanista ’puszta város’ értelmezésének történeti magyarázatát, pedig ő adta ki elsőnek nyomtatásban azt a 859. évi oklevelet, amelynek *Odinburch* adatát a XIX. századtól kezdve sokan – minden bizonyítás nélkül – Sopronra vonatkoztatták. Cuspinianus a német név keletkezésénél III. Henrik német császár 1044. évi hadjáratára gondol, Lazius pedig már Nagy Károlynak a nyugat-magyarországi avarok ellen vezetett 791. évi hadjáratát is figyelembe veszi. Aventinus nem magyarázza városunk humanista *Sempronium* és magyar *Sopron* nevét. Cuspinianus a „római” *Sempronium* nevet tartja az eredetinek, „quod hodie corrupte *Suppronium* appellatur” (amelyet ma romlott formában Sopronnak neveznek); Lazius szerint viszont a magyar *Sopron*, latinosan *Sopronium* a *Sempronium* névtől független, de ugyancsak római eredetű: az eredeti név *Apronianum*, amelyet *Apronianus* „pannoniai” kormányzó nevéből magyaráz, aki persze csak Róma város egyik IV. századi prefektusa volt. A különböző történeti és névmagyarázatok problematikája akkor vált teljessé, amikor Lazius öt évvel soproni tartózkodása után „*Vienna Austriae*” (Basel, 1546) című, majd „*Commentariorum Reipub. Romanae, illius in exteris prouinciis, bello acquisitis, constitutae, libri duodecim*” (Basel, 1550, 1141–45) című hatalmas munkájában nemcsak a Sopronban, Harkán, Szombathelyen talált, soproni vonatkozású római feliratokat, hanem a római Scarbantia-ra vonatkozó görög (Ptolemaeus) és római (Itinerarium Antoni) forrásokat is közzétette, eredményeit pedig „*Regni Francorum orientalis sive Austriae ad Danubium alterius Descriptio*” című híres térképén értékesítette. Ezek alapján a római Scarbantia azonosítására három lehetőséget állapított meg: Sopront, Csepreget és Körmenet. Lazius ezzel olyan kérdést vetett fel, amelyet végérvényesen csak 1911-ben döntött el, még pedig Sopron javára a helytörténeti kutatás. A humanisták ezáltal megalapították a soproni helytörténeti kutatást. Még nem tudjuk, hogy Sopronban mikor szereztek ezekről az eredményekről tudomást, Ferdinánd bécsi kancelláriája mindenesetre 1526-tól kezdve már „*iudici ac consulibus civitatis Semproniensis*” (SoprOkl. I/7, 217, 241) küldi okleveleit. Következő lépésként már soproni humanisták is bekapcsolódnak a helytörténeti munkába. Ez azonban már a soproni írásbeliség megoszlásának utolsó szakaszában (1550–1631) megy végbe. Az itt tárgyalt második szakasz (1451–1549) a humanizmus teljes befogadására érett értelmiségi réteget, író-olvasó polgárságot, három tanerős latin iskolát eredményezett.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNET-ÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNET-ÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Csatkai Endre: Hozzászólás Mollay Károly: Helyrajzi neveink védelme c. tanulmányához

59 Csatkai Endre: Hozzászólás Mollay Károly: Helyrajzi neveink védelme c. tanulmányához

A SSz. legeslegelső számában, az 58–68. lapokon „A soproni utcanevek történetéhez” címmel cikkem jelent meg, amelyben írtam: „Az utcák elnevezése mennyi körületekintést, hány szempont figyelembe vételét kívánja!” A cikk befejezése: „A hagyomány tisztelete, nagy helyismeret, történeti tudás, nyelvérzék kell ... az utcanevek helyes kiválasztásához.” E tekintetben az azóta eltelt 30 év alatt azonban több helytelen elnevezést tapasztalhattunk, éppen ezért szívesen fogadtam Mollay cikkét, és annak megállapításait, kívánalmait – bizonyos módosításokkal – magamévá is teszem. Nagyon helyesnek tartanám, ha a város a műemléki és természetvédelmi bizottságok mellett történészek és nyelvészek bevonásával az utcanevekre felügyelő bizottságot is alakítana.

Mollay javaslatait azon ponton magam is szívesen elfogadom, ahol a még meglévő, hagyományokon alapuló elnevezéseink védelméről van szó, még akkor is, ha az *Új* utca egyik legöregebb utcánk, vagy az *Újteleki* utca már régen nem a frissebb városrészek egyike. Az utcanév nem azért van, hogy csak *neve* legyen utcának vagy térnek, legtöbb esetben funkciója is van, ez a funkció változik a századokon át, akként változik esetleg az utca elnevezése is. Nézetem Mollayval szemben az, hogy az újabb, jelenleg is megfelelő funkciós nevet ne változtassuk vissza. Példával is szolgálok. A mai Templom utca a középkorban a Mészáros utca néven ismeretes, de ez a mesterség kikopott onnan, és már a 17. század végén új név jelentkezik, Pék utca (Baekergasse); a 18. század vége felé egyelőre még csak a házsor mögött, de eddigi alakjánál jelentékenyebb formában felépült a mai ev. templom. A nyelvhasználat az Imaház utcára változott át, míg a megyeház felépülése után ez a jelentékeny épület határozza meg az utcának arra tartó részét Megyeháza utcára. Visszaválsunk tehát a Mészáros utcára? Akkor, amikor az utcanév ma a Templom elnevezéssel, két templom is lévén a házai közt, funkcióját híven teljesíti. A Torna utca valaha nemcsak jelentéktelen köz volt, hanem a benne nyíltan folydogáló patakocska miatt erősen bűzös is, amiért

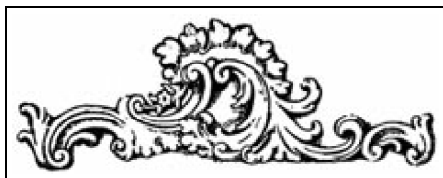
gúnyosan Rozmaring utcácskának hívták, rendes neve nem is volt addig, amíg a Lenin körúton állt sarokházon meg nem jelent Heckenast kalaposmester feltűnő, nagy és jelenleg a múzeumban látható cégére két fejfedővel. Attól fogva Kalapos köznek hívták az utcácskát; 1870 körül beboltolták a patakot és a közelben levő, de akkoriban még eléggé eldugott Papréten álló tornacsarnokra emlékezve, az utcát Torna utcának nevezték el. Még diákkoromban volt az egykori nagy Lederer sarokházon egy bádogtábla, valamiféle hirdetmény gyors hajtásról vagy efféléről, amely *Tornász* utcának hívta az utcát, ahogy Mollay kívánja a visszaváltoztatását. De hát ha mindenáron a történelem talajára építünk, akkor tulajdonképpen a Kalapos közre kellene visszakoznunk.

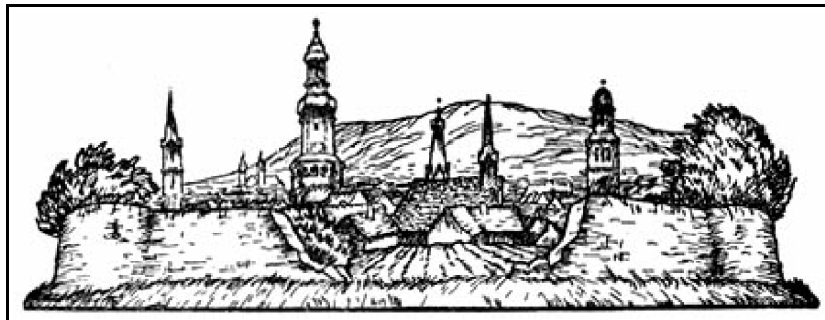
Az én javaslatom az volna, hogy kirívó eseteket nem számítva, ami megvan, ne **60**bolygassuk meg. Ami a belső részekbe nem illik bele, ott olyan módon változtassunk, hogy az *általános* érzésnek ne essék fájdalmára. Mindannyian fejet hajtunk a szabadság vértanújának emléke előtt, de nevérol helyesebb lett volna valamely ligetet, vagy Löver alji utcát elnevezni, mégpedig a nekem kedves gondolat szerint, hogy a szabadság hőseinek és vértanúinak panteonszerűen egy csoportban szerepeljen a neve, akár a mi aradi vértanúinknak is. Azokban az utcákban, amelyeknek valaha funkciójuk folytán régebben más neve volt, egy-egy emléktábla figyelmeztessen rá, hogy valaha az volt a Sópiac, vagy a mészárosok, később pékek utcája, netán hogy az elején ötvös, vagy kalapos lakott. Ha a Gazda utca nevét visszaállítjuk Wieden-re, akkor is a már 1937-ben javasolt Wiedeni utcát ajánlanám magyarázó emléktáblával, mert a történet ennyire mélyen hatoló ismerői kevesen vannak, más nem igazodik el a rejtélyes néven.

Mikor kezdődött az utcák nagy vagy nagynak vélt emberek nevérol való elkeresztelése, azt hiszem, eldöntetlen kérdés. A Mindenes Gyűjtemény 1790. évfolyamának IV. kötetében a 211. lapon arról van szó, hogy az 1769-es angliai Shakespeare ünnepségek nyomán az egész birodalomban neveztek el utcát a költőrol, Sopronban 1861-től 1900-ig csak módjával.

Itt a funkció volt a főszempont, *eredetileg* a mai Kossuth út is nevérol jelezte, hogy a Déli pályaudvarra visz, a mai Állomás utca újabban szintén ilyen funkciós utca, míg a Köztársaság utcát épülése idején Győri vasút utcának nevezték, csak később Erzsébet utcának. A Lackner Kristóf utcát eredetileg Ferenc Józsefnek, a Várkerületet Erzsébet királynéről Erzsébet körútnak, a Mátyás király utcát épülésekor Baross utcának akarták *hivatalosan* elnevezni, a Magyar utcát a millenáris polgármesterről, Gebhardt Józsefről. Fontos ilyen esetekben, hogy pillanatnyi lelkesedés ne irányítsa az utcák elnevezőit. Éppen azért célszerű volna az egykori határozat felélesztése is, hogy *élő* emberről sem utcát nem szabad elnevezni, sem pedig valamiféle intézményt.

Mollay is tudatában van annak, hogy ez a tömeges névváltoztatás elég költséges, hiszen nemcsak arról van szó, hogy a telekkönyvekben átírják az utcan neveket, de tömérdek utcajelző táblát és házszámot kell csináltatni. Hiszem, a fáradságot és költséget nyilván jelentékenyen csökkenti az emléktábla, amellet, hogy többet is fog mondani a hagyományt tisztelőknak és vendégeinknek egyaránt.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Boronkai Pál: A Fertő tó megmentése

Boronkai Pál: A Fertő tó megmentése

Az „Oesterreichische Wasserwirtschaft” 1967. évi 7/8. számában jelent meg Dipl. Ing. F. Kopf. „Die Rettung des Neusiedler Sees” c. tanulmánya. A Fertő tó osztrák részének rendezésével foglalkozó Neusiedler See Planungsgesellschaft, valamint a burgenlandi tartományi kormány megbízásából Kopf felmérte a Fertőt, a tapon keresztül 22 keresztzelvényt vett fel, megszerkesztette az iszapfelszín és a szilárd altalaj szintvonalas térképét, aminek alapján meg tudta állapítani a területi, továbbá a víz és iszap köbtartalmi diagrammjaikat. Ezek segítségével fel tudta állítani a tó vízháztartásának mérlegét. Kopf tanulmányában 3 kérdésre kíván feleletet adni:

1. Fenyegeti-e veszély a tó fennmaradását?
2. Érdemes-e a tavat megmenteni?
3. Hogyan lehet a veszélyt elhárítani?

1. A veszélyt a vízmérleg jelzi. Ennek *pozitív* tényezői:

Zo = a felszíni hozzáfolyások, (Vulka)

Zu = a felszín alatti hozzáfolyások.

Ns = a tó felületére eső csapadék.

Ezzel szemben *negatív* tényezők:

V = a párolgási veszteség,

A_o = a Fertő-széli zsilipen távozó vízmennyiség,

A_u = a földalatti elszívárgás.

Az állandó vízszint feltétele a *pozitív* és a *negatív* tényezők egyenlősége.

Ha a pozitív tényezők túlhaladják a negatív tényezőket, akkor vízszintnövekedés, áradás következik, ha viszont a veszteségek a túlnyomóak, akkor a vízszint apad, ami a tó kiszáradását okozza.

Az egyensúlyi egyenlet segítségével Kopf kiszámította a tó elméleti vízállásának havi középértékeit az 1955–1964 időközre.

A számításnál igénybe vette a tó-felmérés adta területi és köbtartalmi diagrammokat. A kapott havi közepes vízállásokat rakta fel grafikonban. Az így szerkesztett grafikon meglepő hasonlatosságot árult el a tényleges vízállások diagrammjával, ami azt igazolta, hogy a vízmérleg egyes tagjai megközelítik a tényleges értékeket. Ezek után hozzá lehetett fogni a Fertő-széli zsilip szerepének tisztázásához. A sok évi tapasztalat szerint a zsilipen leengedett vízmennyiség átlagban évi 20 millió m³. (Mió m³)

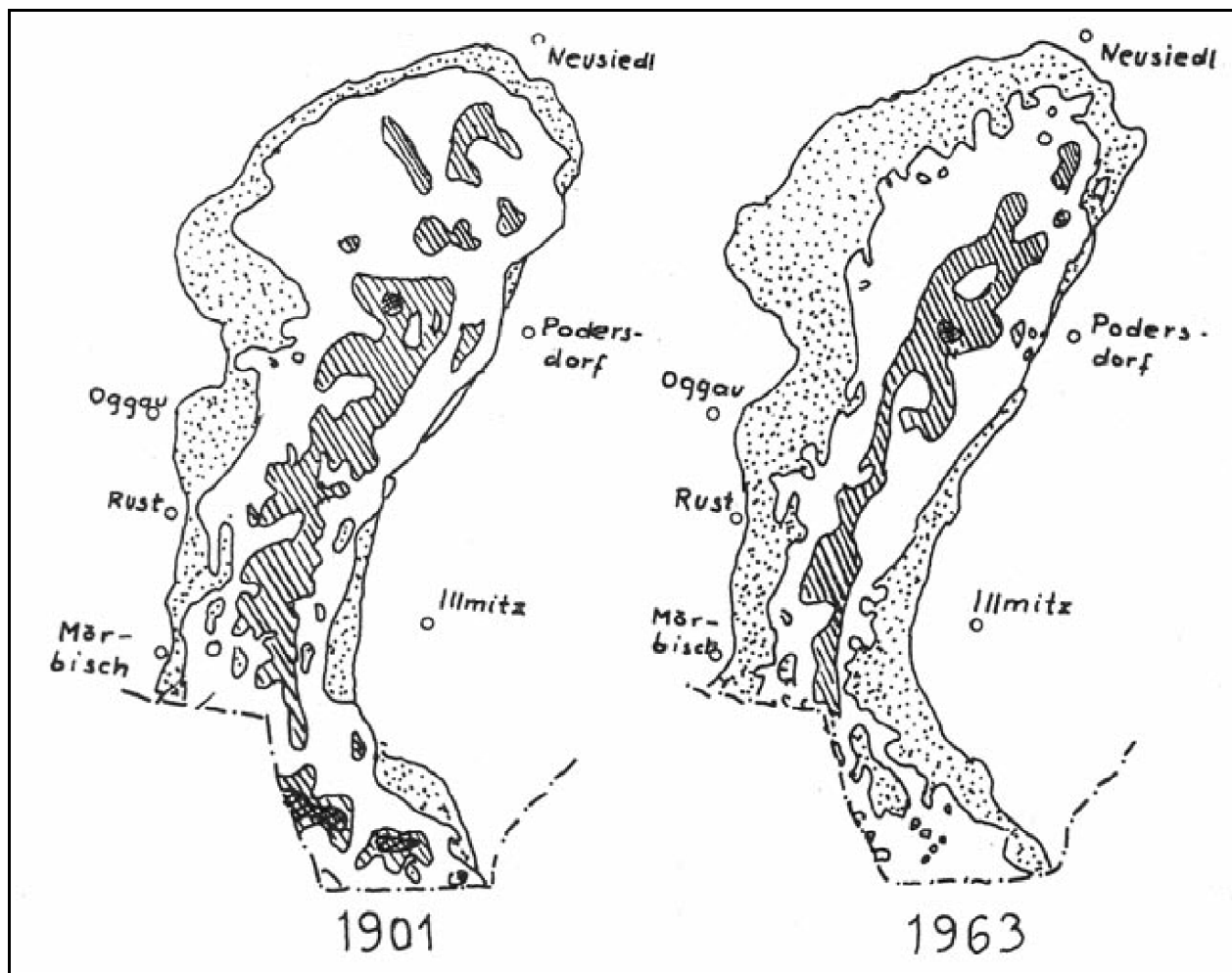
A területi diagramm szerint a 283 km²-nyi vízfelülethez 115,56 m A. f. magasság és 265 Mió m³ vízköbtartalom tartozik.

Mivel a közepes vízszint az 1930–1960 közötti időben 114,98 m A. f. volt, ebből az következik, hogy a zsilipen történt állandó 20 Mió m³ évi vízlebocsátás miatt a tó közepes vízszintje 115,56 m-ről 114,98 m-re, tehát 58 cm-rel apadt és a vízköbtartalom 265 Mió m³-ről 129 Mió m³-re csökkent. $A^\circ = 10$ Mió m³/év, tehát 62fele mennyiségű vízlebocsátás esetén a víztükör felülete 250 km², a vízszint 115,42 m, a vízköbtartalom 223 Mió m³. A víztükör emelése 10 Mió m³/év vízkivétel esetén $115,42 - 114,69 = 44$ cm. Az a körülmény, hogy évi 20 millió m³ vízkivétel 58 cm-rel süllyesztette le a vízszintet, mutatja, mennyire érzékeny a rendkívül sekély tó a vízháztartásába való beavatkozás iránt. Ez a felismerés érlelte azt a gondolatot, hogy meg kell alkotni a zsilip kezelési utasítását. Kopf vizsgálatai során arra az eredményre jutott, hogy az évi középvízállások grafikonja hasonló menetű azzal a grafikonnal, amely a vizsgált év és az előző 6 év átlagos évi csapadékmennyiséget tünteti fel. Fentiek figyelembe vételével készült el a Fertő-széli zsilip kezelési utasítása, amely szerint a tóból csak akkor szabad a vizet leengedni, ha az Apetlon (Mosonbánfalva)-ban mért utolsó 3 évi átlagos csapadékmennyiség

1. 570 mm-nél kevesebb és a vízszint a 115,50 m-t meghaladja,
2. ha a csapadék 570 és 670 mm közötti és a vízszint a 115,40-m-t meghaladja.
3. ha a 670 mm-nél több és a vízszint a 115,20 m meghaladja.

Árvíz esetére külön megállapodás érvényes.

A fenti kezelési utasítást a magyar-osztrák vízügyi bizottság 1965. január 1-én léptette életbe. Ettől az utasítástól a víztükörnek 115,40 m-re, azaz kb. 40 cm-rel való emelése és az ingadozási amplitudónak felére való csökkentése várható. (114,90 – 115,60 m. A. f.)

Az 1901. és 1963. évi felmérés összehasonlítása

Az utóbbi 3 csapadékdús év nem tette lehetővé a kezelési szabályzat eredményeinek vizsgálatát.

Kétségtelennek látszik, hogy a nádterület századforduló óta bekövetkezett feltűnő növekedésének a víztükör süllyedése az okozója. A helyzet tisztázása végett a győri Vízügyi Igazgatóság átadta az osztrák delegációnak az 1901. évi tófelmérés összes adatait. Ezek alapján az osztrákok elkészítették az 1901. évi állapotra a szintvonalas térképet, valamint a területi és a köbtartalmi diagrammokat, így az 1901. évi állapot összehasonlítható volt az 1963. évvel.

63A pontozott területek a náddal borított felületeket, a sraffozott területek a tó fenekének 114,00 m A. f. szintnél mélyebb részeit jelölik.

A két térkép összehasonlítása mindennél meggyőzőbben mutatja a szabad víztükör katasztrofális sorvadását. A tó déli részén voltak a legnagyobb vízmélységek, ahol ma csak csekély vízmélységek, de legnagyobb nádszigetek találhatók.

Az alábbi táblázat rögzíti az osztrák Fertő-rész változásait 1901-től 1963-ig:

legnagyobb nádszigetek találhatók.

Az alábbi táblázat rögzíti az osztrák Fertő-rész változásait 1901-től 1963-ig:

Tárgy	Mérték egység	1901	1963	Változás abszolút értékben + –	+ – %-ban
Vízkőbtartalom 115,00 m A. f. vízszintnél	Mió m ³	187	119	– 68	– 46
Vízfelület 115,00 A. f. vízszintnél	km ²	231	175	– 56	– 24
Szabad vízfelület	km ²	180	124	– 56	– 31
Nádfelület	km ²	50	106	+ 56	+ 112
Vízkőbtartalom közepes vízállásnál éspedig 115,60 m (1901), 114,98 m. (1963)	Mió m ³	360	119	–241	– 67
Vízfelület mint előbb	km ³	238	175	– 63	– 28
Közepes vízmélység mint előbb	cm	81	68	– 23	– 28
Legnagyobb vízmélység mint előbb	cm	190	131	– 59	– 31

A közepes vízfelület beleér a nádövezetbe és nem azonos a nádmentes szabad vízfelülettel.

A közepes víztükörnek 60 cm-rel való apasztása és a nádövezetnek terjedése folytán a tó 1901 óta vízkőbtartalmának 2/3 részét veszítette el. Ha ez a folyamat ugyanazzal a sebességgel folytatódik, akkor 2100-ban nem lesz már szabad víztükör a Fertőn. A nádövezet évenként 8 m-rel terjedt a tó közepe felé, a szabad víztükör pedig évenként 1 km²-rel csökkent. Kopf a Fertő tó vészes betegségének diagnózisát a következőképpen foglalja össze:

- a. A Hanságnak a múlt században történt szabályozásával elvonták a Fertőtől a Hanságba torkollt árvizet.
- b. A hansági 1. sz. főcsatorna építésével, valamint a Fertő 1901–1911. évi megcsapolásával és az állandó vízkivétellel a közepes víztükröt kb. 60 cm-rel apasztották és a vízkőbtartalmat a felére csökkentették.
- c. Ezekkel az intézkedésekkel megteremtették a náderdő befelé való növekedéséhez szükséges optimális vízmélységet, ezért a nádövezet 1901 óta megkétszereződött.

2. A 2. kérdésre, hogy érdemes-e a tavat megmenteni, Kopf felsorolja, mi a jelentősége a tó fennmaradásának a mezőgazdaság, a szőlőművelés, a nádgazdaság, a halászat, az idegenforgalom, az üdülés és a természetvédelem szempontjából. Idézi továbbá Dr. Mosernek 1868. évi jelentését a tó teljes kiszáradásáról: „megszűnt a halászat és a jövedelmező nádgazdaság, helyébe silány kaszáló és problematikus mezőgazdaság lépett. A megmaradt iszapos ingoványokon kívül komoly veszélyt és súlyos ártalmat jelentettek a szél 64 által felkavart vastag szikes porfelhők.”

3. A 3. kérdés, hogyan lehet a veszélyt elhárítani? Erre Kopf 3 lehetőséget ad meg:

- a. A Fertő-széli zsilip kezelési utasítása útján a közepes víztükröt kb. 40 cm-rel emelni és ezzel a nádövezet terjedését lassítani, sőt esetleg megállítani lehet.

b. Víz hozzávezetésével a Lajtából és a Rábából.

c. Gát építésével a Fertőn Mörbisch (Meggyes) és Illmitz között.

Kopf az 1963. évi tőfelmérés során megállapította, hogy a tómedence 64%-a víz és 36%-a iszap. Az iszap mozgásának meghatározása céljából vizsgálat tárgyává tette az állandó áramlásokat és a szél okozta vízmozgásokat, ezeket térképen ábrázolta. Időközben Schroll és Mairhofer egy. tanárok kutató intézete izotópok segítségével megállapította a földalatti elfolyások mennyiségét is. (Au) Ezek figyelembe vételével a vízmérleg egyenlete úgy alakul 115,40 m vízszintnél, hogy $Z_0 = 67$, Z^3 -ben. A pozitív és a negatív tényezők összege 0.

Ezt az egyenletet azonban még ki kell egészíteni a magyar területre vonatkozó adatokkal. (A magyar Fertő-rész topografikus felmérését a győri Vízügyi Igazgatóság a közelmúltban végezte el.)

Kopf szerint a végzett vizsgálatok egyértelműen tisztázták a Fertő tó betegségeinek okait, a diagnózis helyességéhez kétely nem férhet, és a terápia részére világos és célravezető utak állnak most már rendelkezésre. A tó megmentése érdekében az első lépést továbbiaknak kell követniök, hogy a tó páratlan szépséget még sok generáció élvezhesse. Ezzel a kívánsággal fejezi be Kopf rendkívül alapos tanulmányait.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: Adalékok a soproni barokk művészetéhez I.

Csatkai Endre: Adalékok a soproni barokk művészetéhez I.

A 18. század első negyedét, legalábbis az első két évtizedet, sok baj jellemzi. 1704-től fogva mintegy 1710-ig állandóan veszélyeztetik portyázó kuruc csapatok a város éltető elemét, a szőlőművelést. 1705 karácsonykor Bottyán mintegy két hétig ostromolja a várost, nagy tűzkárokat okozva. 1713-ban pestis tizedeli a lakosságot. Érthető, hogy művészeti életéről alig beszélhetünk.

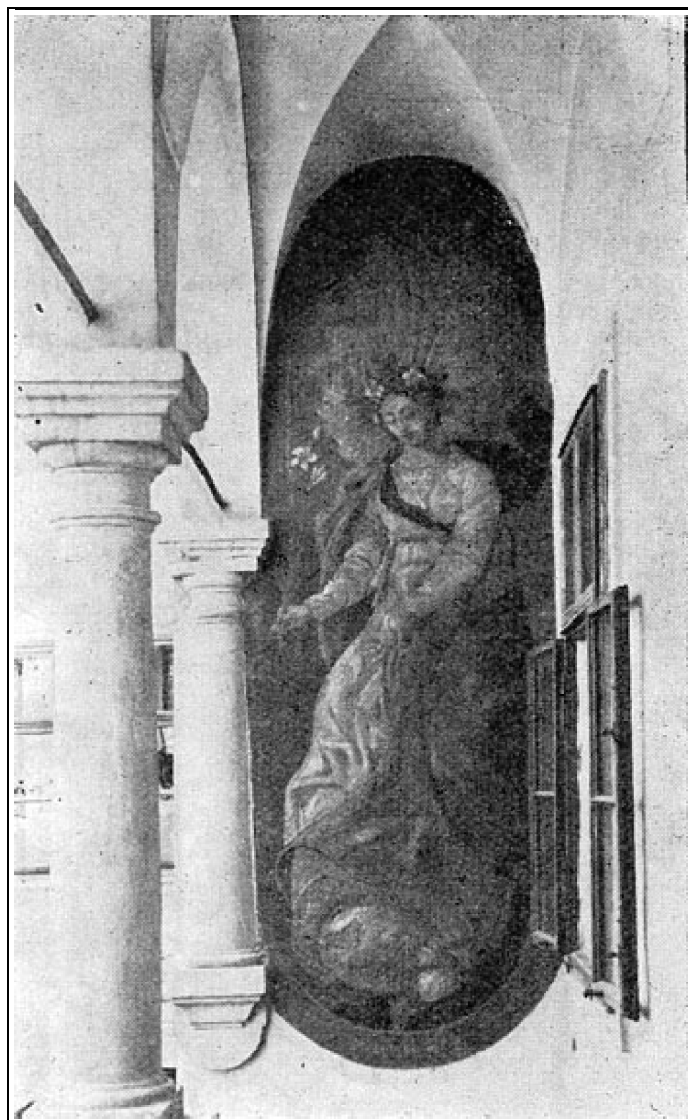
Mégis gyakori a hagyatéki leltárakban a festmény, főleg az arckép. Lehetséges, hogy az állomány zöme még a korábbi időkből származik. Lehet, hogy vándorfestőket foglalkoztattak; az is lehet, hogy leszállítva az igényeket, a korszak (1700–1725) csak jelentéktelen munkákról ismert helyi festőit foglalkoztatták. Ezekről pedig különösen sokat nem várhatunk, főleg a város részéről érkezett megbízások semmitmondók.

Ude Kristóf, aki 1732-ben halt meg, már 1686-tól fogva serénykedik a városban. 1689-ben a líceum diákjainak színelőadására díszleteket fest, 1693-ban 37 zsákot jelöl meg a város címerével, majd a városházán rácsot, ablakkeretet és vasajtót fest, a második negyed dobját. 1700-ban a városházán őrzött római sírkő betűit színezi, 1715-ben a vásári zászlót festi. Magán megbízatásról is tudunk. Ugyanis 1699-ben Ude bepanaszolja Despoth Imrét a tanácsnál, hogy egy bizonyos képet másoltatott vele 5 forintért, de a rendelő nem akarja kifizetni. A városi bíróság kötelezi a rendelőt, hogy fizesse meg a másolat árát, mert ha nem, Ude szabadon eladhatja a másolatot. Despoth Imre azonban kifizette inkább az 5 ft-ot.¹⁽¹⁶⁹⁾

Az 1699-ben elhunyt Hueber Joachim Jakab festő fiát, Pált csak név szerint ⁶⁵ismerjük, 1735-ben a Templom utca 8-as számú ház egykori elődjében lakott. Unokatestvére, Steiner Ábrahám innen Kőszegre

került festőnek.[2\(170\)](#)

Végül a 18. század első negyedének harmadik állandó soproni lakos festője *Fragner* (Frager) Tamás. Róla többet tudunk. Úgy látszik, falfestéshez is értett: 1697-ben a Tűztorony belső falát ékesíti. A napóra volt a különlegessége, ilyet készített 1697-ben a mai Lábás-házra, és a Generális-házra, a balfi fürdőházra meg éppen négyet. Nála is megvannak a szabványos hivatalos megbízatások: 1702-ben a Tűztoronyról földre zuhant sasmadarat aranyozza, 1705-ben a harmincad ház előtt a zászlórudat festi, 1722-ben a Gensel-ház előtt a kutat vörösre színezi. (Ma a munkásszálló áll a helyén az Orsolya téren).[3\(171\)](#) Több gyermeket kereszteltet a Szent Mihály templomban, ezek nemigen értek nagy kort. Széchenyi György gróf is dolgoztatta 1718-ban.[4\(172\)](#) Egyébként, úgy látszik, eladósodott, elszegényedett. A városi bíróságon gyakran tettek ellene panaszt, hogy adósságait nem rendezi, 1717-ben valahol 3 ft-tal tartozott, 1716-ban egy bécsi, majd egy bécsújhelyi kereskedő sürgeti a pénzét. Frager bizonykodik a bíróságon, hogy ha majd tud, megfizet. 1702-ben még komája lett Leitner Szervác soproni szobrásznak, de a neki elzálogosított gyémántgyűrűjét és ezüst láncocskáját annak életében nem tudta visszaváltani, 1716-ban a szobrász veje a bíróság útján kapta csak meg a pénzt.[5\(173\)](#)

A soproni kat. konvent udvarán levő freskó. Diebold K. felvétele 1930 körül

Fragner 1727 októberében halt meg, Dobner Sebestyén ügyvéd házában, amely előtt öt évvel korábban a kutat festette az Orsolya téren. A hagyatékot az özvegy, Mária Erzsébet október 21-én vétette fel. Hát biz nem sok dolga akadt a leltározónak. Rossz puhafaasztal (becsára 2 f t. 50 dénár) három támlásszék (70 den.), négy szék támla nélkül (40 den.). Puhafából mennyezetes ágy kevés ágyneművel (maradt az özvegyé, nem értékelték), rossz szekrény (50 den.). Irópalc (1.50). öreg zöld láda (1.75); másik öreg láda (70 den.), öreg sörétes puská (3 ft). Ovidius Metamorphoses c. könyve rézmetszetekkel (50 den.). Festéktörésre való kő kifolyóval (1 ft.), kisebb (40 den.). Fedeles 66ágy (1.50). Rossz, öreg ágyacska (40 den), még egy öreg rossz darab (50 den). Öreg skatulyában berlini (kék) festék? (30 den.), öreg ecset, kis ezüst tányérka (Muschel), a kettő együtt 11 den., különböző ecsetek (25 den.). Egy pár inggomb (4 den.). Egy csomag rossz író toll (3 den). Igaz, tartozás csak a házbér volt, de így is mérhetelen szegénységről tanúskodik a leltár. A festőt egyetlen ruhájában, fehérneműjében temethették el.[6\(174\)](#)

Nem sok vizet zavart a művészet dolgában Payr Joachim sem. A vásári zászló megfestésével jelentkezik 1719-ben. Két ízben is nősül, másodszor egy alaposan felvágott nyelvű Terézt emelt magához, aki sok dolgot adott a városi bíróságnak különböző becsületsértései révén. 1736-ban már meg is halt a festő, özvegye csak 1767-ben.⁷⁽¹⁷⁵⁾

Jelentékenyebbnek látszik Post vagy Past Gáspár működése és a városi vezetőség is láthatóan pártfogolja. 1722-ben elengedik az adóját, mert mint arcképfestő többnyire távol van a várostól, amúgy is csak kevéssel ezelőtt érkezett. 1725-ben megtartotta esküvőjét Foger Katával, tanúi Roth Simon, toronyzenész és Patzel tanító voltak. De arcképfestő létére sem menekült a hagyományos feladattól: 1731-ben az új vásári zászlót vele festetik.⁸⁽¹⁷⁶⁾

Céhük nem volt a festőknek, mégis fel tudtak lépni a vándorfestők ellen azon a címen, hogy köreiket zavarják, így ők adófizetési kötelezettségeiknek nem tudnak eleget tenni, így történt po. 1703-ban, amikor Ude és Frager panaszára Liebling Ferenc és Mollen József képeit elkobozta a város. Kiutasították Drentwett Jónást is, aki azonban kb. 25 év múlva mint Savojai Jenő volt udvari festője tért vissza és telepedett le, itt is halt meg 1736-ban, de valószínűleg magas kora miatt aligha festett már.⁹⁽¹⁷⁷⁾ Hogy a védelem bizonyos fokig legális legyen, a városi tanács 1718-ban úgy dönt, hogy az arcképfestők kivételével, akik hamarosan tovább mennek, másfajta (unterschiedliche) képek készítői évi egy tallér fizetésére kötelezettek. Nehezményezte a tanács, hogy két öregebb festő, bizonyára Ude és Frager, nem lett polgár. Valószínűleg a tallért fizették, sőt Hueber Pál önként jelentkezett, hogy ő is hajlandó, mint a többiek.¹⁰⁽¹⁷⁸⁾

A bekérezkedők ellen való egyik támadásból érdekes dolog derül ki arra nézve, hogy még az akadémiai rendszer után is akadtak festők, akik céhszerűen fogadtak és szabadítottak fel inast. 1716-ban ⁶⁷ugyanis Frager tagadta, hogy a tanácsnál hiteles felszabadító levéllel jelentkező August Márton segédként alkalmazható volna, mert a kismartoni Pock Lőrincnek semmiféle joga nem volt efféle felszabadításra. Pockról egyébként alig tudunk, gyaníthatólag rokona volt a bécsi nevezetes Pock Tóbiásnak, aki a Szent István dóm főoltárát festette. Úgy látszik, nagyobb összetűzésre került a sor az öreg soproni festő és a jövevény közt, mert a városi bíróság úgy ítélte, hogy Frager vagy vegye hitelesnek a felszabadítást, vagy annak módja szerint semmisítse meg, de mindkét fél tartózkodjék a veszekedéstől.¹¹⁽¹⁷⁹⁾

A 18. század második negyedébe tehát még belenyúlik az aránylag jelentéktelen piktorok élete és a század derekáig többnyire hasonló képességűek váltják fel őket, de ideig-óráig jelentékeny művész is leadja a névjegyt egy-egy művel. A katolikus konvent 1734-ben Szép Bernát tehetős vámos végrendelete folytán jelentékeny összeghez jut. A végrendelező ugyan vagyonát unokájának szánta, de nyilván számolt azzal a lehetőséggel, hogy örököse nem marad életben; erre az esetre hatalmas összeget hagyott a konvent számára a Szent Lélek templom tornyára szerelendő harangra, a domonkosok és a Szent Mihály templom főoltárára. A lélekharangot a bécsújhelyi Montell Jakab öntötte, de a Tűztoronyba került, hogy városszerte jobban lehessen hallani; a konvent a Szent Mihály templom főoltárára nézve Altomonte Mártonnál szerződött, de nem ő, hanem szintén nagynevű fia, Bertalan festette a nagy képet. Tárgya szerint 1739-ben igen időszerű festmény volt; ekkoriban folyt III. Károly szerencsétlen végű háborúja a törökkel: a képen szent Mihály hárítja el a veszélyt a keresztény világ felől. A számadásban még az apa, Márton, neve szerepel, ugyanígy a régebbi irodalomban is.

Altomonte Márton: Mária koronázása. Heiligenkreuz

Az apa ekkor már nagyon öreg volt, bár még dolgozott. András nevű fia, aki színházi díszletfestőképp ismeretes, tervezte a piacon álló Mária-szobrot; a jelenleg javításban lévő domborművek valóban festőre vallanak. Ugyancsak ennek az Altomontenak tulajdonítják a Szent János kápolna volt hatalmas oltárképét, Krisztus keresztelőjét, az eléggé rossz karban levő kép a Szent Mihály templom egyik oldalfalán függ, ahol a hajdani főoltárkép és Leicher Felix bécsi festőnek Szent Péter elhívását ábrázoló oltárképe is. A fertőrákosi kastélykápolna oltárképének van valamelyes köze Altomonte Mártonhoz, szabad másolata ugyanis Altomonte Márton Heiligenkreuzban levő egyik képének, amely Mária megkoronáztatását ábrázolja. A rákosi kép aránytalanul megnyúlt a másikhöz képest, lényegtelen eltérései vannak, po. Krisztus kéztartásában, de színezése olyan, mintha Altomonte dús színeit kilúgozták volna, erősen rajzos hatást kelt. Mivel a kápolnát magát Storno Ferenc festette ki az 1860-as években, régebben azt hittem, ez a kép az ő munkája és hogy a vérbeli barokk képet az ő korának színeket tagadó ízlése szerint hangolta át. De miután a képet eltávolították a kápolnából, sikerült a hátlapját is látnom, azon ezt a felírást találtam: Fritsch 1745. Ebben az évben halt meg Altomonte Márton, nincs kizárva, hogy a győri püspök nyaralója számára a képet valamely gyengébb kezű legénye készítette el; lehet, hogy annak a Caetano di Rosa nevű és Bécs környékén is foglalkoztatott freskófestőnek volt segédje, aki a díszterem mennyezetfreskóját festette 1745-ben. Aurenhammer Hans, a bécsi Barockmuseum tudósa volt szíves számomra a Quellen zur Geschichte der Stadt Wien 6. kötetéből kikeresni ennek a Fritsch Zsigmondnak ismert életrajzi adatait, melyek szerint bécsi lakosként kimutatható 1733/4-ben, 1737-ben és 1742-ben. 1748-ban hunyt el, 54 évet élt. A kis jelentőségű helyi festők sorából meg kell említeni e második negyedben Schauer Mihály Eliást. 1730-ban már itt él, itt született ti. Izabella nevű leánya, aki maga is festegetett, egy vázlatkönyve a Liszt

Ferenc Múzeumban van († 1776). Az apa 1741-ben nyilván a koronázási ünnepélyekre készített kivilágítható képekért kap a várostól 5 ft 4 krajcárt. 1742-től fogva a belvárosban lakik, mégpedig a két első évben a Templom utcai Pálovich-házban, amely később Dorfmeisternek és Schaller Istvánnak szállást adott, majd a Szent György utcában, az Új utcában és végül a Templom utcában. Özvegye 1782-ben halt meg, végrendeletileg számos képet hagyott papjainak, orvosainak, ismerőseinek. Schauer 1735-ben tanít egy Klein Kristóf Sámuel nevű ifjút, ennek gyámja első részletként 10 császári ft-t ad neki azzal a meghagyással, hogy a szegődtetési szerződésre jegyezze fel. Kleint 1739-ben már a bécsi akadémián találjuk; további sorsa azonban ismeretlen.¹²⁽¹⁸⁰⁾ Valamiféle dolga lehetett Sopronban a bécsi Strass Godofréd Gallusnak, aki Gáspár Egyed nevű fiát itt keresztelteti meg a Szent Mihály templomban 1738. szeptember 2-án.

⁶⁸Altomonte András: A szt. János templom egykori oltárképe a szt. Mihály templomban

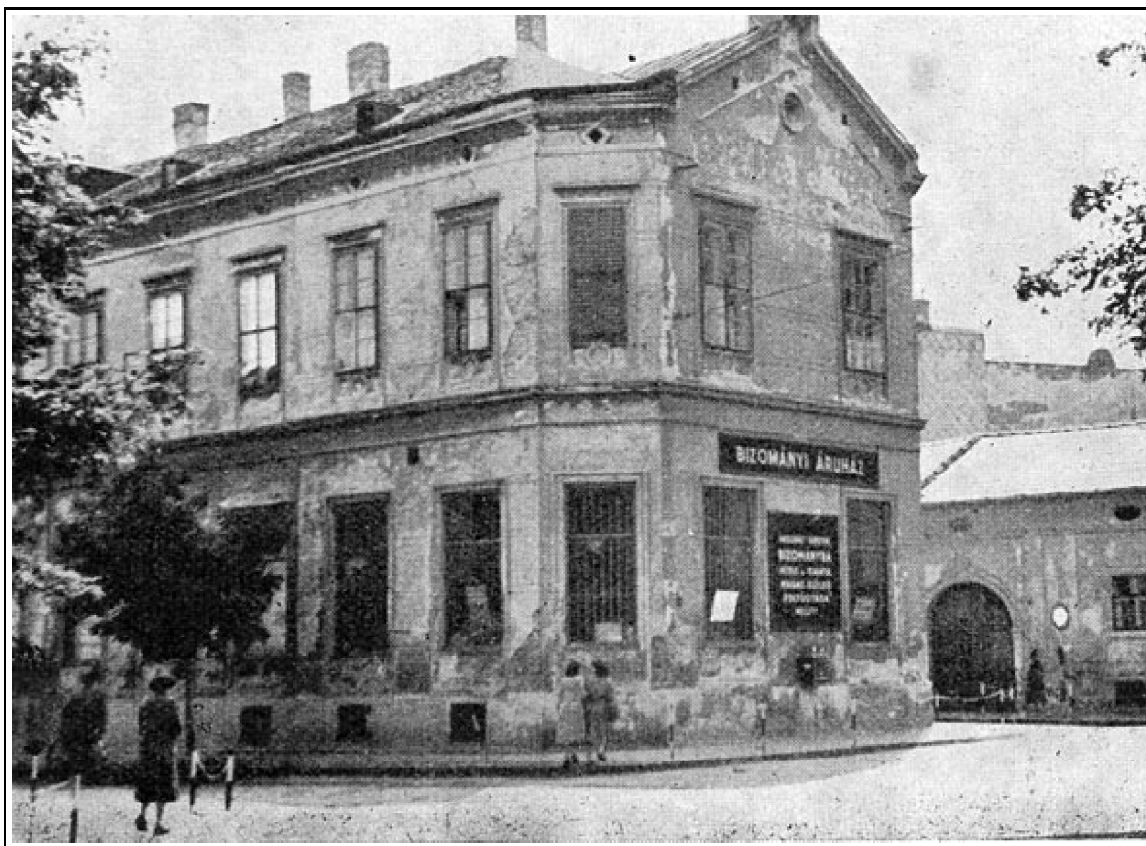
Lohnai Antal, akinek a nevét sokféleképp írják, így Lehnauernek is, 1756-ban halt meg, alighanem csak aranyozó lehetett. Dolgozott Kismartonban is.

1738-ban eddig ismeretlen festő működik itt, Bodenburg Keresztély, aki a valószínűleg francia eredetű Loran Miklós parókacsinálónál kosztolt, de házigazdjával összekülönbözött, otthagya, mire az lefoglalta a képeit. A városi bíróság viszont úgy találta, hogy az a pénzösszeg, aminek a fejében a foglalás történt, csekély, és visszaadatta a képeket.[13\(181\)](#)

Heidenberger György neve az Arany Oroszlán patika számadáskönyvéből már ismeretes ugyan, legújabb adatok kissé közelebb hozzák alakját, bár nem mutatják kedvezően be. Vagy tehetős ember lehetett, vagy nagyon könnyelmű. A katolikus konvent házában lakott; papi rokonai voltak, így kerülhetett oda. 1749-ben szerepel a bírósági jegyzőkönyvben mint a szomszédságban elhalt Brodmann Mária Anna hitelezője 200 ft-tal. Viszont 1752-ben a tanácsjegyzőkönyv szerint betegsége és rossz vagyoni viszonyai miatt adómentességet kap; valóban a patikában mint „Mahler in Convent haus”-nak felhalmozódott az adóssága 77 forintra, amelyet még 1753-ban munkájával 20 forintra csökkentett. Számlája egy részét [69](#)rokona, Fronhofer János pap adósságához írták, ennek legkorábbi tétele 1747. Együttesen 1761-ben az egészet meg is fizették, ugyanakkor a festőről mint megboldogultról emlékezik a számadáskönyv. Azok a munkák, amelyekkel a festő a patikának fizetett, nem éppen jelentősek, egy céltábla (2 ft), „wegen gemahlenen Apotheken Seitten laad” (10 ft); tán ezen az az ovális festmény értendő az orvosszentekkel, amely ebből a patikából került a Liszt Ferenc Múzeumba és a kőszegi patika mintájára két oldalt helyezkedtek el. De tán szabad a konvent-ház udvari lépcsőfeljáratánál levő freskót is Heidelberggernek tulajdonítani, mivel ott lakott. Ahogy Dorfmeister első monográfiája írta, már 1915-ben is eléggé kopott volt; 1925 táján felújították a freskót és többet ártottak vele mint használtak.

Heidenberger életének tarka krónikájához tartozik az is, hogy 1751-ben csempészség miatt nyolc forintra ítélték, mely összeget a város számadáskönyvének tanúsága szerint meg is fizetett.[14\(182\)](#)

Az a körülmény, hogy a 18. század közepén a Szent Mihály templomot újonnan rendezték be, nyilván nemcsak a hosszabb-rövidebb időre letelepedett festőkre gyakorolt vonzó hatást, tán a jobb osztrák festők művei közül is akadt az eddig ismerteken kívül jelenleg lappangó munka. A templomnak regotizálása alkalmával a barokk korabeli oltárokat és képeket tudvalevőleg elárverezték. Szétszóródtak. A kolostorok belső folyosóiról is számos jó barokk kép került újabban a helyi múzeumba, de többnyire nem könnyű meghatározni még a körüket sem, mert néha több mester hatását ismerhetjük fel. Azután szokásos volt korábban, hogy ha feltűnt valamely kép, azonnal az élete javát, majdnem négy évtizedet itt leélt Dorfmeister nevét említették. A neki tulajdonított művek közül a Szent Jakab kápolna hajdani oltárképét Garas Klára Maulbertschének határozta meg, a hajdani Teicher-gyűjtemény olaj vázlatára, amely Mária eljegyzését ábrázolja, Troger nevét lehetett igénybe venni.

Az egykori Peck-kávéház (ma bizományi áruház)

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Szita Szabolcs: A Fertő kiszáradásának építészeti emléke 1872/73-ból

70 Szita Szabolcs: A Fertő kiszáradásának építészeti emléke 1872/73-ból

Omladozó kápolna áll a Fertő partján Fertőrákos határában. Az 1872–73-ban épített kápolnában talált feliratos kőtáblák indítottak arra, hogy a Fertő tónak a XIX. század első 70 évében való helyzetét, vízállásait tanulmányozzam és bemutassam. A Fertő tó vízállásának szeszélyes ingadozásaival, a tó nagyságának és alakjának gyakori változásaival ugyanúgy találkozhatunk az egykori krónikákban, mint az utóbbi évek kiadványaiban.

E sajátosságok Jókai Mór¹⁽¹⁸³⁾ fantáziáját is megragadták: „A Fertő igen szeszélyes tó. Az elmúlt utolsó két évtized alatt magunk is láttuk élő szemeinkkel, hogy egyszer csak nagy részben kiszáradt: eltűnt, nem volt tó.”

A vízállásokat tanulmányozva a következő képet kapjuk: a Fertő vízfelülete²⁽¹⁸⁴⁾ átlag 337 km², eredeti legnagyobb hossza 37 km, legnagyobb szélessége 15, legkisebb szélessége 7 km. Átlagos mélysége közepes vízálláskor 60–70 cm, legnagyobb 160 cm. A vízállás nagyban az időjárás függvénye, csapadékszegény

évek esetén alacsonyabb, csapadékban gazdag időben emelkedő. Közép-Európa harmadik legnagyobb tavára jelentős hatása van a szinte állandó széljárásnak, a szél hatására a vízszint északról délre (erős északi, északnyugati szelek) vagy fordítva ingadozik.

A vízszint változásait kevésbé ismert adatok közlésével bizonyíthatjuk: a XVIII. század végén magas vízállású volt a tó³⁽¹⁸⁵⁾. Magas vízálláskor a tó partjain vidám élet zajlott: vadászat, halászat, csónakázás, fürdés, úszás stb. A halászat is jelentékeny volt.⁴⁽¹⁸⁶⁾ A halászati jog egyrészt Sopron sz. kir. város és a Fertő melléki községek, másrészt pedig az Esterházy és Széchenyi családok tulajdonát képezte. A vízben leginkább pontyok éltek, melyek gyakran óriási súlyt értek el.

Bár a Fertő 1804-től⁵⁽¹⁸⁷⁾ gyorsan apadt, a Magyar Kurir beszámolt a Fertőre szánt vitorlás hajók készítéséről, „a környéken levő lakosok egymás között való kereskedésinek és közösüléseinek könnyebbítése végett.” 1807-ben pedig Széchenyi Ferenc Zsófia lányának Zichy Ferdinánddal való lakodalma alkalmával tengeri csatát rendeztek a Fertőn.⁶⁽¹⁸⁸⁾

Pusztuló kápolna a Fertő közelében. Homlokzat

1813-ig⁷⁽¹⁸⁹⁾ a legtöbb helyen csak a szikso ⁷¹virágzott. E⁸⁽¹⁹⁰⁾ sólerakódások a víz utolsó maradékaiból kristályosodtak ki, de nagyon könnyen szétporladva „szikpor”-t (Zickstaub) képeztek, melyet a szél gyakran felkavart s óriási felhők alakjában messzire elvitt. Ezután a magas vízállás periódusa következett, a tó környéki lakosságot árvíz és kolera sújtotta, viszont 1840-ben⁹⁽¹⁹¹⁾ már a tó majdnem kiszáradt. A század közepén a vízszint intenzíven emelkedik, a Fertőn „Kormány intézkedés¹⁰⁽¹⁹²⁾ következtében kis vitorlás hajók eveznek. Újabb bizonyága a kormány gondoskodásának a közjó előmozdításában.”

„1855-ben,¹¹⁽¹⁹³⁾ mikor a vízállás rendkívül nagy volt, akadtak vállalkozók, kik a közönség látogatásából hasznot akartak húzni és e célból fürdő intézeteket létesítettek.” (Fertőboz). Ugyanakkor augusztus elsején kísérlet történt a Sopron megyei Rákos és a Moson megyei Illmitz között a rendszeres vízi összeköttetés megvalósítására, a „Fertői¹²⁽¹⁹⁴⁾ Vitorlás hajókázás Igazgatóságától.”

A szép üzleti kilátásoknak a Fertő szeszélye rövidesen véget vetett. 1856-ban „a¹³⁽¹⁹⁵⁾ Fertő tava, mint ottani vidéken eszközölt mértani földmérésekből észre lehet venni, évről évre veszt kiterjedéséből. A félszázad előtt még partjain álló helységek most egy negyedóránnyira, sőt távolabb is fekszenek s a tó leapadása által nyert térséget, melyen a nád igen jól diszlik, marhalegelőül használják.”

A tó sótartalma¹⁴⁽¹⁹⁶⁾ az 1860-as években történt szárazság következtében erősen csökkent, mert a szél az akkor szárazra került és kivirágzott szíksó, glaubersó és keserűsó nagy részét elfújta.

1865-ben a Fertő majdnem teljesen kiszáradt, feneke vastag sóréteggel volt borítva, amely Bánfalu (Apetlon) és Fertőrákos között frissen esett hónak látszott. Az Ödenburger Lokalblatt című helyi lap november 5-én megemlékezik róla, hogy 1862-ben még csónakon igyekezett egy társaság Pátfaluról Okkára, de vihar támadt és a partra úgy jutottak, hogy egy pásztor a hátán vitte ki egyesével a kirándulókat. Bezzeg 1865-ben szeptember 24-én már gyalog 4 és fél óra alatt tették meg az utat Védény és Okka közt, míg az előbbi, furcsa szállítással végződő csónakút csak két és fél órát vett igénybe.

Pusztuló kápolna a Fertő közelében. Oldalnézet

A tó ezen kiszáradása sokak érdeklődését felkeltette, kutatások indultak a kiszáradt tómederben. A [15\(197\)](#) Fertő kiszáradásáról Széchenyi Béla Kőkori lelet a Fertő tava medrében című művében a [72](#)következőket olvashatjuk: „Midőn a Fertő 1865. év elejétől kezdve kisebb-nagyobb tócsák kivételével egészen kiszáradt, mely utóbbiak 1868-ig szintén kiapadtak, érdekes volt látni, hogy a tómederben lassanként minő vegetáció jön létre. Tanulságos volt látni, hogy ily rövid idő alatt a természet mint végzé be a tökelyesítés munkáját.”

Szabó József [16\(198\)](#) akad. lev. tag megállapításai: régen a Fertő volt Magyarország egyik széksó bányája. A tónak több forrását vegybontás alá vették és mindenütt sok kén-tartalom találtatott.

A történelmi múltú Rákos falu pusztuló virágosmajori kápolnája közel száz éves bizonyítékokat tartalmaz erről a száraz periódusról. A kápolnába belépve az első két ablak alatt bal és jobb oldalt voltak elhelyezve a magyar és német nyelvű táblák, melyek jelenleg már a romos épület felszedett padlózatán fekszenek. A magyar nyelvű tábla szövege:

A. B. szűz Mária tiszteletére, s annak emlékezetére, hogy a rákosi hívek a kiszáradt Fertő medrén át 1869. okt. 3-dikán tartották Boldogasszonyba az első búcsújáratot.

A kápolna német nyelvű emléktáblája

A búcsújárás feltehetőleg a kápolna környékéről indulhatott Illmitzen keresztül.¹⁷⁽¹⁹⁹⁾ Célja Boldogasszony (Frauenkirchen) kéttornyú kegytemploma volt, ahol október 4-én teljes búcsú nyerhető.¹⁸⁽²⁰⁰⁾

A virágosmajori kápolna kétszakaszos, keresztboltozatos, zárókővel lezárva a nyolcszög három oldalából. Oldalt romános frízekkel díszített, a soproni romantika jegyében épült.

A bejárati ajtó fölé belülről latin nyelvű táblát helyeztek el:

Praedio Virágos anno 1872 suscitato anno 1873 sacellum hoc in lacu Fertő primum addidit et 8. Septembris eiusdem anni solemni ritu benedixit Joannes Zalka Episcopus Jaurinensis.

A búcsújárásról, valamint a kápolna történetéről bővebbet megtudnom nem sikerült, mivel a rákosi canonica visitatio a búcsújárással nem foglalkozik. E száraz periódus tanúja, a kápolna pusztulásnak indult: aligha menthető meg már. Kár érte, akár mint a Sopron környéki romantika szerény emléke, akár mint a Fertő kiszáradásainak egyik néma tanúja.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hegyi Ferenc: Legújabbban előkerült házjegyek a bécsi külvárosban

73 Hegyi Ferenc: Legújabbban előkerült házjegyek a bécsi külvárosban

A Sopron és környéke c., 1956-ban második kiadásban megjelent könyv olyan házjegyeket is közöl, amelyek nem műemlékes házon fordulnak elő, azaz a tulajdonos monogramját és évszámot. Ezek vagy a ház eredeti építését vagy legtöbbször átépítését, új gazda megjelenését ismertetik. Az utóbbi esetben újabb

változáskor gyakran bemeszelték a házjegyeket. Ezekből egyébként nem egy úgy pusztult el, hogy a legújabb időkben rászegezték a mai házszámot. Kb. 10–15 évvel ezelőtt viszont a zárókő helyéről, amelyen legtöbbször a házjegy volt, levették a bádognál készült házszámot. Ekkoriban több lappangó házjegy került elő a külvárosokban. Az említett könyvben levéltári kutatás alapján a legtöbb házjegyen sikerült a monogramokat feloldani, azonkívül rendelkezésre állt Thirring Gusztáv könyve: „Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1839-ig,” amely azonban nem évről évre követi a háztulajdonosok sorát, hanem legtöbbször csak 10 évenként, így tehát előfordulhat, hogy a közbeeső időben változás történt: így a kutató az ott közölt adatokat nem tudja azonosítani a házon láthatókkal. Pedig mint alább láthatjuk, néha a mészhabarcs alól előkerülő betűt rekonstruáláskor félreértik, és így éppen nem a tényleges betűt újítják meg. Az idézett könyv megjelenése óta egy évtized telt el, restaurálás és a vakolat lehullása folytán egynéhány házjegy került újból napfényre, ezeket jegyeztük fel a bécsi külvárosban és a következőkben megkíséreljük azok feloldását a könyv és Thirring munkája segítségével.

Sopron, Rózsa u. 10. kis Flórián szoborral

Szent Lélek utca 7. A házat 1966-ban az árvíz következtében nagy károsodás érte, sőt szóba került, hogy menthetelen, le kell bontani. Szerencsére nem került erre sor és a szakszerű restaurálás nemcsak kitűnően állította helyre a két emeletes, loggiával ékes házat, hanem a homlokzaton freskókat is hozott felszínre, és a kapun megtisztította a zárókövet, amelyen házjegy tűnt elő. A műemlékes könyv 377. lapján olvasható, hogy az első telekkönyv 1734-ben a ház tulajdonosaképp Fortschecker Ignácot nevezi meg, nyerges volt, majd évtizedekkel később, ahogy Thirringnél olvasható, veje Federer ⁷⁴Ignác, szintén nyerges, nyerte el a

házat. A restaurált ház egy ezzel szemben 1746 A J-t tüntet fel; ebben az évben tehát A F volt a házigazda, így a restaurálás nem volt helyes.¹⁽²⁰¹⁾

Rózsa utca 8. A kapu zárókövén a házjegy alig betűzhető ki: Talán I V T (?) H (?). Thirringnél az 1734-es első háztulajdonos Höller Mihály. A házjegy két tulajdonost sejtet, lehet, hogy 1734 előtt valóban ketten voltak és a második, T H kezdőbetűs már a későbbi egyedüli gazdára utal. A ház egyébként nem műemlék, egyszerű.

Rózsa utca 10. Hosszú ház, fülkében Szent Flórián szobrocskával. A kapu zárókövén 1684 H H. Csatkai Endre szíves közlése szerint az 1686-ból ismert házjegyzék másolata arra utal, a Rózsa utcában kettős h monogramos háztulajdonos Hans Hauer volt, talán az ő házáról van szó.

Rózsa utca 13. Házjegye 1698 M. G. Csatkai Endre közlése szerint 1686-ban Graetzer Márton kádár háza volt, aki 1703-ban halt meg; valamivel odább volt még egy háza, a család az elsőt még sokáig birtokolta. A kapu felett faragott farács 1876 G St jelzéssel: Steiner Gottlieb. Megjegyezzük, hogy az utcában még van korábban közölt házjegy a 4-es, 6-os és 5-ös házban, az utóbbin szépen megújították.

Bécsi, utca 16. Az egyszerű ház kapuján a házjegy I G P 1765. Thirring nyomán feloldhatjuk: Johann Georg Pohr. Nem műemlék. Az utca 3-as és 5-ös számú épületein ismert és közölt a házjegy.

Fővényverem utca 9. A második világháborúban erősen megrongált homlokzat közepén, fülkében jó Piéta-szobor, amelynek felírása csak csonkán volt ismert, ma világosan olvasható: Hanc aedem Christe in gratia tene. Ha chronostikon volna, azaz egyes betűk római számonként felfogva évszámot adnának, akkor 1703 volna az évszáma; lehet, hogy a kérdéses betűket valaha színezéssel emelték ki, aminek ma már nincs nyoma.

Kellner Sándor (Szent Mihály) utca 26. A sekrestyés lakása 1734. Minthogy a telekkönyvben ekkor nem vették fel, Thirringnél csak 1776-tól kezdődik az említése.

Rózsa u. 1. Tulajdonképpen nem házjegy, hanem árvíz emléktáblája, amely újabban kívánczított elő a falba vésve a korábban 1787-es és 1833-as áradást jelző tábla alatt: WASSERHE 1787/DEN 5 MAI DEN 7 MAI. A Szélmalom u. 8-as számú házról újabban eltűnt a könyvben ismert Piéta szobor. Ott az ív alatt szépen munkált vasrács van, a 17/18. század fordulójának stílusában.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Kelényi Ferenc: A soproni óvónőképzés kezdetei

75 Kelényi Ferenc: A soproni óvónőképzés kezdetei

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Kelényi Ferenc: A soproni óvónőképzés kezdetei / Gyermekkertésznői tanfolyamok

Gyermekkertésznői tanfolyamok

A magyar kisdédóvás legkorábbi krónikása, *Briedl Fidél* „A kisdédóvó intézetek történetileg”¹⁽²⁰²⁾ című tanulmányában ismertette legelőször az olvasóközönséggel a magyarországi kisdédóvás hőskorának, első két évtizedének vázlatos történetét.²⁽²⁰³⁾ *Brunszvik Terézia* mellett igen meleg szavakkal méltatja *Festetics Leó* érdemeit, aki az első kisdédóvóképző intézetet létesítette 1837-ben *Tolnán*. Miként *Briedl* mondja:

„E’ képző intézet célja leginkább kisdédóvó nevelő ’s tanítókat készíteni, habár privát nevelők is képeztetnek itt, ’s mennyire haladt legyen ez intézet rövid idő alatt, tanusítják a’ nyilvános egyesületi tudósítások,³⁽²⁰⁴⁾ melyekből értjük, hogy 1838-ban hatot ereszte ki kebeléből az intézet, kik közül kettő privát nevelővé lett, egy *Soprony*⁴⁽²⁰⁵⁾, egy *Szekszárd*, ’s egy Erdélyben fogadtaték el (a’ hatodik végzett tanulmányai után korán elhunyt) most pedig mindegyre szaporodik számok olyannyira, hogy az évenként jelentkezőket alig fogadhatja el már az intézet.”⁵⁽²⁰⁶⁾

Briedl Fidél volt az első, aki ebben a tanulmányában felvetette az intézet *Pestre* helyezésének gondolatát. Mint tudjuk, ez 2 évvel később, 1843-ban megtörtént, s ettől kezdve egyedül ez az intézet látta el hosszú ideig *képesített nevelőkkel* az ország kisdédóvó intézeteit.⁶⁽²⁰⁷⁾

Eötvös József, a magyar köznevelés egyik legkiemelkedőbb koncepciójú irányítója az 1848/49-es sikertelen kísérlet után, második minisztersége alatt kétszer is megpróbálkozott a kisdédóvás *törvényes*

szabályozásával. A *népoktatási törvény* első tervezetében még nem volt szó a kisdédóvók külön, szakszerű képzéséről. Törvényjavaslatának 29. §-a így szólt:

„Kisdédóvoda igazgatótanítója lehet minden oly férfi és 24 életévet betöltött nő, ki okleveles népiskolai tanító és valamely kisdédóvodában legalább félévig működött gyakorlatilag.”

A kisdédóvó intézetek akkori, viszonylag gyors szaporodása idején ez a megoldás is több lett volna a semminél, sajnos azonban ezt, a kisdédóvásról szóló részt a törvény megalkotásakor teljesen törölték.

Az 1870. április 7-én benyújtott törvényjavaslatban már külön fejezet szól az „*óvodai képezdek*”-ről. Ennek alapján 2 éves lett volna a képzési idő, s jöllehet a tanítási anyag a tervezetben meglehetősen szegényesnek hat, megvalósítása mégis haladást jelentett volna az addig egy éves tanfolyamokkal szemben. Sajnos, ez a törvényjavaslat is megbukott, így a kisdédóvók kiképzése még évekig egy évfolyamú tanfolyamokon történt.

A *Kisdédóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület* kisdédóvó képzője mellett a *Ronge János* alapította *Nevelési Nőegylet* 1869-től kezdődően 3–4 hónapos *gyermekkertésznői tanfolyamokat* szervezett a Fröbel-féle óvodai foglalkoztatási módszer megismertetése céljából.

„E tanfolyamok nagyon is kezdetlegesek voltak. Fröbel nevelési rendszere és módszeres eljárása, valamint némi egészségügyi ismeret volt az elméleti oktatás tárgya, de a tanfolyamon inkább gyakorlatilag foglalkoztak”⁷⁽²⁰⁸⁾ – állapítja meg ⁷⁶*Morlin Emil*, a magyar kisdédóvás régebbi történeti anyagának egyik legmegbízhatóbb feldolgozója.

A német nyelv terjesztésével vádolt, *Nevelési Nőegyletből* átszervezett, Magyarországi Központi Fröbel Nőegyletté alakult egyesület a korábbi rövid tanfolyamok helyett 1873-ban *Pesten egyéves gyermekkertésznő-képző tanfolyamot* indított, amely nemsokára méltó vetélytársa lett az első magyarországi kisdédóvó-képzőnek. Még ebben az évben *Fröbel* legtülsőbb magyar híve, Szabó *Endre*, aki korábban az óvodapedagógiában jónevű *Rapos Józsefet* váltotta fel az első kisdédóvó-képző igazgatásában, *Kolozsvárott* létesített egy egyéves gyermekkertésznői tanfolyamot.

A Terjesztő Egyesületből és az Országos Kisdédóvó Egyesületből alakult *Országos Kisdédóvó Egyesület* az első kisdédóvó-képző intézetben az 1874/75. tanévben a képzési időt 2 évre emelte fel, s példáját a *Magyarországi Központi Fröbel Nőegylet* és a *kolozsvári óvónőképző intézet* is követte.

„Három képző intézet még kedvezőbb viszonyok és a kisdédóvás nagyobb arányú terjedése mellett is elegendő lett volna arra, hogy az új vagy üresedésbe jövő kisdédóvói állomások betölthetése végett kellő számú kisdédóvó vagy kisdédóvónő képeztesse ki. Daczára ennek Kassán és *Sopronban* még két, bár megfelelő szervezettel nem bíró, képző tanfolyam jött létre, s míg 1873 évet megelőzőleg csak egy ilyen intézet állott fenn, 1874-ben már a képzőintézetek száma ötre emelkedett” – írja *Morlin Emil*.

Ebből az adatból arra következtethetnénk, hogy az a tanfolyam, amelynek tervére mára *Soproni Gyermekkert Egyesület* alapszabálya is utal, s amelyről *Petrik Vilmának*, a kitűnő soproni gyermekkertésznőnek alkalmaztatásával kapcsolatban is szó esik, *1874-ben nyílt meg* városunkban.^{8(209) 9(210)}

A *Soproni Állami Levéltár* óvodatörténeti anyagában semmi nyomát sem találtam az óvónőképzés eme korai megindulásának. A korabeli helyi lapok áttanulmányozása során a *SOPRON* hasábjain¹⁰⁽²¹¹⁾ találok a „*Gyermekkertésznőket képző intézet Sopronban*” című tudósítással. A cikk bevezetőjében a

Gyermekkert Egylet alapszabályzatának 22. §-ára hivatkozik, mely szerint *már a megalakuláskor tervbe vették a gyermekkertésznői tanfolyam megindítását.*

Mint tudjuk, 1874. október 23-án nyílt meg az első soproni gyermekkert. *Morlin* adatát már első olvasásra is hihetetlennek tartottam, hiszem túlzottan merész vállalkozás lett volna az egyesülettől a gyermekkert életre hívásával párhuzamosan a képző tanfolyam egyidejű megnyitása. A *SOPRON* cikkéből kiderül, hogy *Morlin adata téves*, 1874-ben ugyanis még csak a tanfolyam létrehozásának terve született meg, a megvalósításra csak 1875-ben került sor.

A tájékoztató szerint „Az intézetbe oly nők vétetnek fel, kik legalább is 15-ik évöket betöltötték, s kik a felvételi vizsga követelményeinek megfelelni képesek.”

Sajnos, nem tudjuk, mi lehetett a felvételi vizsga követelménye, feltételezzük azonban, hogy megkívánták az elemi iskolánál magasabb iskolai végzettséget, annál is inkább, mert városunkban is működtek leányneveléssel foglalkozó *magánintézetek*, azonkívül leányiskolájuk volt az *orsolyitáknak*, s 1871. október 3-án az első soproni *felsőbb leányiskola* is megnyílt. [11\(212\)](#) [12\(213\)](#)

A gyermekkertésznői tanfolyam hirdetménye azt ígéri, hogy a tervezett egyéves tanulmányi idő „*felkarolja az elméleti kiképzetést úgy, mint a gyakorlati ügyességeket.*”

Egyelőre csupán a két félévre tagolt s vizsgákkal záruló tanfolyam *első félévének tantárgyait* közli:

„1. A gyermekkert pädagogiája kapcsolatban Fröbel kézi munkáival; 2. Magyar nyelv; 3. Német nyelv; 4. A természettudományok; 5. Földrajz; 6. Történelem; 7. Számtan.” [77](#)Ebből a szűkszavú felsorolásból is látható, hogy e tanfolyam színvonala magasabb volt ugyan a *Ronge*-féle rövid kurzusokénál, de elmaradt a két országos egyesület által fenntartott kisdedóvó-képzők színvonala mögött.

A leendő hallgatók *gyakorlati képzésével* kapcsolatban a cikk ezt mondja:

„A gyakorlati kiképzetés sikerét biztosítja a most fennálló gyermekkertnek legszebb sikerrel működő, tapasztalt vezetője.” [13\(214\)](#)

A *SOPRON* tudósítója megerősíti *Morlin Emilnek* azt az állítását, hogy „a kisdedóvodák rohamosan fokozódó szaporodásának reménye” hívta életre a soproni tanfolyamot. A hirdetmény ugyanis így érvel a tanfolyam fontossága mellett:

„Alulírott bizottmány felkéri az illető szülőket s gyámokat, hogy az alkalmat, mely gyermekük illetőleg neveltjük jövőjét biztosíthatja, el ne mulasszák.”

Közli még, hogy a tanfolyam évi díja 60 forint, s a felvételüket kérőknek a *Gyermekkert Egylet* titkáránál, *Schranz Mihálynál*, Templom u. 10. sz. alatt kell jelentkezniük, „*ki egyszersmind kész ez ügyben bárkinek is bővebb felvilágosítással szolgálni.*”

Semmi közelebbit sem tudunk a tanfolyam ezévi működéséről, csak a *SOPRON* 1875. december 9-i száma közli rövid hírben:

„A gyermekkertésznő-képző tanfolyam mind a 8 hallgatója úgy elméleti-, mint gyakorlati foglalatosságuk tekintetében szép sikerrel megfelelt a követelményeknek, mely vizsgálat véghezvitelére Kapi Gyula az ágost, ev. tanító-képezde igazgatója kéretett fel.”

Arra vonatkozóan, hogy a tanfolyam működése *flyamatos* volt – legalább az első 2 évben – némi támpontot ugyancsak a *SOPRON* ad. 1876. november 25-i számában „*Gyermekkertésznő-képző intézet*” címmel ezt olvashatjuk:

„Miután a helybeli gyermekkertésznő-képző intézetnél az új tanfolyam megnyitása december 4-ikére tüzetett ki, jelentkezőket növendékekül e hó végéig még mindig elfogad a tanfolyam vezetője, Fehér Samu tanár úr és a gyermekkerti egyesület jegyzője Schranz Mihály úr.”

Bizony nem lehetett valami nagy az érdeklődés a tanfolyam iránt, ha még 9 nappal a megindulás előtt is mozgósításra volt szükség. Nem csoda tehát, hogy a soproni gyermekkertésznői tanfolyam nem volt hosszú életű.

Levéltári adatok híján egy negatív jelenségből tudunk arra következtetni, hogy *az egyéves tanfolyam csupán 1875-ben és 1876-ban, tehát mindössze 2 éven át működött*, ugyanis a helybeli magyar és német nyelvű lapban sem 1877-ből, sem 1878-ból nem található semmiféle jelentkezésre figyelmeztető tudósítás.

Következtetésünk helyességét megerősíti a *SOPRON* 1879. szeptember 20-i számának „*Gyermekkertésznői tanfolyam Sopronban*” című közleményének a bevezetése is:

„A soproni gyermekkerti egyet elhatározá, hogy f. é. október havában *ujólag megnyitja* a nagymélt. vallás- s közoktatás-ügyi minisztérium által engedélyezett s *néhány év előtt oly szép sikerrel működött gyermekkertésznőket képző tanfolyamot.*”[14\(215\)](#) [15\(216\)](#)

Ez a felhívás a felvétel alsó korhatárát már a 16. életévben jelöli meg, s szintén utal a *felvételi vizsgára*. A leglényegesebb különbség az előző tájékoztatóhoz képest, hogy *a tervezett tanfolyam időtartama 2 év*. Mint a hirdetésny mondja:

„Az oktatás a szükséges általános ismeretek mellett főleg az általános és speciális gyermekkertészeti paedagógiát, a megfelelő gyakorlatokkal fogja felölelni, mely utóbbira nézve a tanfolyam tanári kara 2 jól szervezett gyermekkert felett rendelkezik.”

A tanfolyam díja az előzőhöz képest 10 forinttal csökkent, és azt ígéri a *Gyermekkert Egylet* vezetősége, hogy amennyiben 8-nál több lesz a jelentkezők száma, „*a tandíj a szaporulat arányában kevesbül.*” A jelentkezéseket akár az egyesület elnökéhez, *Kania Józsefhez*, akár a tanfolyam vezetőjéhez, *Fehér Samu* [78](#)*líceumi* tanárhoz be lehetett küldeni.

A kedv-ébresztés, végső soron a tanfolyam megindításának sikerét igyekeztek biztosítani az egyet vezetői az alábbi tudósítással:

„Rendkívüli növendékekül felvétetnek oly hajadonok is, kiknek nincs szándékukban a gyermekkertészetet életpályául választani, hanem szeretnének megismerkedni a gyermekkerti kised-neveléssel, hogy azt családi körükben érvényesíthessék. Ezek után tandíj csak akkor jár, ha valamely elméleti tárgyból is oktatást nyernek. A tandíj ez esetben az órák száma szerint határoztatik meg.”

Mint tudjuk, a külföldi intézetekben és az első magyarországi kiseddóvóképző intézetben is voltak már ilyen „rendkívüli növendékek,” itt Sopronban azonban – úgy látszik – egyenesen a tanfolyam léte függött attól, hogy lesznek-e ilyen jelentkezések.

Abból a tényből kiindulva, hogy a *Gyerlekkert Egylet* vezetősége s maga a *SOPRON* szerkesztősége is

minden alkalmat megragadott a nagyközönség tájékoztatására,¹⁶⁽²¹⁷⁾ arra kell következtetnünk: *ez a kétéves tanfolyam egyáltalán meg sem nyílt Sopronban*, ugyanis többé semmiféle ezzel kapcsolatos utalással nem találkozunk, sem az egyleti iratok között, sem a hírlapokban. Nyilván nem akadt kellő számú jelentkező a tanfolyam megindításához. Igazat kell tehát adnunk *Morlin Emilnek*:

„A kisdédóvodák rohamosan fokozódó szaporodásának reményében felállított képző intézetek fentartásához (!) ekkor még nem voltak meg a kellő előfeltételek, a mit legjobban igazol, hogy néhány évre rá a két budapesti egyesületi intézet kivételével megszűntek.”¹⁷⁽²¹⁸⁾

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Kelényi Ferenc: A soproni óvónőképzés kezdetei / Az első soproni óvónőképző intézet megnyitása

Az első soproni óvónőképző intézet megnyitása

Egészen a XIX. század végéig nem esett szó Sopronban óvónőképző felállításáról. Legközelebb a *Kisdédnevelés* 1900-as évfolyamában, az *Egyesületek és intézetek* rovatban¹⁸⁽²¹⁹⁾ találkoztam egy ilyen terven háborgó rövid tudósítással:

„*Uj óvónő-iskolát* kíván felállítani a soproni óvó-intézetek felügyelő-bizottsága. Mintha nem az volna a baj már most is, hogy nagyon sok az óvónő és nagyon kevés az óvónői állás. A felügyelő-bizottság nagyérdemű tagjai örök hálát érdemelnek, ha újabb és újabb óvó-intézetek felállításában munkálkodnak, de igen hiába való és káros dolgot mivelnek akkor, a mikor új óvónő-iskola szervezésén törik a fejüket.”

Ez a hír téves tájékoztatásra épült ugyan, de volt valami alapja. Semmiféle „felügyelő-bizottság” nem szorgalmazta ugyanis az óvónőképző felállítását, hanem *az Irgalmas Rend iskolafejlesztési programjában szerepelt a tanító- és óvónőképző intézet felállításának terve*.

1900. május 1-ére ugyanis elkészült a rendház hatalmas *Fürdő utcai* (ma: *Ferenczi János* utca) épületszárnya, s ezzel egyidejűleg megkapták *Zalka János* győri püspök leiratát, mely szerint:

„Minthogy az 1868. évi 38. törvénycikk ilyen iskolának a törvény által megszabott módon leendő fölállítását megengedi, teljes készséggel engedtem meg szóval és engedem meg most írásban, hogy az 1899/1900. iskolai évvel a tanítónőképző intézet megnyithassék, s az iskolát a nyilvánossági joggal ezennel felruházom, *megadván a nyilvánossági jelleget a tanítónőképző intézettel kapcsolatosan felállított óvónőképző intézetnek* is, a mit a Nagyméltóságú Vallás- és közoktatásügyi magy. kir. Miniszter Urnak egyidejűleg tudomására is hoztam.”¹⁹⁽²²⁰⁾

A *népoktatási alaptörvény* gyengéire utal, hogy akkoriban ilyen könnyedén – a tényleges igények legcsekélyebb figyelembevétele nélkül – lehetett új iskolákat létesíteni.

Sopron azonban határozottan gazdagodott az új intézménnyel. Nem kellett ezután már a „szürkék”-nek²⁰⁽²²¹⁾ átjárniok nagy riválisuk, az orsolyiták tanítónőképzőjébe, **79s** *óvónőképzőjük is megkezdte működését az 1899/1900-as tanévtől kezdődően*. Ezévi *Értesítőjük* VI. lapján olvashatjuk:

„Azon célból, hogy kisdédóvónőket is képesíthessünk, az eperjesi állam tanítónőképzőnek a tantervét követtük és az alkalmazott könyveket használtuk.”

Az 1901. évi polgármesteri jelentésben találkozunk először „a *Megváltóról elnevezett szerzetesnők*

vezetése alatt álló rom. kath. óvónőképezde” említésével, ahol az első évfolyamban 12 növendék kezdte meg tanulmányait.

Az intézet működésének leírása külön tanulmányt érdemel. Itt csupán utalunk rá: a vallásos nevelés célkitűzéseit hallatlan tudatossággal szolgáló, ugyanakkor – kitűnő szerzetestanárok kiszemelésével – a modern pedagógia elveinek és módszereinek alkalmazására mindenkor páratlanul érzékenyen reagáló oktató-nevelő munka folyt mind a tanítóképzőben és gyakorlóiskolában, mind pedig az óvónőképzőben és a mintaóvodában.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / A Sopron környéki hátkosár

Ízes Mihály: A Sopron környéki hátkosár

A hátkosár szemmel láthatóan kiveszőben van, valaha pedig a hátkosaras férfi és nő egyaránt hozzátartozott a soproni utca képéhez. Megfigyelhető volt régebben, hogy Soprontól keletre és délre a hátkosarat nemigen ismerték, csak a legközelebbi falvakban. Nagyon dívott magyar vidéken az az egészségtelen szokás, hogy az asszonyok kendőből kerekalakú gyűrűt képeztek, fejükre erősítették és arra helyezték kosarukat, fazekukat vagy akár vizesvödrüket. Hallatlan ügyességgel egyensúlyoztak, igen ritkán fordult le a teher a fejükről. Ez annyira idegen volt Soprontól északra a főleg horvát és német falvakban, hogy ha egy-egy odaszakadt magyar asszony vagy más valaki ilyen terhet vitt a fején, hát a gyerekek utána szaladtak, a felnőttek a fejüket csóválták. Viszont ha Kapuvár vagy Csorna vidékén jelentkezett valaki hátkosárral, ott meg annak jártak csodájára.¹⁽²²²⁾

A hátkosár nem egészségtelen viselet, de elég sok alkalmatlanságot okozhat cipelőjének, sőt a környezetnek is, mert alaposan megnöveszti annak a térfogatát, aki vele jár, egyet fordul az illető a tömegben, máris beleütközik valakibe. Vonaton felszállásnál, leszállásnál, elhelyezkedésnél egyaránt kellemetlen akadály.

Egyébként bőséges alkalmat ad holmik elhelyezésére, és az idősebbek elbeszélése szerint a parasztasszony úgy vitte magával, bárhová ment, akár csak tereferére is, mint manapság a városi asszonyok a retikült. Aki a közeli falvakból jártak be Sopronba nézelődni a vásárra, útközben egy-egy útszéli gyümölcsfatermést, kukoriccsövet, krumplit csak belesüllyesztettek a hátkosárba, nem tűnt fel senkinek. Ma azonban már a tarsoly és aktatáska is nagyon otthonos a falvakban, a hátkosár épp fent vázolt kényelmetlenségei folytán kiszorul lassanként a használatból.

Ősi viselet lehetett, bár kevés nyoma van a levéltári anyagban. Csatkai Endre a 18. század eleji leltárakban 1714-ről talált rá adatot, Köller Keresztély fürdősnél, 5 dénárba becsülték. Majd 1722-ben Janoch Mátyásnál, aki szabó volt.²⁽²²³⁾ De Csatkai Endre talált a kismartoni tanácsjegyzőkönyvekben is egy értékes adatot, amely azt mutatja, hogy a hátkosár a piacon is kellemetlen vendég volt, a falusiak sok alkalmatlanságot szereztek vele a városiaknak, ezért szigorú parancs ment a kapuőröknek, hogy senkit hátkosárral be ne eresszenek a városba; 1747. Tjk. 1776. lap.³⁽²²⁴⁾

Ma külvárosi gazdáink még járnak **80**hátkosárral a mezőre és a piacon hetivásárkor is látni egy-egy vidékit vele. Úgy mondják, hogy a harkaiak, bánfalviak, kópháziak más és másféle kosarat viseltek, azaz egy és más apró különbségen észre lehetett venni, a viselője melyik faluból való.

Hátkosaras Sopron környéki tejesasszony

Egyik idős kosárfonó a Balfi utcából⁴⁽²²⁵⁾ a következőképp magyarázta el a készítés módját: a soproni mintegy 40–50 cm magas, ugyanilyen széles, kisebbik felső átmérője 30–15 cm. A kosár fenékrészeinek átmérői 30–40 cm és 20–30 cm. Anyaga hántolt vagy hántolatlan, vízzel kezelt fűz- vagy hárs vessző. A kosárfonó a vessző előkészítése után a fenékrésszel kezdi a fonást. A rögzítő középrészhez magasra köti az alapvesszőket, majd körkörösén folytatja a fonást. A fenékrész alapvesszői a kosár oldalának alapvesszői is. A fenék rögzítő középrészből 12 köteggben futnak szét a sugaras vesszők. A kosároltal alapvesszőinek száma 24. Ezek a számok a kívánt méret szerint a kötegeknél egyesével, az oldal alapvesszőinél kettesével változnak. A gurnikat (heveder) alul a fenékrészhez kívül dróttal vagy zsineggel erősített lécre, felül a perem alatt hagyott nyílásokon bebujtatva a gurnik által a kosár belső falához szoruló léchez erősítik.

A kópházi és brennbergi kosár ma is szép számmal készül a Kőszeg környéki horvát falvakban (Horvátzsidány, Füles). Szemben a sopronival, a kópházi hátkosár alja nem egysíkú, hanem mélyülő. Az oldal körvesszőivel a kosárfonó három lécet fog be a kosár háti részének két oldalán (egyet-egyet) és a kosár hátulsó részén. A két elülső léce a gurnik rögzítését segíti, a kosár hátulján levő pedig a hátkosár felöltését, letevését, hátravetését könnyíti meg. Ezek a lécek alul-fölül magasabbak a kosárnál és körülfogják a gömbölyű alj részt, ezeken áll a kosár. A kópházi kosár anyaga hasított gesztenyevessző,

erről hántolás nélkül is leválik a héj. A Fertő melléki községekben (Sarród, Fertőszentmiklós) az ugyanilyen készítésű kosarakat sásból állították elő, Ágfalván háncsból. Adatszolgáltatóim azonban nem ismertek e falvakból olyan személyeket, akik ma is gyártanak ott hátkosarakat. Érdekes volna kideríteni, hogyan terjedt el a kópházi, azaz horvát kosártípus a német Ágfalván és Brennbergen. Hajdanában a hántolatlan kosarakat hántolt vesszőből alakított figurákkal díszítették, ezek a termékek a népművészet egyik megnyilatkozásának számíthatnak.

Sopronban és nyilván a környéken is valaha dívott a fejkosár (Kopfkorb). Csatai Endre – 1669-ig visszamenőleg feldolgozva a soproni hagyatéki és egyéb leltárakat – 1693-ban bukkant rá az első fejkosár említésére, attól fogva sűrűn szerepel. Van háztartás, ahol három is kerül említésre, itt-ott jelzője ez: öreg, máskor: nagy. 5 dénártól néha egy forintig is felmegy az ára az értékelésben. 1771-ben – hogy úgy mondjam – aktivitásban [81](#)említ egy akta fejkosarat. Schneider belvárosi kapitányné egy nagy halom pénzt küld a városházára, a cseléd lány fejkosárban viszi el. Akkoriban még nem volt papírpénz, így hát nagyobb összeg esetén szép súly nyomta a lány fejét. [5\(226\)](#) Persze a szegényebb fajta asszony Sopronban is kosár nélkül, csak egyszerűen a fején vitte a terhet, erre is talált Csatai adatot: a mai Lackner Kristóf utca tengelyében volt 1718-ban a lövölde, mögötte a várfal, de ez elég alacsony, vagy tán rongált lehetett; a lövöldében gyakorlatozók egyikének lövése túlment a falon és az ott húzódó úton egy szegény asszony fejéről lesodorta a vizesvödröt. Az ügy nyomán kéri a várost, hogy emeltesse ott magasabbra a falat. [6\(227\)](#) A kosárfonás könnyen elsajátítható mesterség. Épp ezért a hivatásos iparosok gyakran kéri a városi vezetőséget, hogy mint adózót védje meg őket a kontároktól. Ma is van ugyan a városban egy-két mester iparigazolvánnyal, de a vidéken dolgozgat olyan is, aki hadifogságban vagy börtönben tanulta meg a kosárfonást. [7\(228\)](#)

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / A „Kultura” folyóirat (Sopron 1911–1913)

Kovács József László: A „Kultura” folyóirat (Sopron 1911–1913)

1911. január 25-én a soproni Röttig-nyomda kiadásában igényes kiállítású, irodalmi-művészeti, kritikai képes folyóirat jelent meg, több mint két évig folyamatosan. Az első szám magabiztosan gyűjtőtétát kínált az előfizetőknek, júniusig hatszor jelent meg, a második félévtől már havonta kétszer. A második évfolyam szintén tizenhét szám, a harmadik évfolyamból azonban csak két szám került az olvasókhoz.

Ámon Vilmos szerkesztői bevezetője szerint kiváló írók tértek le az útról, hogy a magyar irodalmat homályos sikátorokba vezessék. „A nemzetköziséget kedvelők – írja – dúsan terített asztaloknál várják a nekik tetsző irodalom munkásait.” [1\(229\)](#) A társszerkesztő Hangay Sándor szerint a forradalmi írások a modern irodalom hamis jelszavával indulnak útnak. [2\(230\)](#) Budapestet a Nyugat előszobájának tartja, alig földrajzi célzattal, inkább a Nyugat folyóirat elleni éllel, ismét szerkesztői cikk azt szögezi le, hogy „csinálunk olyan lapot, mely nem budapesti, hanem általános magyar.” [3\(231\)](#) Az indulás második félévében a szerkesztő Kárpáti Aurélt, Kosztolányi Dezsőt és Krúdy Gyulát ígéri fő munkatársaknak, Krúdy azonban nem is szerepelt a lapban.

A lírai rovatban Kárpátitól a Manon című verset olvashatjuk, Kosztolányi egy versével szerepel, A szegény kisgyermek panasza ciklusból. A második szám közli Szabolcska Mihály – talán Babits, talán Balázs Béla

ellen irányított – Tálás Baruch című versét, itt lát napvilágot az ekkor Sopronban újságíróskodó Gyóni Géza hét verse,⁴⁽²³²⁾ több verssel szerepel Harsányi Lajos,⁵⁽²³³⁾ Keleti Artur és Szombati-Szabó ⁸²István, egy verssel Bodor Aladár és egygel, az inkább kuriózum számba menő Egy szomorú nap cíművel Bacsó Béla.⁶⁽²³⁴⁾ A soproniak modern hangú költőjének, Mészáros Sándornak két versét olvashatjuk, ebből egyet Ady csillagát követve írt (A fekete várban). Hangay Adyt elutasítja ugyan, Magyar Poéták éneke c. versében a Bujdosó kuruc rigmusát ismétli, Dacos éneke pedig felismerhetően az „Új vizeken járok” hatása alatt született.⁷⁽²³⁵⁾ A névelennek maradt költők sem vonhatták ki magukat az új művészeti forradalom hatása alól (Fiák András: Eljön a bánat néha hozzám–Kosztolányi: A hugomat a bánat eljegyezte). Ezek után külön érdekesség, hogy a szerkesztő helyet adott Molnár Antal Pantheon című versének, mely Adynak, Babitsnak, Balázsnak, Dutkának, Juhásznak, Kaffkának, Kosztolányinak, Tóth Árpádnak ígéri többiek között a halhatatlanságot.⁸⁽²³⁶⁾

Kosztolányi ismert novellája (A magyar fiú) mellett főleg a Nyugat melletti nemzedék jelentkezik a Kultura szépprózájában. Tizennyolc számon át jelent meg az első évben Ámon Vilmos Az idegasszony című szecessziós regénye, ízes, alföldi hangulatú novellákkal jelentkezik a szegedi Cserzy Mihály, (Homok), kultúrtörténet keveredik a mesterségbeli tudással Móricz Pál írásaiban, a riport érdekessége jellemzi Tábori Pál munkáit, témái éhező malommunkások, a magyar Svengali, a cár ellen lázongó földalatti Oroszország. Rexa Dezső, Falk Richárd, Lux Terka mellett novellában, versben egyaránt kísérletezik Győry Jenő. Számos novellával szerepel a figyelemre méltó Szász Menyhért. A próza a lírainál észrevehetően gyöngébb.

Az új magyar irodalom vidéki hullámverését a lapban megjelent satírákon mérhetjük le igazán. A második évfolyam Parnasszus mozgó rovatában írja Hangay, hogy Adyt bármerre olvashatni – előre és hátra, értelmetlen.⁹⁽²³⁷⁾ Örömmel tűzi tollhegyre Hatvany-Osvát párbaját,¹⁰⁽²³⁸⁾ ugyanebben a krokiban jobbra is vág, megtámadja a Varsányi csata szerény tehetségű szerzőjét, Farkas Pált. Singerék-nek máskor is odamondogat, a cég egyik jubileumán a cég kibérelt nagy írója Kerge Ferenc (Herczeg) a megnyűzott írók bőrébe dugott cenzorollót nyújt át az ünnepeletnek...¹¹⁽²³⁹⁾ Beregi Oszkár szavaló estjéről írt kritikában Somlyó Zoltán kap rosszindulatú vágást, „a modernségnek avval tesz eleget, ha szennyes ingben, piszkos gallérral, borotvátlanul jelenik meg.” Hangay azzal folytatja, hogy ha tehetné, kidobatná Somlyót¹²⁽²⁴⁰⁾ Erdődi Mihály (Dimi) a Jó Csöndherceg előtt és A fekete zongora szövegéből állít össze primitív Ady-paródiát, a költő neve ebben jellemzően Ydy Ottó.¹³⁽²⁴¹⁾ A Kultura kétarcúságának jegyében Remetey Dezső keményen bírálja az álnéven szerkesztett Nyugat ellen indított Kelet könyvtárt és „felfedezettjét” Szirbik Antalt.¹⁴⁽²⁴²⁾

A Kultura kritikusi közül Harsányi Lajos következetesen Nyugat-ellenes. Szerinte Sik Sándor „az egyedül helyes, kissé konzervatív” nemzeti irányt képviseli.¹⁵⁽²⁴³⁾ Ady „megtévedt zseni”¹⁶⁽²⁴⁴⁾, „egyik legtehetségesebb (sajnos egyúttal legperverzebb irányú) költőnk”¹⁷⁽²⁴⁵⁾. Balázs Béla „a nyugatisták külön udvari zenésze”¹⁸⁽²⁴⁶⁾ aki a zenét a költészettel összekeveri, nem jár jobban Babits sem, a Herczeg, hátha megjön a tél is! kötet „hideg ötvösmesterség”, a verseket csak „a classika-philológia gourmandjai” élvezhetik.¹⁹⁽²⁴⁷⁾ Kaffka Margit Tallózó évek kötete „szánalomraméltó. Csupa értelmetlenség-ritmustalan szómuksika ... a rossz prózánál is rosszabb.”²⁰⁽²⁴⁸⁾ Gyóni Géza üdvözlí Kissi József újabb verseit, pl. „az Adagio verse alá sok poéta mohón írná a nevét.”²¹⁽²⁴⁹⁾ Thomée József fiatal költőt elítéli, mert Koroda Pállal irányíttatja magát, aki ugyan Reviczky barátja volt, de ezzel a ⁸³barátsággal Reviczky sosem dicsekedett.²²⁽²⁵⁰⁾ A korai Ady-filológus Szenes Béla Ady egy 1901-es cikkét veti össze egy 1911-essel.²³⁽²⁵¹⁾ Hangay a Modern Könyvtárt támadja – mely szerinte rosszabb az Olcsó- és a Magyar könyvtárnál, – már kiadója belebukott, így jár majd új nyomdája is, mert „...jön egy Gömör Jenő gimnazista és Sziklaynak a hasába beszél egy Modern Könyvtárt”²⁴⁽²⁵²⁾. Szász Menyhért Atta Troll

ismertetése inkább támadás, mint kritika, feleslegesnek tartja, hogy Karinthy Babits mellett fordít, írása hangja durván személyeskedő.²⁵⁽²⁵³⁾ Szenes Béla Móricz Harmatos rózsájának cselekményét unalmasan banálisnak, émelyítően szentimentálisnak tartja,²⁶⁽²⁵⁴⁾ Kázmér Ernő Kosztolányiról azt írja, hogy „a legszebb verseket írja azok között, akik még nem múltak el harminc évesek.”²⁷⁽²⁵⁵⁾

A tanulmányrovat a Kultura erőssége volt. Pintér Jenő (aki a tízes években még más ígér későbbi állásfoglalásánál, pl. ő áll ki a Kulturában a Nyugat mellett) a II. évfolyamtól már szerkesztő bizottsági tagként közli Régi magyar írók és Dukai Takács Judit tanulmányát,²⁸⁽²⁵⁶⁾ értékes Sirola Ferenc Petőfi fordításairól szóló értekezése²⁹⁽²⁵⁷⁾. Paulovits István Reviczky Gyuláról értekezik³⁰⁽²⁵⁸⁾, ő mutatja be Petőfiné két ismeretlen levelét. Komjáthy Jenőt Köveskúti Jenő fedezi fel,³¹⁽²⁵⁹⁾ Halmi Bódog több szép tanulmányában szolgáltat elégtételt a folyóirat kritikai rovatában támadott Nyugat írói nemzedékének.³²⁽²⁶⁰⁾ Viszonylag korán állapítja meg, hogy Ady a Petőfi és Arany utáni korszak legnagyobb írója, kedvezően mutatja be Juhász Gyulát, Kosztolányit. A legnagyobb megbecsüléssel Babitsról beszél, így ír: „...az új magyar vers legnagyobb virtuózára, a lehiggadt kristálytisza logikájú, kiművelt lelkű tudósra, Babics (!) Mihályra gondolok... mestere a márványfehér klasszikus művészeti formáknak.”³³⁽²⁶¹⁾ Halmi kifogásolta az írókat tönkretévő zsurnalizmus gyári munkáját, jelentékeny A város és vidéke, továbbá Dickens tanulmánya is.³⁴⁽²⁶²⁾

A Kultura műfordításokat inkább alkalmilag, mellékesen közölt, Träger Ernő Ottokar Kernstockot, Detlew von Liliencront és Richard Dehmelt fordította, Harsányi Lajos Henry Hermannnt mutatta be.

Bár a Kulturát Sopronban szerkesztették és nyomták, néhány helyi szerzőt fogadott csak munkatársai közé, inkább több műmellékletének volt soproni jellege. A lap nyomdai kivitele vidéken még máig is el nem ért csúcs maradt, színes és fehér-fekete műmellékletei, a második évfolyamtól fényképszerűen beillesztett kis arcképmellékletei remek nyomdai kivitelben készültek, és kitűnő mestereket is mutattak be, jórészt, Szinyei-Mersét, Deák-Ébner, Ferenczy Károlyt, Tornyai Jánost, Mednyánszky Lászlót, de engedve a kétarcúságnak, nem maradt el Margittay Tihamér Szerelmes versek c. képének reprodukciója sem.

Ámon Vilmos egyhelyütt azt írja, hogy a Kulturát csak maga a Budapesti Művészház hivatalos lapjaként kétezer példányban rendelte meg,³⁵⁽²⁶³⁾ eszerint ennél nagyobb számban kellett volna megjelenie, ez azonban inkább szerkesztői kívánság lehetett, mint valóság. A folyóirat harmadik évfolyamának második száma után történt félbeszakadása azt sejteti, hogy Röttig nem folytathatta a vidék összefogásának reménytelen kísérletét, a kívülmaradottak tartós lázadását a Nyugat ellen. A Kultura több mint két éve mindamellett valóságosan tükrözi azt a hullámverést, amelyet a Nyugat írói küzdelmei 1911–13-ban Magyarországon, vidéken kiváltottak.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Domonkos Ottó: A soproni múzeum 1966. évi jelentése

84 Domonkos Ottó: A soproni múzeum 1966. évi jelentése

A múzeum 1966. évi munkája nem volt olyan látványos, külsőségekben is megnyilvánuló, mint az előző évben, amikor három állandó kiállítást nyitott, központi fűtést épített. Az eredmények azonban így is jelentősek, melyek az anyag gyarapodásában, a nyilvántartási munkák statisztikai eredményeiben, a tudományos feldolgozásban, a népművelő és kiállításrendezési munkákban konkretizálódtak. A részletesebb eredmények a következők:

Anyag-gyarapítás: Ásatás folyt Sopron-Présháztelepen, ahol IX. századi temető leletei kerültek elő. Nagycenk Szőlőkalatt nevű határrészén római kori temető feltárását végeztük el győri segítséggel. Csorna-Hosszúdombon pedig későavari temetőt tárt fel Tomka Péter, a múzeum régésze. Kapuvár-Kistölgyfa ásatása Árpád-kori település nyomait hozta napvilágra. Sopronkőhida-Deicht dűlőben Hallstatt-kori és IX. századi telep leletei kerültek felszínre. – Leletbejelentésre történt kiszállítás Balf, Nagycenk, Süttör, Kapuvár, Csorna helységeibe. – Az Országos Műemléki Felügyelőség költségén nagyobb méretű ásatás folyt a városház Szent György utcai szakaszán, a Tűztorony tövében, valamint a Városház utcában. Az ásatásokat római, ill. középkoros budapesti régészek vezették, a munkában azonban a múzeum régésze is részt vett, az előkerült leletek pedig a soproni múzeumba kerültek. – A múzeum régésze ásatással, leletmentéssel összesen 93 napon át foglalkozott. Az egyedileg számbavehető tárgyak száma 997 db, becslés alapján kb. 2000 db a gyarapodás.

Néprajzi téren gyűjtés folyt Beledben, ahol egy felcser-borbély munkájának leírása, valamint eszközeinek részleges megszerzése történt meg. Ágfalván a temetéseknél használt hímzett halotti térítőkől sikerült több szép darabot gyűjteni és leírni a hozzá fűződő szokást. Fertőrákosról faragott paraszt-székek, Répcevisről háztartási eszközök, Egyedről és Rábaszentandrásról pedig kismemesi viselet darabjai kerültek

megvásárlásra. Mozgalmat indítottunk a járás iskoláiban húsvéti tojás gyűjtésére, ami harmincnál több szépen díszített tojást eredményezett, azonban ezek restaurálása rendkívül körülményes és elég nagy számú veszteséggel is járt. A múzeum néprajzosa egyben igazgató is, ami magyarázatát adja annak, hogy a korábbi évek néprajzi gyarapodásától jelentősen elmarad az idei 107 darabos szaporulat.

Helytörténeti vonatkozásban jelentős mennyiségben gyűlt anyag a város társadalmi egyesületeinek emlékeiből. Ezen belül is nagyobb hangsúlyt kapott a 100 éves Önkéntes Tűzoltó Egylet tárgyainak a gyűjtése, felkutatása a város területén. Brennbergbányán sikerült megvásárolni egy századforduló körüli bányászlakás teljes berendezését, valamint fontos dokumentumokat megszerezni a bányász-mozgalmakra vonatkozóan. Magnetofon felvételek készültek a brennbergi nagy sztrájkokról, visszaemlékezések kerültek rögzítésre a Tanácsköztársaság idejére 85 vonatkozóan. A soproni ipar és kereskedelem emlékei szintén szerepelnek a gyarapodásban. Összesen 828 darabbal gyarapította a gyűjteményt Környei Attila, a múzeum történésze.

A *képző- és iparművészet*, valamint a *numizmatika* körében rendszeres gyűjtés nem folyt, szakember hiánya miatt. Főleg ajándékozás útján gyarapodott az anyag grafikákkal, szükségpénzekkel. A képzőművészet 86 db, az iparművészet 53 db, a numizmatika 758 (ebből revízió során 480 db került elő).

Természettudományi anyagunk öt darab ősfalcsonttal gyarapodott, összesen tehát a múzeum tárgyi anyaga 2834 darabbal gyarapodott.

A gyűjtemények növekedése a nyilvántartási munkákban komoly erőfeszítést követelt, hogy a leltározás naprakész állapotát biztosítani tudjuk minden egységben, a régészet kivételével. Itt a restaurálás után kerül sor a leltározásra.

A *tudományos munka* terén az ún. „B-téma” keretében végzett feldolgozást a néprajzos a soproni és a győri szabásminta-könyvekkel kapcsolatban, valamint levéltári kutatást folytatott a magyarországi kékfestő ipar történetére vonatkozóan az eperjesi és a bártfai levéltárban. A régész a Győr-Sopron megye területén előkerült avar-kori temetők anyagát vizsgálta Győr, Magyaróvár és Budapest múzeumaiban. A történész a Tanácsköztársaság két soproni vezetőjének, Bors Lászlónak és Kellner Sándornak a tevékenységére vonatkozóan végzett kutatást soproni és fővárosi levéltárakban. Közlésre kész dolgozatok születtek a Hátulsó utcai késő-római sírokról, Bors László irodalmi munkásságának értékeléséről, valamint a soproni kesztyűsök munkájáról. – Itt említjük meg, hogy megjelent a múzeum új vezetője „A soproni múzeum kiállításai” címmel, amely tárgyalja a központi épület, a Fabricius-ház és a Lábas-ház kiállításait.

Népművelési munkánkból elsőként a kiállítás rendezést említjük. A Berzsényi Gimnáziummal közösen rendeztük meg a „300 éves a Berzsényi Gimnázium könyvtára” c. különkiállítást, amely a könyvtár keletkezésének, első leltárainak, használati szabályainak dokumentumai mellett bemutatja, hogy az iskola könyvtára mindig lépést tartott a haladással, és diákjai számára. Itt ösnyomtatványoktól kezdve a francia felvilágosodás klasszikusain, a magyar irodalom legkiválóbbjainak első kiadásain keresztül a marxista irodalom első megjelenéséig, mai új szerzeményekkel bezárólag, került bemutatásra a gazdag anyag.

Az Októberi Múzeumi Hónap keretében került sor „A sopronhorpácsi kutatóintézet munkája” c. kiállításra, amely az intézet létrejöttének története mellett a kutatás fő területét képező cukorrépa nemesítéssel ismertette meg a látogatót. A nemesítés hazai történetére való rövid visszapillantás jó összehasonlítási alapot adott a kutatás mai lehetőségeire, anyagi ellátottságára. A munka eredményeit pedig a mennyiségi és minőségi mutatók, a népgazdasági haszon hatalmas összegei, a nemzetközi kapcsolatok, a mag-export térképei szemléltették. A vizsgálatok eszközei között helyet kapott az izotóp-kutatások műszere is. A

kiállítás az intézet és a múzeum közös munkájaként jött létre, azzal a céllal, hogy a soproni bemutató után vándorútra kel a tablóanyag. A kiállítás mozgatását az intézet végezte, 5–6 olyan községbe vitte el, ahol jelentős cukorrépatermelés folyik. A képanyag az újabb termelési eljárásokat ismertette meg a gazdákkal, a kiállítással utazó kutató pedig előadást tartott az időszerű nemesítési és termelési kérdésekről. – A soproni pártértekezlet idejére (X. 14) az Ady Endre Kultúrház emeleti halljában rendeztünk kiállítást a levéltárral közösen „Fejezetek a soproni munkásmozgalom történetéből” címmel. A pártértekezlet után az iskolák csoportos látogatására került sor, elsősorban a történelemtanítás szempontjából hasznos eredménnyel. – Az 1965-ös évben Sopronban megrendezett „Sopron belvárosának műemléki helyreállítása” című különkiállításunkat a város üzemei után a soproni járás területére is kivittük. Ágfalva, Fertőrákos, Balf, Újkér és Lövő helységek kultúrházaiban volt látható az anyag egy-egy hétig. A megnyitást mindig összekapcsoltuk egy, a műemlékvédelmi munkát ismertető előadással. A kiállítás forgatásával az volt a célunk, hogy a környező falvak lakói is megismerjék azt a rekonstrukciós munkát, amelyről az újságok híreiből volt csak tudomásuk. ⁸⁶Megjegyezzük, hogy a járás területén az 1966-os esztendőben semmi más kiállítás bemutatására nem került sor. E vállalkozásunk révén jó kapcsolat alakult ki a múzeum és a Járási Tanács illetékesei között és ilyen módon a járás kulturális életének alakításába a múzeum is közvetlenül bekapcsolódott. Erre az időre esett, amint fentebb már említettük, a járás területén működő horpácsi kutatóintézet munkájának bemutatása Sopron város közönsége számára.

A Múzeumi Hónap keretében a soproni járás történelemszakos tanárai számára továbbképzés keretében előadás-sorozatot tartottunk a múzeumban, különös tekintettel az iskolák tanmenetére, a helyi anyagnak az általános történelembe való illeszkedésére. Sopron város rajzszakosai számára pedig a megye népművészetéről tartottunk előadást, anyag-bemutatóval egybekötve. Elértük a város és több esetben a járás iskoláinál, hogy a múzeumlátogatások egy-egy tananyag részhez, összefoglalóhoz kapcsolódnak, és a látottak maradandóbb élményt nyújtanak, mintha végigrohannának a csoportok az egész múzeumon. Az év során összesen 26 előadást tartottunk a TIT, KISZ, Honvédség, üzemek kérésére és a Múzeumi Hónap keretében. – 1966-ban 116 alkalommal adtunk támogatást a helyi vagy más kutatónak a múzeum anyagából, amit a kutatási napló is rögzít. – A múzeum állandó és különkiállításainak látogatottsága meghaladta a 77 000 főt, amiből több mint 50% volt iskolás. A csoportok számára összesen 630 tárlatvezetést tartottunk. – Előkészületeket tettünk az 1967-ben 100 éves múzeum jubileumának megünneplésére.

Részlet a fertőrákosi kastély homlokzatáról. 18. sz. Diebold K. felvétele

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Kiss Ervin: Dr. Dr. h. c. Geleji Sándor 1898 – 1967

87 Kiss Ervin: Dr. Dr. h. c. Geleji Sándor 1898 – 1967

Borongós, ködös napon érkezett Sopronba a gyászjelentés: 1967. november 3-án 70 éves korában elhunyt Dr. Geleji Sándor kétszeres Kossuth-díjas akadémikus, a Nehézipari Műszaki Egyetem nagyhírű professzora, a nemzetközileg is nagyrabecsült, kiváló tudós. Több mint négy évtizedes, alkotásokban és világszerte elismert tudományos sikerekben gazdag tevékeny munkásság végére tett korai pontot a súlyos betegség, majd a könyörtelen elmúlás. Geleji Sándor élete elválaszthatatlanul egybefonódott a műszaki tudományokkal, a kohászati iparral és a mérnökképzéssel. Soha nem lankadó fáradhatatlan tevékenységének fő célja mindig az alkotás, tartalma a pontos és igényes munka volt.

Geleji Sándor ősei, a Greilingerek Sopronban a 18. század legelején tűnnek fel első ízben. Évszázadokon át a molnármesterséget folytatták. Különböző malmok voltak a bérletükben, később birtokukban. A 19. század közepén Bánfalván és a Bécsi kapun kívül jó messzire volt Greilinger Ferdinánd malma. Ez egy lépéssel tovább vitte a család jelentőségét a város életében: uszodát épített, ez a Nagyszoda, amelyet a második világháború eseményei tettek használhatatlanná. Geleji Sándor elődei már intellektuális pályákon mozognak, van közöttük orvos, hivatalnok. Geleji apja az evangélikus iskolák egyikében volt tanító és hosszú ideig a Halász utcában az ev. árvaházban lakott családjával, köztük Sándor fiával együtt.

Geleji Sándor életének első szakaszáról fiataalkori és holtig jóbarátja, Csatkai Endre értesít. Geleji Frigyes, az édesapja, rendkívül szabadgondolkodású ember volt. Szerkesztette a hetente néhányszor megjelenő Nemzetőr, majd a Sopron c. 48-as napilapot, írt a Szabad Gondolat c. fővárosi folyóiratba is. Ebben a szabadgondolkodású családi légkörben nevelkedett a három Geleji-fiú. Míg fivérei, Dezső és Géza inkább a humán műveltség hívei voltak, a fiatal Geleji Sándort a természettudományok érdekelték. Már 3. gimnazista korában a villamosság terén olyan jelentős megfigyelése volt, amelyet Edissonnal is közölt, és íme a nagy feltaláló érdemesnek tartotta, hogy a soproni kisdíjakot értesítse: foglalkozott a dologgal és továbbra is [88](#)tartja. Az első világháború kitörése folytán azután nem lett a dolognak folytatása. Geleji Sándor kedvence maradt a reáliskola hírneves fizikatanárának, Barta Miksának, és vele gyakran színvonalas vitákat is folytatott. 1917-ben kitűnő minősítéssel érettségizett a soproni reáliskolában, majd a Budapesti Műegyetemen folytatta tanulmányait. Ez persze nem jelentette, hogy elszakadt Soprontól. Budapesten tagja lett a Galilei-körnek, és 1919 márciusában már a proletárdiktatúra megbízásából jött haza Sopronba a fiatalságot szervezni. Édesapja a művelődésügyi tanács helyettes népbiztosaképp szervezte a proletárkönyvtárat. Ekkor már súlyos gerincbaja volt, a buzgalomtól és a fájdalomtól egyaránt lázban égett a szeme. 1919 augusztusának elején minden összeomlott. A két idősebb Geleji-fivér emigrált, az apát letartóztatták és Kőhidára került, ítélete aránylag enyhe volt, néhány év ugyan, de ekkor már roncs

volt, a börtön kórházában feküdt. A büntetés kitöltése előtt, valószínűleg már a fegyházon kívül halt meg. Feleségét Sándorral együtt hatóságilag kilakoltatták a Templom utca 10-es számú szolgálati lakásból, az elhanyagolt Laehne-intézetből alakított szükséglakások egyikébe. Sándorra rettenetes gondok szakadtak. A Harkai út közelében a Schwartz-malomban kapott alkalmazást, oda gyalogolt ki minden reggel, miután alig látó anyját is ellátta és onnan vándorolt esténként holtfáradtan vissza a Bécsi útra.

1923 őszén a soproni Főiskola műegyetemi éveinek beszámításával hallgatói közé sorolta. Itt szerzett 1926-ban kitűnő minősítésű vaskohómérnöki oklevelet. Főiskolai tanulmányai alatt is nehéz anyagi körülmények között élt, házitanítóskodásból tartotta el édesanyját és önmagát. Mint fiatal kohómérnök a Magyar Rézhengerművekben kapott állást, és édesanyjával 1926-ban felköltözött Budapestre. 1935-ben az akkori Weiss-Manfréd gyár üzemmérnöke, majd 1939-ben főmérnöke lesz. Mérnöki munkájában már az első naptól kezdve arra törekedett, hogy elmélyülten foglalkozzék szakterületének elméleti, tudományos problémáival. Első tudományos dolgozatai 1928-ban jelennek meg, sőt 1931-ben már a Stahl und Eisen című legnevesebb külföldi szakfolyóirat is közli egyik tanulmányát. A soproni Főiskolán 1934-ben summa cum laude minősítéssel műszaki doktorátust szerez. 1939-ben a Főiskola egyetemi magántanára lesz, és előadásainak megtartására most már gyakrabban látogat el Sopronba. A felszabadulás után a Csepeli Fémű igazgatója, majd 1946-ban kinevezik a soproni Műegyetem Kohógéptani Tanszékére tanszékvezető professzornak. Budapesten betöltött igazgatói állása mellett nagy lelkesedéssel és nagyszerű tervekkel kezdi meg a háborús cselekmények következtében erősen megrongálódott, nagyon szegényes felszerelésű tanszék talpraállítását. Az akkori mostoha közlekedési viszonyok mellett is örömmel vállalta a hetenkénti hosszadalmas utazás fáradalmait, hiszen rengeteg volt a tennivaló a tanszéken is. Új oktatási anyagot kellett kialakítani, jegyzetet írni, előadni, vizsgáztatni, a hiányos felszerelést pótolni és az eljövendő nemzetközi hírnevű tanszék alapjait lerakni. Mindezt fáradhatatlan munkabírással, nagy szeretettel és örömmel végezte. A fárasztó napi munka után oly nagy felüdülés volt számára a soproni fenyvesekben hosszú sétát tenni, a Hatvan-turistaházban megpihenni, vagy a volt Neher-féle tekepályán a kollégákkal elszórakozni, régi jó barátokkal egy-egy kellemes estét eltölteni.

A nagymértékben megnövekedett egyetemi feladatok ellátása, a tudományos munka hatékonyabb művelése már egész embert kívánt, ezért 1949-ben leköszönt a Csepelen betöltött igazgatói állásáról. A Nehézipari Műszaki Egyetem megalapításával a kohómérnöki kar tanszékei 1952-ben az egyetem új székhelyére, Miskolcra települtek át. Geleji Sándort ezután már csak ritkán lehetett Sopronban látni, de eredményeinek, sikereinek és kitüntetéseinek hírét a soproniak mindig nagy örömmel fogadták.

Geleji Sándor a mérnökképzésben, valamint a szakmai tudományos tevékenységen túlmenően elévülhetetlen érdemeket szerzett a hazai műszaki tudományok szervezésében és irányításában is. A Magyar Tudományos Akadémia 1951-ben levelező, 1955-ben rendes tagjává választja. Mint az Akadémia Műszaki Tudományok Osztályának titkára 1956-tól 1962-ig a hazai műszaki alap kutatások legfontosabb előfeltételeinek 89 megteremtésén munkálkodik. Ott volt mindenütt, ahol a műszaki előrehaladásért, a mérnökképzés fejlesztéséért és a kohászati iparág szakmai színvonalának emeléséért valamit tenni lehetett. Felsorolni is hosszadalmas lenne azt a sok különféle bizottságot, egyesületet, munkacsoportot, amelyekben vezető tisztséget töltött be. Szívéhez legközelebb azonban tanítványai, azok oktatása és nevelése állott. Tanári működését mindig elsőrendű hivatásának tekintette és tanítványai szeretetét, ragaszkodását a legnagyobb jutalomként értékelte.

A magyar nyelvű kohászati szakirodalom a felszabadulást követő években még nagyon szegényes és jórészt elavult volt. Geleji Sándor felismerte azt, hogy a kohászat műszaki fejlesztése, a kohászati kutatások megalapozása, valamint a mérnök- és technikusképzés nem képzelhető el színvonalas magyar nyelvű

szakirodalom nélkül. Irányításával és szerkesztésében 1949-ben elkészül az Alumínium kézikönyv, 1952-ben a Színesfémipar technológia. 1950-ben ő maga adja az egyetemi hallgatók és a hazai szakemberek kezébe az első „Kohógéptan” c. könyvet. Ennek második kiadása 1953-ban, német nyelvű kiadása 1961-ben és angol nyelvű kiadása 1967-ben jelent meg. Három magyar nyelvű, két német, egy orosz, egy cseh és egy japán nyelvű kiadásban jelentek meg a fémek alakításának elméletével foglalkozó könyvei, ő kezdeményezte és még betegágyán is szerkesztette a Vaskohászati Enciklopédia-sorozatot, amelynek eddig megjelent kötetei nemzetközi viszonylatban is egyedülálló foglalatát adják a vaskohászati iparág elméleti és gyakorlati problémáinak. Az ő javaslatára indult meg az Acta Technica, a hazai műszaki tudományok reprezentatív idegen nyelvű rendszeres kiadványa.

Mint kiváló tudós, kutatómunkájának gazdag eredményeit könyvein túlmenően 125 magyar és idegen nyelvű szakcikkben tette közzé különböző hazai és neves külföldi folyóiratokban, műszaki kiadványokban. A fémek képlékeny alakításával foglalkozó szakemberek világszerte ismerik és nagyra értékelik tudományos munkásságát, könyveit világszerte megtaláljuk a kutatók, a tervezők, az üzemmérnökök és az egyetemi hallgatók könyvespolcán.

Geleji Sándor hallatlanul sokirányú, fáradhatatlan alkotó munkásságát itthon is, külföldön is elismerés kísérte. Kétszer részesült Kossuth-díjban, kitüntették a Köztársasági Érdemérem arany fokozatával, a Magyar Népköztársasági Érdemrend III. fokozatával, elnyerte a Wahlner Aladár emlékérmét, megkapta az Oktatásügy Kiváló Dolgozója kitüntetést, és 60. születésnapján átvehette életműve elismeréseként a Munka Vöröszászló érdemrendjét. A Freibergi Bergakademie 1965-ben díszdoktorává avatta, a Lengyel Tudományos Akadémia pedig 1966-ban tiszteletbeli tagjává választotta.

Munkatársai, tanítványai és egy egész kohászgeneráció példaképének tekintette. Sok feladata, rengeteg tennivalója volt. Nagyon sokat vállalt, fáradhatatlanul dolgozott, alkotott, szervezett és irányított. De a teendők sokaságában is tudott mindig időt szakítani az irodalom, a zene, a színház, a múzeumok és az élet aktuális hétköznapi eseményei számára. Hallatlanul sokoldalú, kimagasló általános műveltségű ember és közvetlen, segítőkész, melegszívű jó barát volt. Feleségével, aki nagyműveltségű tanárnő és egyben legodaadóbb munkatársa is volt, három évtizeden át meghitt családi életet élt. Amikor felesége 1966 őszén meghalt, teljesen egyedül maradt. Életének utolsó évét társtalanul kellett volna leélnie, ha nem talál egy asszonyt, aki a súlyos betegség idején mellé állt, és bearanyozta életének utolsó hónapjait. Súlyos betegségéből lábadozva a soproni fenyvesekbe, a megannyi kedves emléket idéző ódon falak közé vágyott és remélte, hogy a soproni üdülés meg hozza számára az annyira áhított gyógyulást. A sors, sajnos, megtagadta tőle ezt az ajándékot. A nagy tudós, a magyar műszaki élet és a kohászati felsőoktatás kimagasló egyénisége mindig büszkén vallotta magát „soproninak”. Gazdag szellemi örökségét, soha nem feledhető példamutatását és nagyszerű emberségét kegyelettel megőrzi emlékezetükben a munkatársak, a tanítványok, valamint mindazok a soproniak is, akik ismerték, tisztelték és szerették.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / Semmelweis Karoly: A középkori Ravo (Roj, Rov) várának fekvése Sopron megyében

90 Semmelweis Karoly: A középkori Ravo (Roj, Rov) várának fekvése Sopron megyében

Dr. Házi Jenő a „Soproni Szemle” egyik számában (1967/1, 73. o.) e cím alatt Roj várának és falvának fekvése kérdését Sopron megyében, és pedig Oggau (Oka) körül, elintézettnak nyilvánítja. Nézetem szerint az említett 1382. évi okmány alapján azt bizonyítani nem lehet. Hogy Roj vára Sopron megyében feküdt, azt tulajdonképpen eddig senkisé sem vonta kétségbe, de a lényeges kérdés az, hogy a Lajta-hegység északi peremén állt-e – szerintem Stotzingnál –, vagy tényleg Oggau táján. Dr. Házi idézi ugyan az én erről írt tanulmányomat (Bgld. Heimatbl., 1947, 62–67.), de csak mint az eddig egymástól eltérő felfogások összefoglalását, és azt jegyzi meg, hogy nem mertem dönteni az egyik vagy másik felfogás mellett. Ez pedig nem felel meg a valóságnak, mert én ott határozottan amellet foglaltam állást, hogy Roj a Lajta-hegység északi lejtőjén keresendő, amit azzal a belátható érveléssel igyekeztem bizonyítani (65. oldal), hogy a Kanizsaiak 1390, illetve 1392 után, amikor is a Gathalok birtokait bekebelezték, Pirichendorf (az elpusztult Szék), Donnerskirchen (Fehéregyháza) és Oggau (Oka) falvakat a kismartoni uradalmukhoz csatolták, Rojt pedig a hornsteini (szarvkői)-hez. – Ez biztosan nem történt ok nélkül, mert miért is csatolták volna oda, ha szintén úgy, mint a többi, itt Kismarton vidékén feküdt volna.

Az 1382-i oklevelet ott már én is idéztem. Abban tényleg az áll, hogy Roj birtok Oggauval (usque ad metas possessionis Zaka vocate) volt határos, de ez nem zárja ki, hogy mégis a Lajta-hegység túlsó oldalán feküdt. Határai abban az időben tényleg érintkezhetek, és pedig vagy úgy, hogy Roj határa a Lajta-hegységen átnyúlt délnek, vagy hogy Oggau határa érte el északon a Lajta-hegység gerincét. Ma p. o. Oslip (Oszlop) határa még mindig a Lajta-hegység gerincéig ér és Stotzinggal ott határos. De az sincs

egészen kizárva, hogy az idézett oklevélben tévesen Zaka áll Zeek helyett.

Azt a megjegyzésemet, hogy a kérdés végleges megoldását az esetleg felszínre kerülő oklevélről vagy ásatási eredményről várom, úgy értettem, hogy azoktól várom a további bizonyítékokat amellet, hogy Stotzingnál állt Roj vára. Erre különben is már nyílt közben alkalom, mert a múlt években a vízvezetési ásatásoknál a földszín alatt talált vastag falak a stotzingi templom körül arra vallanak, hogy ott valamikor egy nagyobb épülettömb állt, és mivel más várról vagy épületről ezen a vidéken nincs tudomásunk, csakis a keresett Rojról lehet szó. Én tehát biztosnak tartom, hogy valamikor itt állt a már sokszor keresett vár és nem Oka vagy Ruszt táján. Ide váгна még az a felfogás is, hogy a mai alsó-ausztriai Au község villa Rojnak felelne meg.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / Ruppeldt Fedor: Sopron a villamos vasút első idejében

91 Ruppeldt Fedor: Sopron a villamos vasút első idejében

A Soproni Szemle 1966. évi második száma felidézte emlékezetembe hajdan Sopronban átélt kilenc kedves iskolaévet. Még a múlt század végén, 1898-ban kerültem először ide, az ev. gimnázium 3. osztályába, ahol a kedves és szeretett „Dani bácsi”, Bothár Dániel volt az osztályfőnököm, egészen az érettségiig, amely 1904-ben következett be. Azután három évig ott tanultam a soproni evangélikus teológián 1907-ig. Akkor búcsút mondtam a szép városnak, amelyet Fehér Sopronnak is neveztek, oly szép volt, hogy amint a horvátok fővárosukat Fehér Zagrebnek nevezik, ennek mintájára kapta Sopron is díszítő melléknevét. Sok mindent írhatnék ifjúkori soproni élményeimről, főképp a színházi dolgokról, mert szorgalmas látogatója lévén a műsák csarnokának, én is írtam rövid recenziókat az előadásokról a Soproni Naplóban. Magam sem tudom, miként jutottam én, a szlovák fiú ehhez a kitüntető munkához, hogy belekontárkodhattam az irodalmárok dolgába. Ez a munka azonban egypár garast is hozott, pénzzel éppen nem nagyon tömött tárcámba.

Azok az évek, a század eleje, a modern operett aranykora volt.

Három híres operett hangzott akkor minden színpadról, Lehár *Víg özvegy* c. halhatatlan műve, mely tán a világ legnagyobb sikerű darabja volt, megjelenése után egy év alatt állítólag 17 000 ízben adták a világ minden színpadán, még Szibéria legtávolibb zugában is. Az otthoni szűkebb világban nagyon kedvelt két operett volt a *Bob herceg* és a *János vitéz*. De nemcsak a színház villanyozta fel ekkoriban a soproni kedélyeket, hanem az újdonság *villamos vasút* is, amelyről a SSz említett számában Lovas *Gyula* értékes cikke emlékezik meg. Szabad legyen a korai időszak ismeretéhez mint kortársnak személyes élmények megörökítésével szolgálnom.

Sopron közelében, Pozsonyban és Szombathelyen már csilingelt a villamos, Sopron utcáiról még hiányzott. Ezt a soproni nagyközönség és a modern idők haladását hirdető és követelő ifjúság – magamat, a lipői születésű diákot is beleértve – szinte sértő és méltatlan dolognak tartotta, hisz az akkoriban úgy hozzátartozott a város fogalmához, mint ma az összes nagyvárosban a metró. Magam Liptóból Pozsonyon át utazva Sopronba, a mai Bratislavában a főpályaudvarról a Sopronba vezető vasútállomásra batyuimmal mindig már villamoson mentem, ott láttam először a ló nélkül szaladó masinát. Sopronba 1898 őszén érkeztem meg először, engem is elfogott a soproni láz a többi diákkal együtt. Roppant érdeklődéssel

figyeltük, hogy fektetik le a síneket. Okoskodtunk, milyen utcákon megy a vonal, miért ott és miért nem másutt, végül felismertük, hogy a választott vonal volt a legmegfelelőbb, hogy ti. közvetítse az utasok forgalmát a város két vasútállomása között.

1900. május elseje volt azután a nagy nap. Mindenféle nagy urak és hivatalnokok végigjárták a vonalat, utána ezen a napon folyton jártak a kocsik, mindig tömve, mert hiszen minden épkézláb ember, főleg a fiatalság, részt akart venni a dicsőségben, hogy az első napon már utazott villamoson. Emlékezetem szerint az első napon ingyen szállították az utasokat, ami tán már Stephenson óta szokásos minden új vasúti vonal megnyitása napján. Magam is láttam az utóbbi évtizedekben vasúti megnyitások ünnepségén. De az új villamos vonal megnyitása a diákpoezisben is visszhangot váltott ki.

A polgárok szinte megittasodva az első szíves fogadtatásától, új vonalakról ábrándoztak. Szóba került a Szent Mihály templom környéke, de az ottani polgárok kénytelenek voltak belátni, hogy a nagy emelkedést nem bírná a villamos, no meg aligha fizetődne ki. Azután ott volt a Bécsi-domb. Nagyon élénken foglalkoztatta a tervezetőket. Akkoriban kedves, pázsitos hely volt: juhok legelésztek arra és gyermekek rugdosták a labdát, fogalmuk sem lévén, mik a modern futball szabályai; nyári napokon sárkányt eresztgettek nagy ribillióval. De a józanabb elmék hamar elejtették a gondolatát, hogy a juhok közé villamos vasút járjon.

Szárnyvonal azonban épült, ahogy Lovas Gyula is írja, mégpedig a Pannónia elől indult és a vágóhíd felé tartott. Kezdetől fogva kevesen használták, mert hisz a vidéki gazdák, akik a vágóhídra [92](#)hajtották marhájukat, nem utazhattak villamoson. De egyszer – csak egyszer – ennek a szárnyvonalnak is volt farsangja. 1902-ben vagy 1903-ban lehetett. Sopronba is eljött az akkor világhírű amerikai Barnum és Baily (Bejli) cirkusz, akkoriban a világ legnagyobb ilyen intézménye. Óriási reklámot fejtett ki Európa-szerte, akkoriban a Barnum név a nagy hűhónak vált fogalmává. Falvainkon egész utcásorokat ragasztottak tele plakátokkal, ilyen volt a szakállas kisasszony, a vasfejű ember, akinek a fejét kalapáccsal igyekezett szétverni egy atléta, de siker nélkül. A cirkuszhoz ugyanis egész panoptikum is csatlakozott, a fentebbieken kívül volt ott még fiatal hölgy, akinek lába helyett halfarka volt, egy Jávában elfogott majomszörrel borított vadember és más efféle blöffök. A cirkusznak saját szerelvényekből álló vonata volt. A vágóhíd mellett a réten állították fel a cirkuszt. Ezeken a napokon mindenki, még távolabbi falvakból is elment megnézni a csodálatos cirkuszt és akkor egyszer a villamos szárnyvonala is ezeket zsebelt be; a látványosság befejeztével a vasút vezetősége a vágóhídhöz irányította összes kocsijait. Ilyen napjai csak egyszer voltak a szárnyvonalnak; hamarosan le kellett bontani. De erre a sorsra jutott a fővonal is, ahogy Lovas közli: 1923-ban megszűnt, be sem töltve egy negyedszázadot. Jómagam 1914 júniusában 10 éves érettségi találkozóra érkeztem Sopronba. Akkor ugyan még megvolt a villamos. Aznap valami más, végtelenül tragikus és sorsdöntő esemény is történt, amely felizgatta az egész világot: azon a vasárnapon, június 28-án Sarajevóban, Bosznia fővárosában megölték Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét. Egy hónappal később kitört az első világháború ...

Utoljára 1934-ben jártam Sopronban, harminc évi maturai találkozónk alkalmából, és önkéntelenül megint csak kereste szemem a régi jó villamost, ifjúkorom kedves emlékét ... De már csak azt az emléket találtam, hogy a Várkerületen, közel az Ikvahídhhoz az utca kövezetébe beleélve ott rozsdásodott pár darab sín. Talán emlékül hagyták arra, ami volt, de ami soha többé nem lesz ... Elmúlt a villamosok kora – felváltották őket az autóbuszok ...

Szabó Jenő: Heimler Károly egy elfeledett akciója az idegenforgalom érdekében

Hárs Józsefnek az idegenforgalom múltjáról írt gondos tanulmányához volna hozzáfűzni valóm azon a címen, hogy annak idején Heimler Károly keze alatt dolgoztam, és így közvetlen közelről láthattam azt az önzetlen munkát, amelyet hivatali kötelességét messze meghaladó módon Sopron városa, főleg annak idegenforgalma érdekében végzett.

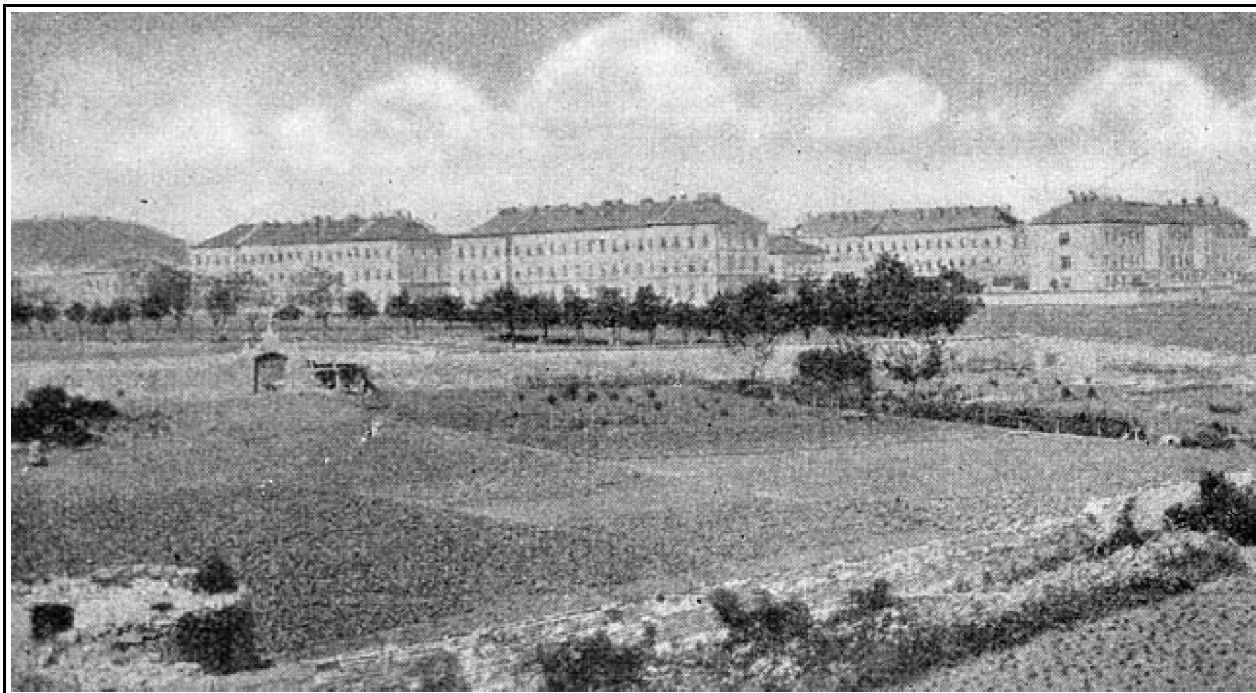
Hárs tanulmányában egy helyütt megállapítja: „Az állandó jellegű nyaralók javarésze inkább magyar, főleg nyugdíjas bírák vagy katonatisztek, az ún. középosztály.” Kevesen tudják, hogy ennek elindítója is Heimler Károly volt. A harmincas évek elején a magyar kormány rendelkezést bocsátott ki, hogy külföldön élő nyugdíjasainak nem fizet nyugdíjat. Vonatkozott ez főképpen a Monarchia régi nyugdíjasaira, akik Ausztriában éltek és a magyar nyugdíjat ott költötték el. A kormány rendelkezése ezeket most válaszára elé állította: vagy hazatérnek Magyarországra, vagy elveszítik nyugdíjukat.

Ehhez kapcsolódott Heimler terve. Megszerezte a külföldön élő magyar nyugdíjasok névsorát, és mindegyiknek külön, nevére szóló levelet küldött, amelyben a város vezetősége nevében meghívta letelepedésre, üdülésre. Nem véletlen tehát, hogy nagy része van benne Heimlernek, hogy a városunkba megindult belső idegenforgalom élén nyugdíjasok jártak.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / H. Mosokovszky Éva: Festmények soproni részletekkel a bécsi Dorotheum árverésén

93H. Mosokovszky Éva: Festmények soproni részletekkel a bécsi Dorotheum árverésén

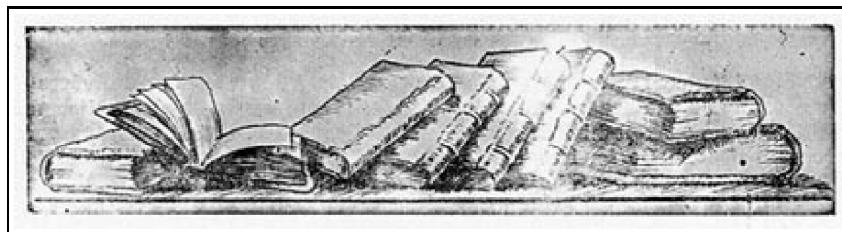
A bécsi Dorotheum árverésein gyakran fordul elő soproni vonatkozású műtárgy: így po. Liszt Ferencnek Rahl Károly festette arcképe, továbbá Dorfmeister-képek, amelyekről annak idején az SSz is megemlékezett (1940. 148. lap). Legutóbb az 1967. október 10–13 közti árverésen a 161. szám alatt került kalapács alá két vízfestmény soproni részletekkel. A szerző Sigel Antal, ismert név, számos osztrák útikép van tőle ausztriai könyvtárakban és gyűjteményekben. A szóban forgó egyik kép a soproni bécsi külváros egyik terét, tán a Sas teret ábrázolja, mérete 19×25.5 cm. Jelzése „nach Natur gez. von Ant Sigel Ödenburg im April 1850.” Becsértéke 1000 silling volt, kikiáltási ára 350 silling. A másik vízfestmény a mai Erzsébet-kertet ábrázolja, méretei: 19.5×27.5 cm. Jelzése Sigel Ödenburg Juni 858. Ennek is ezer silling volt a becisére, kikiáltási ára 300 silling. Elkelték-e, kihez kerültek, persze ismeretlen.

A 48-as kaszárnya környéke 1900 körül

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

94 **SOPRONI KÖNYVESPOLC**

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Békés István: Magyar ponyva Pitaval. Bp. 1966. Minerva. 480 lap

Békés István: Magyar ponyva Pitaval. Bp. 1966. Minerva. 480 lap

Pitaval mester, a párisi parlament jogtudósa 1734-ben kötetet adott ki nevezetes jogesetekről, amely kötetet

számtalanszor fordították, kiegészítették és ami fontosabb, olvasták. Németre nem kisebb íróművész ültette át mint Schiller. Békés István a magyar ponyvairodalomban leírt bűntetteket és jogi eseteket kutatta ki és adta közre gazdag illusztrációs anyaggal; az aprólékos gyűjtőmunka valóságos diadala ez a testes könyv, mert szerzője nem elégedett meg azzal, hogy legtöbbször a könyvtárak lebecsült selejtjéből szedte össze anyagát, hanem hiteles levéltári vagy máshonnan merített bizonyítékokkal is kísérte. 1787-ből ismeretes az első magyar nyelvű füzetke, amely a mi külön Pitavalunk sorába beleilleszkedik. Vásárokon ponyvára rakva árusították vándorkereskedők. És a könyv éppen egy soproni rajzot mutat be ennek illusztrálására, id. Storno Ferencnek a SSz-ben is megjelent rajzát 1846-ból, amely egy effajta rémhistoria áruját ábrázolja. Egyébként Sopronnak nem jutott az a kétes dicsőség, hogy magyar nyelven gyarapította volna a Pitaval hatalmas tömegét, de igenis már a 18. század derekától fogva ismeretesek a vallásos ponyva termékei, amelyeket az egyház legalábbis eltűrt, ha nem is üldözött. 1770-ben Siess József nyomdászunk Két krónika címen regényes ponyvát nyomott ki Stillfried képzelt cseh királyról és fiáról, Brunszvikról. Igazi Pitavalba illő német nyelvű ponyva egy ismeretes; Romwalter adta ki németül egy 1850-ben lejátszódott spanyol rablóbanda borzalmas cselekedeteiről, e nyomdának még három rémes eseményről szóló négylapos ponyvakiadványa ismert. Ezekről természetesen Békés könyve nem beszél, hiszen csak a magyar nyelvű Pitavalt állította össze.

Cs. E.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Arrabona. VIII. kötet. Győr. 1966. Xantus János Múzeum. 367. lap.

Arrabona. VIII. kötet. Győr. 1966. Xantus János Múzeum. 367. lap.

A győri múzeum nagyra tartott évkönyvének immár nyolcadik kötete jelent meg Uzsoki András jól bevált szerkesztésében. Tartalma sokrétű, képanyaga jó, a nyolcadik kötet is folytatja az eddigiek felfelé mutató útját. A soproniakat külön is nagyon érdeklő cikkek szép számmal akadnak benne, így elsősorban Nováki Gyula a Fertőrákos mellett kiásott őskori településeket ismerteti szokott eleven előadásmódján, megemlíti a Gábler Dénes által kiásott római telepet, amelynek ismertetését szívesen vennők tőle a SSz-ben. Timaffy László a győri szíjgyártó és nyerges céhről írva szóba hozza ennek a céhnek kapcsolatait a sopronival, 1644-ben levélváltásban állott a két testület. Kőhegyi Mihály és Rákóczi Katalin a győri múzeum tulajdonképpeni alapítójának, Rómer Flórisnak az olmützi börtönből anyjának írt leveleit közlik. A később nagyhírű régész színes, de egyúttal nagyon szomorú börtönképeinek háttérében soproniak is mozognak, így elsősorban írt Rómer Laky ⁹⁵Demeterről, a csornai premontreiről, aki barátjához hasonlóan a szabadságharcban pap léteire kardot ragadott; hosszú évek börtönbüntetéséből sokat kitöltöttek mindketten. Laky haza is hozta rabláncát, kár, hogy elkallódott az értékes ereklye. Mint tankönyvíró tette nevét Laky nevezetessé. Rómer a börtönben faragásaival és egyéb kézimunkáival örvendeztette meg rabtársait. Köztük a soproni Tóth Ágostonnal, a magyar katonai földrajz megalapítójával tartott fenn nagy barátságot. Tóth felesége Olmützbe költözött, hogy férje közelében lehessen. Rómer postáját is ő közvetítette anyjához. A soproni Liszt Ferenc Múzeum Tóth hagyatékában őriz egy kis skatulyát, amelyet Rómer készített Tóth számára. A cikkhez csatlakozik Kanosy Margit írása Rómer fontos művéről, a Műrégészeti kalauzról, amely 1866-ban került kiadásra, tehát 100 éve. Az elég szűkmarkú soproni tanács is megrendelte a könyvet a kiadás évében, még hozzá két példányt. Krammer Jenő, kedves munkatársunk egy Győrött kiadott gyermekkönyvet ismertet, amelyet németből 1892-ben fordított Lasz Samu, a soproni reáliskola volt

tanulója, későbbi neves földrajztanár. Németh Imre a népi közösségekben élő fiatalok életmódjáról és kultúrájáról írt tanulmánya gazdag adalékot hoz a Rábaközéből is, így különösen érdeklő volt megyénk néprajzi kutatóit. Uzsoki Andrásné aprólékos gonddal összeállította a jelenlegi megye múzeumairól szóló újságközleményeket 1949–1963 közt; ezzel nemcsak hasznos bibliográfiát adott a kutatóknak, de a megye múzeumainak történetét is felvázolta a jelzett időszakban. Remélhetőleg sor kerül arra a bibliográfiára is, amely a múzeumokról szóló nagyobb cikkeket sorolja fel a szakfolyóiratok lapjairól. Végül Uzsoki András jelentést ad a megyei múzeumi szervezetről, amelybe tartozó múzeumaink nagy és érdemes munkáját tükrözi a mindenre kiterjedő cikk.

A felsoroltakon kívül is sok értékes tanulmányt tartalmaz az Arrabona jelen kötete, különösen kiemelkedik Dávid Lajos bátor tollú és terjedelmes írása, amely Győr–Moson megye 1945–1948-as forradalmi időszakát rögzíti. A kötet hozza még Mithay Sándor, Gábler Dénes és Pusztai Rezső régészeti, Kozák Károly, Jenei Ferenc, Csatkai Endre művészettörténeti és Uzsoki András irodalomtörténeti cikkeit.

L. E.

1968. XXII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó Oklevéltár. IX. kötet. 1282–1739. Budapest, 1966. 8°. 532 lap + 6 hasonmás

**Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó Oklevéltár. IX. kötet. 1282–1739.
Budapest, 1966. 8°. 532 lap + 6 hasonmás**

Példamutató és elismerésre méltó az a munka, főleg pedig az a gyorsaság, amellyel a Magyar-zsidó Oklevéltár új sorozatának egyes kötetei készülnek és megjelennek. 1959 óta, tehát nyolc év alatt hat vaskos kötet jelent meg, túlnyomó részt eddig kiadatlan, ismeretlen levéltári anyaggal. Az elmúlt évben e helyen (SSz. XX, 279–80) ismertettük a VIII. kötetet. Akkor már készült a most ismertetendő IX., most viszont már készülöben van a X.

A IX. kötet Házi Jenő, Kubinyi András és Pataki János közreműködésével készült, és elsősorban a pozsonyi levéltár zsidó vonatkozású anyagát adja közre. Erről Házi Jenő bevezetése tájékoztat, a kötet szerkesztőjének előszava pedig a magyarországi zsidóság középkori történetéhez, főleg letelepedéséhez (Vasvár, Kőszeg), zsidó orvosok működéséhez, a középkori zsinagógák történetéhez közöl adalékokat. Itt külön is megemlíteném az 1964–1965-ben feltárt budai zsinagógára vonatkozó ismereteink összefoglalása. Mindezek ellenére a helyreállított középkori soproni zsinagóga magyarországi viszonylatban ma is egyedülálló.

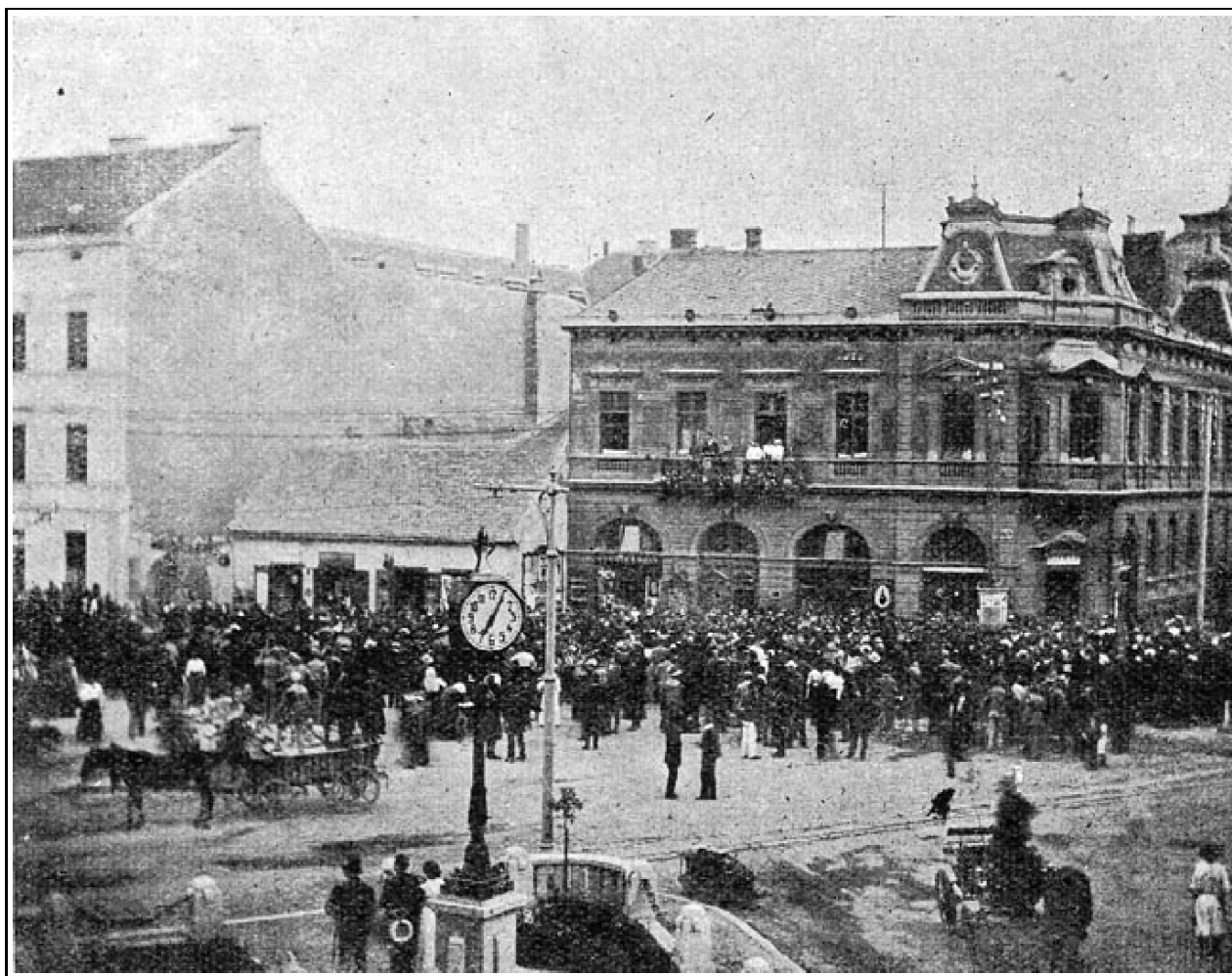
Mivel a kötet anyagának több mint a fele Pozsonyból származik, többnyire a pozsonyi zsidók életére vonatkozó adatokat tartalmazza, persze más magyarországi városok, így különösen Sopron és Buda viszonylatában is. A pozsonyi anyag főleg a bírói, a tanácsjegyzőkönyvekből és a számadáskönyvekből származik, s ennek megfelelően 96-ig változatos tartalmú. E változatos tartalomra az előző köteteknél már rámutattam. Ebből a kötetből mégis kiemelem a 728. sz. forrást, Perlbeck Izsák regényes életrajzát 1738-ból, amely élénken példázza, milyen lehetőségeket kínáltak az érvényesülésre az 1700-as évek. A kötet részleteiről a gondosan elkészített név-, hely- és tárgymutató tájékoztat. Néhány kiegészítés és javítás:

A Moson vármegyei Gattendorf (ma: Burgenlandban) magyarul nem *Gáta*, hanem (Lajta) *Káta* (645. sz.). Hiányzik a Rábaköz (*Rabau*) említése (651. sz.). A 193. sz. forrásban szereplő „7 pahlen tumbäkh 8

centen wegendt” nem 8 mázsa csiriz (!?), hanem 7 bála tombák, azaz rézcink-öntvényből készült lemez. Az egészségügy története szempontjából fontos a pestis elleni védekezéssel kapcsolatban a *contumacyhaus*, azaz az elkülönítő, az isolator említése (375., 511. sz.). Hiányzik az akkor még újdonságnak számító kávéház (714. sz.), továbbá a rosoglio nevű pálinka (589. sz.) említése.

Miként az előző kötetek, ez a kötet is értékes nyelvtörténeti, különösen szótörténeti anyagot tartalmaz. Feltűnően kevés a jiddis nyelvi anyag (652. sz.), de annál több a korai, a német szótörténeti kutatás számára első adatként számító adat, mint *ranczen* 'Reisesack' (163. sz.) 1659-ből (eddig ismert legrégebbi adata 1664-ből), *sattian* 'szattyán' (167. sz.) 1673-ból (1700) stb. A *nachrichter* (41. sz.) Sopronban szóföldrajzi és tárgytörténeti okokból nem lehet 'hóhér', hanem 'törvényszolga'.

Mollay Károly

Mesterségesen rendezett tüntetés az első világháború mellett 1914. augusztus elseje. Gantner Antal felvétele

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Hám Tibor, kiskisgyártási budapesti orvos, soproni főispán 1945. július 23-án arról beszél az újjáalakult törvényhatósági bizottságban, hogy tűnjön el a német szó, tűnjenek el a németek, de át kell menteni a múltból minden értéket, pl. az autonómiát, s meg kell tanulni a demokráciát. (Városi közgyűlési jegyzőkönyv.)

2 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat története (gyűjt és szerk. Szabó Alajos, lektorálta Gyolcs István, a vállalat igazgatója, 1967.) c. kéziratban lévő munka 31. oldalán olvashatjuk: „Egy nagyon helytelen szemlélet uralkodott a vendéglátóiparral kapcsolatban. Valami kizsákmányoló, az emberektől a pénzt elszedő állami intézménynek nézték. Sok gáncsoskodás, rosszakarató intézkedés született ebből (az) évek során.” Vagy: Üdülés a Lövér- és Csömörökben (Győr-Sopronmegyei Hírlap 1952. július 20.) A régi urak – Schuschnigg-től Imrédyig –, csömörökben unatkoztak, dorbézoltak itt. Vagy: 1947-ben figyelmeztetik a polgármestert, hogy a Lövér-szállót olyképpen hozza rendbe, hogy ne csupán a burzsoáziák, hanem a dolgozók is látogathassák.” (Városi kgy. jkv. 1947. május 10. 134. sz.)

3 (Megjegyzés - Popup)

Az idegenforgalmi bizottság tagjai: Tóth Béla, Netzkó Ernő, Kurcz Antal, Gulyás Jenő, Peredl János, Marton József, Kardos Árpád, Berecz Dezső, Dributz Ernő, Molnár János, Lajtai (Luksander) Károly, Juhász Endre, Tremmel Mihály, Vorsatz Brúnó és Radó Ferenc. (Kgy. jkv. 1945/46. 1945. július 23.) (4.), (5.) és (6.) SÁL. IX. 2/945.

4 (Megjegyzés - Popup)

Városi kgy. jkv. 1945/46. 1946. június 5. A választás egyhangú. Az igazgatóságba Perkovátz Félix, Horváth Gyula, Bársony István, Linka József, Kurcz Antal, Csaba József, Feller Viktor, Noéh Zoltán, a felügyelő bizottságba Kóczán Péter, Kovács Lajos, Fehér Gusztáv, dr. Antalffy László és Kremszer Gusztáv bizottsági tagok kerültek.

5 (Megjegyzés - Popup)

Városi közgy. jkv. 1947. 71. sz. alatt március 14-én hoznak határozatot az iroda felállításáról, 108. sz. alatt (máj. 10-én) a járandóságokról tárgyalnak, 109. sz. alatt (május 10.) pedig az IBUSz kérelmére 5000 Ft-os garanciát szavaznak meg 32 :17 arányban a menetjegyirodának. A megnyitást Gereben Béla a SSz. IX. évf. 3–4. sz.-ban megjelent Sopron város idegenforgalma a felszabadulás tíz esztendejében c. cikkében 1947. március 1-ére teszi, holott a polgármesterhez közel álló Soproni Világosság 1947. március 17-i száma „Április elsején nyílik meg a város új Idegenforgalmi Irodája” címmel közöl cikket, s ebben egyedüli nehézségként a menetjegyiroda garanciavállalását említi, amelyet mint látjuk, csak május 10-én szavaz meg a közgyűlés.

6 (Megjegyzés - Popup)

A soproni erdők állami birtokba való átadása. (Új Sopron, 1945. július 31.) A városi kgy. jkv.-ben 1947. május 10-én olvasható, hogy a Belügyminisztérium magáévá tette a város kérését az erdők visszajuttatása

ügyében. Az 1952. máj. 24-i tanácsülésen egy felszólaló megemlíti a város 370 kh. erdejét, amelyen a Károlykilátó is van. L. még a SSz. XV. évf. Bognár Dezső: A Soproni Tanács tíz éve c. tanulmányát (2. sz. 119–120 o.).

7 (Megjegyzés - Popup)

S. városi kgy. jkv. 1947. május 10. 95. sz.

8 (Megjegyzés - Popup)

A fertői vízitelepről 1. SÁL. XV; 29/945. A bejelentés ápr. 28-án kelt, aláíró Hárs György. A május 13-án kelt városi határozat csak ideiglenes. Addigi lehet a telep a szoc. dem. párté, amíg a kormány nem intézkedik a levantevagyonról. 1948-ból: Munkásvitorlások jelennek meg a Fertőn (Sopronmegye, 1948. júl. 22.). A polgármester beszédét 1. a kgy. jkv-ben; a Lövér-szállóval 1947-ben többször is foglalkozik a közgyűlés. 134. sz.: a helyreállításhoz szükséges póthitel, 349. sz.: a helyreállított I. rész részbeni bútorzatáról, 452. sz.: romeltakarítás és kertrendezés stb. A zárójelben lévő idézet a polgármester által 1947. április 11-én aláírt iratból való, melyben államsegélyt kérnek a szállók helyreállítására (5707/947. II. sz.)

9 (Megjegyzés - Popup)

Gyermekdelután a Turistaházban. (Új Sopron, 1945. aug. 8.) A cikkben azonban semmi sincs az épületről. 1946-ban még „szörnyű állapot uralkodik” ott (a Természetbarátok jkv.-e 1946. ápr. 10.) 1949. május 18-án mondanak jegyzőkönyvi köszönetet a természetbarátok a rohammunkáért, aug. 27-én pedig már matracok készítéséről emlékeznek meg.

10 (Megjegyzés - Popup)

A menedékházakra és a Természetbarátokra 1. A soproni munkásturisták történetét a SSZ. XX. évf. 1. sz.

11 (Megjegyzés - Popup)

A Szépítők 1947. március 20-án választmányi ülést tartottak, s közgyűlést terveztek (Soproni Világosság 1947. március 21.) Díszelnök Heimler lesz (ekkor már 1943 óta súlyos beteg), alelnök Leitner József, főtitkár dr. Arszin Miklós, titkár Kamenszky Illés. A legfőbb feladat a Hubertusz rendbehozása és tagtoborzás. 1947. május 10-én azonban már „Sopron város közönsége megdöbbenéssel értesült arról, hogy a Belügyminiszter úr 285 551/1946. IV. 13. sz. (!) rendeletével a Soproni Városszépítő Egyesületet feloszlatta ...” A felszabadulást követő években, az infláció romboló napjaiban természetesen ez az egyesület sem (működhetett), ... de ebben az évben ismét talpraállt... Városunk nem nélkülözheti...” (A szociáldemokrata párt javaslatára elfogadott felterjesztésből.)

12 (Megjegyzés - Popup)

A férőhelyek számát a Soproni Világosság 1947. március 7. száma közli. Az 1948. évi idegenforgalom statisztikája Markos Béla szíves közlése 1967. A fizetővendégek jelentkezéséről a Soproni Újság 1948. január 8-i száma ír. A városi Idegenforgalmi Hivatal első különvonatait 1948. aug. 1., 8., 15., 22-re hirdette a Balatonra, 1948. aug. 27-re Kőszegre a Sopronmegyében. (1948. júl. 31.)

13 (Megjegyzés - Popup)

A Petőházi Cukorgyár hirdetése.

14 (Megjegyzés - Popup)

Az 1947-es Kultúrhétről a Soproni Világosság 1947. okt. 6-tól ír. Idegenforgalmi értekezlet is volt. A nyári egyetemről Hiller István: Adatok a soproni nyári egyetem történetéből c. könyvében. A soproni ipar 100 éves előkészületeiről, eseményeiről a Sopronmegye 1948. július 11-i számától szeptember 28-ig számos cikk olvasható.

15 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Vendéglátóipari Községi Vállalat megalapítása az 1949. dec. 7-én hozott városi határozattal és dec. 30-án a Pannónia éttermének igénybevételeével kezdődött. L. 2. jegyzetet.

16 (Megjegyzés - Popup)

A Szakszervezeti Üdülési Központról 1. a Sopronmegye 1948. aug. 26-i cikkét: A dolgozóké lesz Lillafüred.

17 (Megjegyzés - Popup)

Gereben Béla: i. cikke a SSz. IX. évf. 3–4. sz.-ban A 149. o.

18 (Megjegyzés - Popup)

Csak néhány korabeli idézet: „Azt jelentette felfelé (a színház igazgatója), hogy Sopron reakciós város, nem látogatják a színházat, ha haladószellemű darabot adnak elő” (Városi tanács kgy. jkv. 1951. febr. 14.) – „Sajnos amióta Győr lett a megyeszékhely, Sopront mellőzik és nagyon sokat kellett harcolni Sopron érdekeiért. Azonban mindig azt a választ kaptuk, hogy sovíniszták vagyunk...” (Tanácsülési jkv. 1953. szept. 28.) – Rákosi elvtárs a megyei pártértekezleten külön és nagyon sokat foglalkozott Sopron városával s még hozzá úgy, hogy Sopront mint határszéli várost, meg kell erősíteni, „... (ez) elégtétel számunkra, mert ezideig mindig hallottuk a minisztériumokban, hogy Sopron határszéli város, ahová beruházni nagyobb összegeket nem lehet” „... egyes minisztériumi vezetők talán bizonyos előítélettel viseltetnek Sopronnal szemben...” (Tanácsülési jkv. 1954. ápr. 23.)

19 (Megjegyzés - Popup)

Tagjai: Tőzsér Mária (elnökhelyettes) gyári munkás, Bausz István hitoktató, Kollár János sörgyári munkás, Mulczer Lajosné szövőő, Orbán rendőrfhdgy., Rasztovits Ferenc traktorvezető, Schwenk Lajos festő és mázoló. (Városi tanács kgy. jkv. 1950. dec. 10.) 1951. ápr. 14-én változik az összetétele: elnökh. Noéh Zoltán mozdonyvezető lesz, kimarad Bausz és Tőzsér Mária, bekerül még Edöcs Irén. Aktivákat szerveznek be, hogy az idegenvezetést megoldják. 1954. ápr. 23-án kiemelik Gereben Béla, Edöcs Pál, Alföldi Gábor és Szentjóni Mihály munkáját. Az ötvenes évek idegenforgalmáról 1. Bognár Dezső i. m. (SSz. XIV. évf. 2. sz. Idegenforgalom c. fejezet.)

20 (Megjegyzés - Popup)

Első időben az egészségügyi, majd az igazgatási osztály keretében dolgozott.

21 (Megjegyzés - Popup)

Tanácsülési jkv. 1951. ápr. 14. Túlzás volt a járdaszélek „parkosítása”, mert teljes összevisszaságot eredményezett.

22 (Megjegyzés - Popup)

Noéh beszámolója a tanácsülésen 1951. június 16.

23 (Megjegyzés - Popup)

A téli üdülésről l. a Győr-Sopronmegyei Hírlap 1953. okt. 11. és 1954. jan. 9-i cikkei.

24 (Megjegyzés - Popup)

A Sopron és környéke műemlékei I. kiadása 800 pl-ban jelent meg, javított és bővített II. kiadása 1956-ban 3300 pl.-ban, a Sopron 1954-ben 4200 pl.-ban. Azóta van egy újabb „Sopron” című kiadvány, ez a Panoráma kiadó Útikönyvek sorozatában jelent meg 1965-ben, 10700 példányban.

25 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Ferenc szóbeli közlése (1967.) szerint 1956 előtt három tábla is volt a hivatal bejáratán: a Megyei Idegenforgalmi Hivatalé, az IBUSz-é és az üdülőhelyi előadóé. A megyei hivatal megszervezésében érdemes munkát végzett Gimes Endre, aki vezetője is volt 1956–1961-ig. Utóda Fábján Lajos.

26 (Megjegyzés - Popup)

A 2. jegyzetben idézett munka bőven tárgyalja a témát. Itt csak egy újságcikkre hivatkozom: A vendég szemével a soproni eszpresszókban (Gy.-Sm. H. 1956. szept. 4.) A zsúfolt Ciklámen-presszó középső asztala üres: a beázott mennyezetről csöpög rá az eső.

27 (Megjegyzés - Popup)

A Soproni Zenei Hét 1956. március 24-től április 3-ig volt. A Csatkai–Thier-féle Soproni útikalauz négy kiadást ért meg. Győri kalauz is jelent meg.

28 (Megjegyzés - Popup)

Szeberényi Lehel cikkére a Gy.-Sm. H. először 1956. május 20-án közöl választ, majd 23-án, ezek győriek írásai, 25-én jelenik meg Radó Ferenc válasza (Nem Győr városa a hibás, hanem a dogmatizmus.) Május 31-én: Vita Sopronban a második ötéves terv irányelveiről, június 3-án Sopronnak tovább kell fejlődnie. Nagysikerű ankét Sopron város kulturális kérdéseiről (6 órán át). Végül június 17-én a Győr-Sopronmegyei Tanács VB. akkori elnökének cikke zárja le a vitát.

29 (Megjegyzés - Popup)

A Fenyves-szállóról a Magyar Építőipar c. folyóirat 1966. 1. száma közöl képes ismertetőt. Tervezője: Perczel Dénes és Kisdi Pál. 1963-ban kezdték építeni (felhasználva a turistaház emeletes részét), a kivitelezés végösszege 22 millió Ft volt. A közlemény szerint 223 szállodai ágy van benne a pótágyakkal

együtt és 410 férőhely az étteremben, a két bárban és a teraszon. Ettől eltérő adatokat közöl a 2. jegyzetben i. m. a 42. oldalon. Eszerint 198 az ágyak száma és 480 a férőhelyeké. S megjegyzi még, hogy „Penziórendszerrel és SZOT-beutaltak üdültetésével egészül ki a csendes időszak forgalma.” A fizetővendégszolgálat 1959-ben 63 férőhellyel, 1960-ban már 1485 férőhellyel segít az elhelyezési gondokon. A turistatábor (camping) 1961. VI. 21. óta van üzemben. – Tanulmányom végére érve még egyszer köszönetet mondok azoknak, akik adatokkal, tanácsokkal segítettek. Gondolok elsősorban Csatkai Endrére, Nováki Gyulára, Fábján Lajosra, a levéltár és az idegenforgalmi hivatal munkatársaira, nemkülönben Radó Ferencre mint szemtanúra és a Kisalföld kritikusára egyaránt.

30 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Sopronmegye vázlatos története. Megjelent Csatkai Endre– Dercsényi Dezső, Sopron és környéke műemlékei c. kötetben. Budapest, 1956. 39–112 lap.

31 (Megjegyzés - Popup)

Soós Imre: Ősi sopronmegyei nemzetségek. Sopron 1940.

32 (Megjegyzés - Popup)

Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk. Varga Endre. Budapest, 1958. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 5.) 393–504 l.

33 (Megjegyzés - Popup)

Takáts Endre: Sopronmegyei jobbágylevelek a 18. századból. SSz. IX, 18–32 l. – Jobbágylevelek, összeállította, s az előszót írta H. Balázs Éva Budapest, 1951.

34 (Megjegyzés - Popup)

Az Eszterházi Család Hercegi Ágának Levéltára. Országos Levéltár: P. 108. Rep. 65. Jelzet 7. Csomó 386. No 57.

35 (Megjegyzés - Popup)

Urbarium Anno 1660 ét 1680. Országos Levéltár: (a továbbiakban: O. L.) P. 108. Rep. 14. Fasc. R. No 486.

36 (Megjegyzés - Popup)

Dőry Ferenc: Lózs város urbéri szerződése 1635-ből. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. 1901, 163. l.

37 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. R. No 487

38 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 13. Fasc. O. No 324

39 (Megjegyzés - Popup)

U. o.

40 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 514

41 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 13. Fasc. O. No. 338

42 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 13. Fasc. O. No 324

43 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. R. No 497

44 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 519

45 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. R. No 522

46 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 522

47 (Megjegyzés - Popup)

levonni

48 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. R. No 483

49 (Megjegyzés - Popup)

Ti. 'legeltetési jog'

50 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: A salétromfőzés soproni múltjából SSz. XIX, 274–279 l.

51 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi család levéltára. O. L. P. 623. II. k. 25. sz.–I. cso. 1 sz. B.

52 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 65. Jelzet 7. Csomó 386. No 57

53 (Megjegyzés - Popup)

Takáts Endre: i. m.

54 (Megjegyzés - Popup)

Úriszék. 403 l.

55 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 623. Fasc. 44. No 166

56 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Állami Levéltár. Acta iuridica magnatum Viczai. Töm 3. Fasc. 3. No 19

57 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 623. II. k. 25. sz.–I. cs. 4. sz. B.

58 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 623. Fasc. 44. No 311

59 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 623. II. k. 18. sz.–II. cs. 4. sz. E.

60 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Dóry Ferencz: i. m.

61 (Megjegyzés - Popup)

Takáts Endre: i. m.

62 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 519

63 (Megjegyzés - Popup)

Takáts Endre: i. m.

64 (Megjegyzés - Popup)

Takáts Endre: i. m.

65 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 179. Fasc. E. No 34

66 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 179. Fasc. E. No 35

67 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 21

68 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 179. Fasc. E. No 21

69 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 179. Fasc. E. No 35

70 (Megjegyzés - Popup)

Tatkáts Endre: i. m.

71 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 519

72 (Megjegyzés - Popup)

Sál. Acta Urbaria. Iltmo Comitissa Vidua Jobo Viczajano Estera Ebergényi, Tom. 3 Fasc. 6. No 100

73 (Megjegyzés - Popup)

O. L. P. 623. II. k. 18. sz. II. cs. 4. sz. E

74 (Megjegyzés - Popup)

S.Á.V. Acta iuridica ... Viczai Tom 11. No. 7

75 (Megjegyzés - Popup)

Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. Bp. 1927 I. kötet, 312. oldal (Opinio)

76 (Megjegyzés - Popup)

Tudósítvány a soproni Lyceumról; 1861/62. évf. 12. old.

77 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanaz, 1853/54. évf.

78 (Megjegyzés - Popup)

Verbényi László: Adalék a reális irányú nevelés történetéhez. SSz. 1942. évf. 303. old.

79 (Megjegyzés - Popup)

Tudósítvány a soproni ev. Főtanodáról. 1853/54. évf. 31. old.

80 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanaz, 1858/59. évf. 28. old.

81 (Megjegyzés - Popup)

Németh Sámuel: A soproni ev. líceum ifjúsága a 18. században. SSz. 1957. évf. 65. old.

82 (Megjegyzés - Popup)

Soproni lyceumi értesítő; 1890/91. évf. 19. old.

83 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvei, V. kötet.

84 (Megjegyzés - Popup)

Kelényi Ferenc: Kazinczy Ferenc soproni kapcsolatai; SSz, 1959. évf. 315. old.

85 (Megjegyzés - Popup)

Kovács Sándor: A Magyar Társaság 100 éves története. Sopron. 1890, 109. old.

86 (Megjegyzés - Popup)

Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok. Bp. 1963, 20. old.

87 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanott, 142. old.

88 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai: Az első magyar soproni színelőadás. SSz. 1942. 37. lap. Fodor Ottmár: Sopron első magyar színészei a líceumi diákok. Sopron. 1944; 14. old.

89 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvei. II kötet.

90 (Megjegyzés - Popup)

Gantner Antal: A soproni színház és színészet története. Sopron. 1941; 22. old.

91 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Vörösmarty Mihály soproni kapcsolatai. SSz. 1955. évf. 124. o.

92 (Megjegyzés - Popup)

Kovács Sándor i. m. 55. old.

93 (Megjegyzés - Popup)

Faller Jenő: Jegyzetek a soproni Deákkúti Vármegye történetéhez. SSz. 1963. évf. 270. old.

94 (Megjegyzés - Popup)

Zábrák Dénes: A Deákkúti Vármegye egyesületének története. Sopron. 1873; 21. old.

95 (Megjegyzés - Popup)

Bodolay Géza i. m. 679–686. old.

96 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: Petőfi Sopronban. Sopron, 1948.

97 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvei. V. kötet, 1846. V. 21.

98 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanott: V. kötet, 1847 május 13-i ülés.

99 (Megjegyzés - Popup)

Reform kívánatok a soproni evang. főiskola körében. Röpirat. Sopron; 1848.

100 (Megjegyzés - Popup)

Felvilágosító jegyzések a Reform kívánatok a soproni evang. főiskola körében c. röplapra. Röpirat. S. 1848.

101 (Megjegyzés - Popup)

Kelényi Ferenc: Sopron 1848-ban. SSz. 1965. évf. 351.

102 (Megjegyzés - Popup)

Verbényi László: A soproni ev. líceum bezárása 1849-ben. SSz 1941. 243.

103 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi István: Ein Blick auf den anonymen Rückblick. London, 1858.

104 (Megjegyzés - Popup)

Müllner Máttyás: A soproni evang. főtanoda története. Sopron, 1857; 116. old.

105 (Megjegyzés - Popup)

Soproni lyceumi értesítő. 1890/91. évf. 13. old.

106 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvei; V. kötet.

107 (Megjegyzés - Popup)

Tanári értekezleti jegyzőkönyv; 1857 nov. 30.

108 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvei; VI. kötet.

109 (Megjegyzés - Popup)

Az irodalmi utalások rövidítései:

IL: Irodalmi Lexikon; 1–3 kötet; Budapest, 1965

UML: Új Magyar Lexikon; 1–6 kötet; Bp. 1959–62

ML: Művészeti Lexikon; 1–2 kötet; Bp. 1935

Műv. L: Művészeti Lexikon; 1–2 kötet; Bp. 1965/66

ZL: Zenei Lexikon; 1–3 kötet; Bp. 1965

TTL: Természettudományi Lexikon; 1–2 kötet; Bp. 1964/65

RL: Révai Nagy Lexikona; 1–21 kötet; Bp. 1911–1935

PL: Pallas Nagy Lexikona; 1–18 kötet; Bp. 1893–1900

SSz: Soproni Szemle

110 (Megjegyzés - Popup)

Vö. SoprOkl. II/1, 73, 79; I/4, 122, 233; II/1, 84, 88; 1/4, 261, 352; I/5, 27; II/1. 92, 94; I/5, 38–9, 69, 126; GerB. 117; II/1, 102, 111, 118.

111 (Megjegyzés - Popup)

1477 februárjában halt meg, nagyobb adósságot hagyva hátra (GerB. 388). A városi tanáccsal egy évvel a halála után egyik fia, Mihály számol el (Bb. 9), Ziegler János mint tanácsos tehát nyilván adószedő volt. Özvegye 1495-ig ínég kétszer ment férjhez (II/6, 253; GerB. 162–3). Két fia (Mihály, Gábor) közül az első 1471-ben iratkozik be a bécsi egyetemre (Hauptmatrikel der Universität Wien 1471. II. félév; Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. Bp., 1902, 119); 1489-ben már pap Sopronban (II/4, 412; II/5, 3, 16). Második házasságából származó leánya, Borbála, Gugelweit János nótárius felesége lett.

112 (Megjegyzés - Popup)

A telekkönyvi feljegyzéseket Házi Jenő közölte (SoprOkl. II/6, 204–9; II/4, 213).

113 (Megjegyzés - Popup)

Steck János 1489-ben és 1490-ben még 4, ill. 1 forint adót fizet. 1490-ben Pozsony nótáriusa lesz (Testamentbuch 226^r, 224^v–225^r, 228^v–229^r; Ortway Tivadar: Pozsony város története. Pozsony, 1894, III, 437). Özvegyére 1499-ben Sopronban 1/2 forint adót vetnek ki (SoprOkl. II/5, 86).

114 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: Gugelweit János, a Soproni Virágének lejegyzője. SSz. 1939, 178–80. Az eredeti vergiliusi szöveg: *omnia vincit Amor: et nos cedamus Amori* (Ecloga X, 69).

115 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Bb. 189; I/7, 183; II/2, 20; II/6, 418; 1530. évi számadáskönyv 19; – II/2, 198–9, 205; I/7, 348.

116 (Megjegyzés - Popup)

1473-ban mint scholaris iratkozik be a bécsi egyetemre, ahol 1475-ben mint baccalaureus folytatja teológiai és jogi tanulmányait. (Hauptmatrikel der Universität Wien 1473. I. félév; Schrauf i. m. 75). 1481-ben már pap Sopronban, ahol az 1482-ben a Szt. Mihály templomban alapított Szt. Borbála javadalmat nyeri el (II/1, 127–9, 212, 228; Gb. 374). Apja, Péter Lépesfalváról (ma Loipersbach Burgenlandban) települt be Sopronba (II/6, 204), ahol először a külvárosban lakik (II/4, 183, 197, 220, 245, 271, 290, 302; Gb. 9; GerB. 112). 1481-ben belvárosi polgár lesz (I/5, 398; II/6, 253; Gb, 13–4), sőt 1483-ban a belső tanácsos tagjává választják (II/1, 127–9, 212).

117 (Megjegyzés - Popup)

Apjának korai halála miatt, kiskorúsága idejére Zaukan Fülöp patrícus gyámsága alatt nő fel (GerB. 127–8). Ennek megszüntével, 1474-ben iratkozik be a bécsi egyetemre (Hauptmatrikel der Universität Wien 1474. I. félév). 1483-ban már mint *clericus Jauriensis diocesis, publicus imperiali auctoritate notarius* tűnik fel Sopronban (II/1, 212). 1486-ban a Szt. Mihály plébánia templom és a Szentlélek templom egy-egy javadalmát kapja meg (sajátkezű reverzálisa: GerB. 430). Öt szőlője, 1 rétje van (II/1, 131; Gb. 30; II/1, 227–8), az akkor szokásos 10%-os kamatra pénzt ad kölcsön a polgároknak, a városnak (II/4, 397; Bb. 39). 1488-ban 3 forint adót fizet, ugyanekkor végrendelkezik (II/4, 406). Apja és nagyapja miskáról (*sauschneider*) volt. Nagyapja, Péter (1436–1440.) a külsővárosban (II/3, 44, 51, 70, 90, 114, 208), apja, János (1447–1461.) először a külvárosban lakott (II/3, 380; II/4, 34, 39, 43, 65, 116, 133), majd 1461-ben belvárosi polgár lett (II/4, 153, 163).

118 (Megjegyzés - Popup)

1506-ban már mint passauai egyházmegyei pap és császári közjegyző kerül Sopronba, ahol az ispotálytemplom és a Szt. Mihály templom egyik javadalmát szerzi meg (sajátkezű reverzálisa: GerB. 433; vö. még Pb. 229–32; II/6, 293). Végrendeleteket fogalmaz, hitelesít (II/6, 294; I/7, 16; II/1, 395; I/7, 265), mint egyházi közjegyző vesz részt az 1524. évi első soproni reformáció-ellenes vizsgálat jegyzőkönyvének írásában (világi részről Auer városi nótárius), s bár itt a kocs mákban tett egyes kijelentései miatt őt is elmarasztalják (I/7, 116–31), 1526-tól a papok testvérületének prépostja (I/7, 191). Javadalmához egy Halász utcai házon kívül (II/6, 316; II/5, 404, 434; 1527. évi adójegyzék; 1528. évi bordézsmajegyzék;

II/5, 303, 327, 329–30, 333, 399) még négy szőlő tartozott. Ezeket halála után, 1531-ben a városi tanács eladta polgároknak, a befolyt pénzt a török veszélyre való tekintettel zu *gemainer stat gepeü der aussern ringkmaür vnd auf pulfer* fordította (Gb. 172–4). A városplébános csak 1536-ban, hosszas huzavona után tudta elérni a javadalom visszaállítását (vö. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 169–70).

119 (Megjegyzés - Popup)

Erre vö. Mollay: SSz. 1962, 302.

120 (Megjegyzés - Popup)

A császári közjegyzőkre vö. Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930, 239.

121 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő az idézett helyet „*cultrum cech*”-nek, a kiemelt szót magyarul, *késnek* olvassa.

122 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay, Karl: Das Ofner Stadtrecht. Bp., 1959, 196.

123 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Benkő Loránd (szerk.): A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. Bp., 1967 a *bála* és a *gyolcs* alatt; továbbá az 1483–1490. évi soproni német harmincadtarifát (II/6, 259–62).

124 (Megjegyzés - Popup)

Schrauf i. m. 104.

125 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő (Sopron középkori egyháztörténete 236) e György pappal azonosítja az 1462-ben pályázó Kornberger Györgyöt, a hét szabad művészet magisterét (I/5, 41), aki azonban nem jutott el Sopronba.

126 (Megjegyzés - Popup)

A részletekre nézve vö. Mollay: SSz. 1941, 163–9.

127 (Megjegyzés - Popup)

Hauptmatrikel der Universität Wien 1503. I. félév; Házi i. m. 206, 244; SoprOkl.II/1, 296; II/5, 172; II/6, 284.

128 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/2, 220, 223; GedB. 286; Gb. 186; Lad. N fasc. 1 nr. 2; Lad. XLVIII et YY fasc. 2 nr. 71; 1532. évi adójegyzék, mustrajegyzék 36; Gb. 177; II/2, 224, 231; Lad LVIII fasc. 5 nr. 40/6; 1533., 1534. évi adójegyzék; II/2, 75, 82, 85. Ezenkívül 1531-ben fertálmester és adószedő.

129 (Megjegyzés - Popup)

Lad. LVIII fasc. 2 nr. 16/1; Lad. XXXII et GG fasc. 7 nr. 37; Lad. XLVI et VV fasc. 2 nr. 107/40; GedB. 306; II/2, 234, 236, 240, 109–10, 246; 1534. évi adójegyzék; Gb. 190–213. Ezenkívül 1534-ben városi kamarás.

130 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/2, 254, 263.

131 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/2, 270, 142; Gb. 229–34, 346–72. – 1541-ben a tanács tagja (II/2, 275, 280, 155), a polgármester váratlan halála miatt lesz újra polgármester; 1548/49-ben újra tanácsos, de helyettesíti a polgármestert (Gb. 343).

132 (Megjegyzés - Popup)

Gb. 252; vö. még Gb. 279, 296.

133 (Megjegyzés - Popup)

Házi i. m. 245. Reiss János 1553. jún. 5-én már nem él (Gb. 387).

134 (Megjegyzés - Popup)

Lad. LVIII fasc. 5 nr. 40; 1533. évi bordézsmajegyzék; 1534. évi adójegyzék; Pb. 225. – Ugyanebben az évben Frank János az iskola másik tanítója, sőt tudunk egy harmadik tanerőről, Farkas iskolamesterről is (II/2, 100; Házi i. m. 239, 245). Az 1530-as évektől kezdve tehát már három tanerős soproni iskolával kell számolnunk.

135 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/2, 254, 275–6, 159, 284.

136 (Megjegyzés - Popup)

Gb. 253, 258, 266, 228; Gb. 387–8. Hummel Kristóf 1562-ben halt meg (Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 30). Az 1535-ben említett Gáspár iskolamester (Házi i. m. 246) nyilván Hummel Kristóf mellett működő második tanító volt.

137 (Megjegyzés - Popup)

Bán i. m. 112, 115.

138 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/1, 104, 249, 298–9, 311, 378–9, 387.

139 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/1, 401; II/2, 28, 74, 150.

140 (Megjegyzés - Popup)

SoprOkl. II/4, 351–92. Várostörténeti feldolgozását 1. Mollay: SSz. 1941, 109–22, 153–72.

141 (Megjegyzés - Popup)

Zsidó vonatkozású részeit Házi Jenő tette közzé (MZsidóOkl. V/2, 328–50)

142 (Megjegyzés - Popup)

Protocollum Judicarium (1533–1565.) 3–9. lapok. Városi levéltár Lad. IX et J nr. 4.

143 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Lexer, Matthias: Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. Leipzig, 1953²⁷.

144 (Megjegyzés - Popup)

Az elsőnek Magyarországon 5 kézírata került elő, a másikkak magyar nyelvű feldolgozása is volt. Vö. Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp., 1931, 179; Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története 1600-ig. Bp., 1964, 94.

145 (Megjegyzés - Popup)

Kiadása: Lo Codi. Eine Summa Codicis in provenzalischer Sprache aus der Mitte des XII. Jahrhunderts. Hg. von H. Fitting und H. Suchier. Teil 1: Lo Codi in der lateinischen Übersetzung des Ricardus Pisanus. Hg. von H. Fitting. Halle, 1906.

146 (Megjegyzés - Popup)

Az 1485. évi kölni kiadás második folioján található a következő kezdet: „Incipit tabula secundum ordinem alphabeti in vitas philosophorum” (vö. British Museum: General Catalogue of printed Books. London, 1964).

147 (Megjegyzés - Popup)

Ordo iudiciarius, Formularium ordinis iudiciarii stb. címen a XI. század óta készültek a kánoni jogot gyakorló egyházi bíróságok szabályzatai.

148 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Németh Sámuel: A soproni evangélikus liceum könyvtárának érdekességei: inkunábulák, unikumok. SSz. 1938, 293.

149 (Megjegyzés - Popup)

A németországi Esslingenben 1478-ban 2 kötetben megjelent mű első része így kezdődik: „Incipit prima pars sermonum dominicalium super epistolas Pauli et consequenter per circulum anni”. A második rész hasonlóan kezdődik (vö. British Museum: General Catalogue).

150 (Megjegyzés - Popup)

Az 1350-es években írt mű 5420 hexameterre bűtürendben tárgyalja a 4 coniugacio igéit, a szóképzést stb. Eddig kiadatlan; szemelvényeket közöl Diehl, Adolf: Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte 1910, 1–26. Vö. még Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz. II. Bd. München, 1928, 479 (a Speculum grammaticae egy erfurti példányának leírásával). Kevésbé ismert és elterjedt volt Petrus de Dacia (1300 körül) „Speculum grammaticae sive de modo significandi” című munkája. Vö. Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs. Bd. I–II: Niederösterreich. Wien, 1915–1929 (Bécs, Melk).

151 (Megjegyzés - Popup)

Ennyiért akkoriban Sopronban két 1/4-es szőlőt vállaltak megmunkálásra (vö. Mollay: SSz. 1941, 120 utáni táblázat).

152 (Megjegyzés - Popup)

Tíz évvel korábban, 1475-ben a bírói ítéletkönyvbe saját kezével írt reverzálisában megígérte, hogy adó-, őrség- és robotmentessége fejében élete végéig saját költségén karbantartja az Előkapu tornyában elhelyezett órát: „das ich mein lebttag wil machen vnd machen lassen auff mein aygen guett vnd zerung allen prechen vnd abgangk dye dy vr antrifft ... in dem faderen stat tueren” (GerB. 138).

153 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz II, 500.

154 (Megjegyzés - Popup)

A mű tartalma: „Hic premittitur tabula, in qua materia istius libri ducitur in formam pro sermonibus dominicalibus et eciam de sanctis in communi; deinde liber dividitur in capitula, et primo agitur de peccato et vicio in communi, de penitencia, de X preceptis, de consiliis evangelicis, de virtutibus theologicis et cairdinalibus, de donis spiritus sancti, de beatitudinibus, de fructibus spiritus, de extremo iudicio, de penis inferni et gloria celesti”. I. m. 387–8, 411.

155 (Megjegyzés - Popup)

Kiadása: Die Practica des Algorismus ratisbonensis. Ein Rechenbuch des Benediktinerklosters St. Emmeram aus der Mitte des 15. Jahrhunderts nach den Handschriften der Münchner Staatsbibliothek und der Stiftsbibliothek St. Florian hg. und erläutert von Kurt Vogel. München, 1954.

156 (Megjegyzés - Popup)

Húros hangszerét (*Clauicordium virginal*), amely a mai zongora őse volt, testvérének két diák fia örökli.

157 (Megjegyzés - Popup)

E könyveket, bükkfából készült íróasztalát (*I schreiberischen fakyn*) Schreiber Tamás kapja. A *fakyn* szóra vö. latin *faginus* ’bükkfa-, bükkfából való’.

158 (Megjegyzés - Popup)

Hat, jó állapotú (1 biblia, 3 prédikáció-gyűjtemény, 2 breviárium) és öt kisebb, silányabb (*scarteken*) könyvecske.

159 (Megjegyzés - Popup)

Vö. korai újfelnémet *lampartisch* 'lombardiai'. Vö. „Historiae Lombardicae opus cum legendis” (Nürnberg, 1478) az evangélikus gyülekezet könyvtárában (Németh i. h.). Alighanem ugyanez a könyv („Historia Longobardina”) kerül elő Pápay Balázs soproni beneficiátus 1565. évi végrendeletében (Bán i. m. 27). A mű ismertebb neve „Legenda aurea” ('Aranylegenda').

160 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Rosarium beatae Mariae Virginis (Antwerpen, 1489).

161 (Megjegyzés - Popup)

E műveket tisztének ellátásához kapja. A végrendelet ugyanis hozzáteszi, ha nem akarna tovább prédikálni vagy ha meghal, akkor a könyvek a Szentlélek templomban levő papi könyvtárra szálljanak. Íróasztalát (*schreybtisch*) a papok testvérulete kapja. – A jó módú, írástudó Göckerl Péter pék 1521-ben az evangéliumok német fordítását (*das teytisch ewangely puech*), meg imakönyvét ajándékozta Schützner Pál patrícusnak (II/1, 400).

162 (Megjegyzés - Popup)

E könyveket Schwartz Balázsnak Imre nevű testvére kapja, azonban csak a „Sermones” maradtak meg az ev. gyülekezet könyvtárában (vö. Németh i. h.). Az utóbbi könyvet Steuber András soproni javadalmas pap (1521–1539.) vette meg és ajándékozta Laindel Bernát soproni javadalmas papnak (1513–1541.), amint ez az előlő fatábla belső oldalának szüette borítólapján olvasható: *Dominus Andreas: dedit Dominus Bernhardus* ('András úr adta Bernát úrnak'). A hátulsó fatábla belső oldalán ez a bejegyzés áll: *Wolff*.

163 (Megjegyzés - Popup)

XV. századi fatáblás bőrkötésben az ev. gyülekezet könyvtárában.

164 (Megjegyzés - Popup)

Teljes címe: Sermones fratris Antonij de Bitonto ordinis fratrum minorum de obseruantia super epistolas dominicales per totum annum. Et super epistolas quadragesimales. Kiadásai 1496-tól (Frankfurt, Strassburg).

165 (Megjegyzés - Popup)

E könyvtárat különösen a soproni származású Slapan György városplébános (1473–1500.) fejlesztette, részben soproni polgárok adományaival (vö. Házi i. m. 27).

166 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay: SSz. 1962, 307 (a naptár hasonmása a 304. és a 305. lap között).

167 (Megjegyzés - Popup)

Először 1466-ban jelent meg.

168 (Megjegyzés - Popup)

Ez a névalak a XI. századi, Sopronon is keresztül haladó keresztes hadak útját a XII. században tárgyaló krónikának francia *Cyperon* (olvasd: *szüpron*) adatából, ennek nyugat-európai kézirati hagyományozása folyamán keletkezett a Cypron ~ *Cipron* változatokból. Erre és a következőkre vö. Mollay, Karl: Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde. Bp., 1944.

169 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf kivonatai az ev. egyházközség számadáskönyveiből (OSZK): 1689, (díszeletek, 1693, (Eck epitáfium, 116 ft.). Városi számadáskönyvek: 1636 7. 15 ft-os munka. 1693, 104. lap, a zsákok festése. 1697. 92. lap. A második negyed dobjának festése. 1700. 110. és 112. lap. Ablakkeret és vasajtó festése a városházán; a római sírkő betűinek és a vásári zászló festése. 1712/14. A városháza építésénél a 10. számú elismervény 23 ft-ról. A Despoth-ügy a 1699. évi Tjk. 472. lapon.

170 (Megjegyzés - Popup)

Hueber Jakabot legkorábban az 1679-es Protocollum iudicarium 203. lapján találtam említve, „Burger und Mahler”, tehát polgárjogot szerzett. 1699-ben „gewester Maller”, Tjk. 257. Unokaöccse, Steiner Ábrahám 1711-ben lett nagykorú. Tjk. 69. lap. Mint községi festőt említi a Tjk. 1732-ben. (93. lap) és 1736-ban (23. lap).

171 (Megjegyzés - Popup)

Számadáskönyvek. 1697. 107 és 110. lap, Gamauf kivonatai 1699-ből, XVIII. kötet. Városi számadáskönyvek. 1702. 92. lap. 1705. 63. Zászlórúd a harmincad-ház előtt. 1722. Kút a Gensel-háznál. Adósságai: Acta dicasterialia és Diarium iudicarium. 1712. 187. lap. 1716. 44. lap. 1717. 187. lap. 1719–20. 112. lap, 1726–28, 80. lap.

172 (Megjegyzés - Popup)

Bártfai Szabó: A Széchényi család története. I. 1911. 411. lap. „Az képiró Tamásnak adtam előre az horpácsi templomba készítenő munkájáért 20 ft.”

173 (Megjegyzés - Popup)

A Szent Mihály templom anyakönyvi bejegyzése szerint a festő Leitner Szervác szobrász (tévesen Schleittnernek írva) lánykájának keresztapja tett. 1702. IX. 22.

174 (Megjegyzés - Popup)

Gerichts-Protokoll. 1726-1727. 481. lap.

175 (Megjegyzés - Popup)

Számadáskönyv. 1719. 24. számú bejegyzés.

176 (Megjegyzés - Popup)

Számadáskönyv. 123. tétel.

177 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1703. 125. lap.

178 (Megjegyzés - Popup)

Tjk. 1718. 20. lap

179 (Megjegyzés - Popup)

Acta dicasterialia. 16. lap.

180 (Megjegyzés - Popup)

Diarium Judicarium. 1735. 73. lap.

181 (Megjegyzés - Popup)

Diarium ludicarium 1738/1740. 13. lap.

182 (Megjegyzés - Popup)

Az Arany Oroszlán adóskönyve a SÁL-ban: Consignationes ab anno 1752. 8. 54. 67. lap. Tjk. 1752. 180. lap. 1757. 95. lap. Gerichtsprotokoll. 1749. 170. lap. Gerichtsprotokoll. 1764–1768. Számadáskönyv. 1751. 18. lap.

183 (Megjegyzés - Popup)

Jókai Mór: Névtelen vár. Akadémiai kiadó, Bp. 1967. III, 108. l.

184 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai–Varga–Vendel: Sopron környéke. Egy. Nyomda. Bp. 1962. II. kiad. 5. l.

185 (Megjegyzés - Popup)

Tomek Ödön: Történelmi helyek és műemlékek Sopron vármegyében. Sopron, 1902, 37 l.

186 (Megjegyzés - Popup)

Tomek: i. m. 40 l.

187 (Megjegyzés - Popup)

Sopron környéke. I. m. 27 l.

188 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Kurir, 1806. III, 38 l. SSz 1939. 318. lap. Széchenyi István írja 1818-ba írt levantei naplójában

nyilván a tó ingadozásaira emlékezve: „Te jó Fertő tavam téged is szeretlek, habár szép nem vagy, csak maradj meg nálunk, arra kérlek, mert partjaid nem lévén, elég szivesség tőled, hogy el nem szaladsz. (Utinaplói és följegyzései. Bp. 1890. 216. lap)

189 (Megjegyzés - Popup)

190 (Megjegyzés - Popup)

Tomek: i. m. 42 l.

191 (Megjegyzés - Popup)

Tomek: i. m. 37 l.

192 (Megjegyzés - Popup)

Budapesti Hírlap, Bp. 1855, 2275 l.

193 (Megjegyzés - Popup)

Tomek: i. m. 38 l.

194 (Megjegyzés - Popup)

Tomek: i. m. 40 l.

195 (Megjegyzés - Popup)

Budapesti Hírlap, Bp. 185, II. 26 l.

196 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky János: Sopron vármegye története, Bp, 1938, I, 29 l.

197 (Megjegyzés - Popup)

Tomek: i. m. 41 l.

198 (Megjegyzés - Popup)

Budapesti Szemle: Bp., 1866. új f. V. kötet 229 l. Akad. előad.

199 (Megjegyzés - Popup)

Bán János szíves közlése.

200 (Megjegyzés - Popup)

dr. Horváth Athanáz: A boldogasszonyi kegyhely története. Neusiedl a mSee, 46 l.

201 (Megjegyzés - Popup)

Legújabban megtörtént a hibaigazítás.

202 (Megjegyzés - Popup)

Tudománytár, 1941. évf. 281–305. lap.

203 (Megjegyzés - Popup)

A Kisdédóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület már korábban is adott ki *Évlapokat*, ill. *Évkönyveket*, ezek azonban a nagyközönség körében csak igen kevesekhez juthattak el.

204 (Megjegyzés - Popup)

A *Kacs Kovics Lajos* egyesületi titkár szerkesztésében megjelent „A kisdédóvó Intézeteket Magyarországon terjesztő egyesület 1838diki

205 (Megjegyzés - Popup)

Grabner András, az első soproni kisdédóvó. – Saját kiemelés.

206 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 300. lap.

207 (Megjegyzés - Popup)

Ismeretes viszont, hogy még évtizedekig igen magas volt a *képesítés nélküli* kisdédóvók száma. – Lásd *Kelényi Ferenc*: „A magyarországi kisdédóvók továbbképzésének kezdetei” (Magyarországi Óvónőképző Intézetek Neveléstudományi Közleményei, 1966. évf. 282–312. lap).

208 (Megjegyzés - Popup)

„A magyar kisdédóvás multja és jelene”, Bp. 1896. 112. lap.

209 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 114 lap. – Saját kiemelés.

210 (Megjegyzés - Popup)

Lásd *Kelényi Ferenc*: „Soproni gyermekkertek a 19. század második felében”, SSz. 1963. 1. sz. 1–18. lap.

211 (Megjegyzés - Popup)

1874. december 5-i szám.

212 (Megjegyzés - Popup)

Hammerl Lajos: „Soproni magánintézetek a XIX. században”, SSz. 1966. 2. sz. 143–150. lap.

213 (Megjegyzés - Popup)

Kelényi Ferenc: „Az első soproni felsőbb leányiskola a XIX. században”, SSz. 1966. 3. sz. 239–254. lap.
– *Petrik Vilma és Poszvék Vilma*, a két kitűnő soproni óvónő is itt tanult.

214 (Megjegyzés - Popup)

Czensny Almára, az első soproni gyermekkertésznőre utal.

215 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 114. lap.

216 (Megjegyzés - Popup)

Saját kiemelésem.

217 (Megjegyzés - Popup)

Az egyesület javára rendezett bálokról, tombolákról éppúgy hírt ad, mint a karácsonyi ünnepélyekről és a közgyűlésekről.

218 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 114. lap.

219 (Megjegyzés - Popup)

1900. november 15-i szám, 612. lap.

220 (Megjegyzés - Popup)

Közli az intézet 1899/1900-as tanévi *Értesítője*, VII–VIII. lap.

221 (Megjegyzés - Popup)

Sopronban az Irgalmas Rend növendékeit *szürke* formaruhájuk után nevezték népszerűen „*szürkék*”-nek.

222 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre közlése.

223 (Megjegyzés - Popup)

Gerichts Prothokoll 1714. 125. lap. U. a. 1722. 87. lap. Janock a Rózsa utcában lakott.

224 (Megjegyzés - Popup)

„Wegen denn allhier von Tag zu Tag von denen Inwohnern an ihrem Vortheill mithin gefaehrlich führenden Buckel Körben ist anheunt beschlossen worden, dass jener bei Straff eingestellt und dessent wegen das obachtsame Aug durch die Bergleut, Waldforster, Hütter und bei den Thor getragen werden solle.”

225 (Megjegyzés - Popup)

Neve elhallgatását kérte.

226 (Megjegyzés - Popup)

Német fogalmazások Jegyzőkönyve. 1771. 43. lap.

227 (Megjegyzés - Popup)

Acta dicasterialia, 1716. 19. lap.

228 (Megjegyzés - Popup)

Az említetteken kívül még a következő adatközlőket illeti a szerző köszönete: Koloszar Imre, 27 éves, a kópházi tanács dolgozója, Fülöp János brennbergi születésű, 28 éves és felesége fertőszentimiklósi születésű 28 éves soproni lakosok.

229 (Megjegyzés - Popup)

1911. Jan. 25.

230 (Megjegyzés - Popup)

1911. febr. 25.

231 (Megjegyzés - Popup)

1912. nov. 10.

232 (Megjegyzés - Popup)

Kárpáti Aurél verse az I. évf. VIII. 25.-i Kosztolányi Dezső verse a XI. 10-i számban található. Gyóni itt megjelent versel: Egy portré előtt, Mélységben, Fehér függönyök, A Te tisztító csókod, Tükör előtt, Lelkek cseréje, Most, most, de meddig? Péntek este, Jó volna. V. ö: Csatkai Endre: Gyóni tevékenysége a soproni Kulturában, SSz. 1942, 217.

233 (Megjegyzés - Popup)

Harsányi itt megjelent versei: A látomások könyvéből, Pán szökése a nádasba, Napfölkelte előtt, Söhajtás napfényes táj után (A vers a május 23-i véres csütörtököt is említi).

234 (Megjegyzés - Popup)

Azonos a mártír újságíróval?

235 (Megjegyzés - Popup)

1911. jún. 25. és aug. 10.

236 (Megjegyzés - Popup)

1912. márc. 10.

237 (Megjegyzés - Popup)

1912. jan. 10.

238 (Megjegyzés - Popup)

1912. jan. 25.

239 (Megjegyzés - Popup)

1912. ápr. 10. Farkas Singer könyvkiadó fia volt.

240 (Megjegyzés - Popup)

1912. febr. 25.

241 (Megjegyzés - Popup)

1911. dec. 15. (XVII.–XVIII. sz.)

242 (Megjegyzés - Popup)

1912. jan. 25.

243 (Megjegyzés - Popup)

1911. jan. 25.

244 (Megjegyzés - Popup)

1911. febr. 25.

245 (Megjegyzés - Popup)

1911. jún. 25.

246 (Megjegyzés - Popup)

1911. márc. 25.

247 (Megjegyzés - Popup)

1911. jún. 25.

248 (Megjegyzés - Popup)

1911. szept. 25.

249 (Megjegyzés - Popup)

1911. febr. 25.

250 (Megjegyzés - Popup)

1911. júl. 25.

251 (Megjegyzés - Popup)

1912. febr. 10.

252 (Megjegyzés - Popup)

1912. máj. 25.

253 (Megjegyzés - Popup)

1912. jún. 10.

254 (Megjegyzés - Popup)

1912. ápr. 25.

255 (Megjegyzés - Popup)

1913. jan. 25.

256 (Megjegyzés - Popup)

1911. aug. 25. és 1912. jan. 10.

257 (Megjegyzés - Popup)

1911. nov. 25.

258 (Megjegyzés - Popup)

1911. jún. 25.

259 (Megjegyzés - Popup)

1911. márc. 25.

260 (Megjegyzés - Popup)

Az 1911-es és Nyugat felé tanulmányorozatában.

261 (Megjegyzés - Popup)

1911. okt. 10.

262 (Megjegyzés - Popup)

1911. dec. 15. (XVII–XVIII. sz.)

263 (Megjegyzés - Popup)

1911. okt. 10.